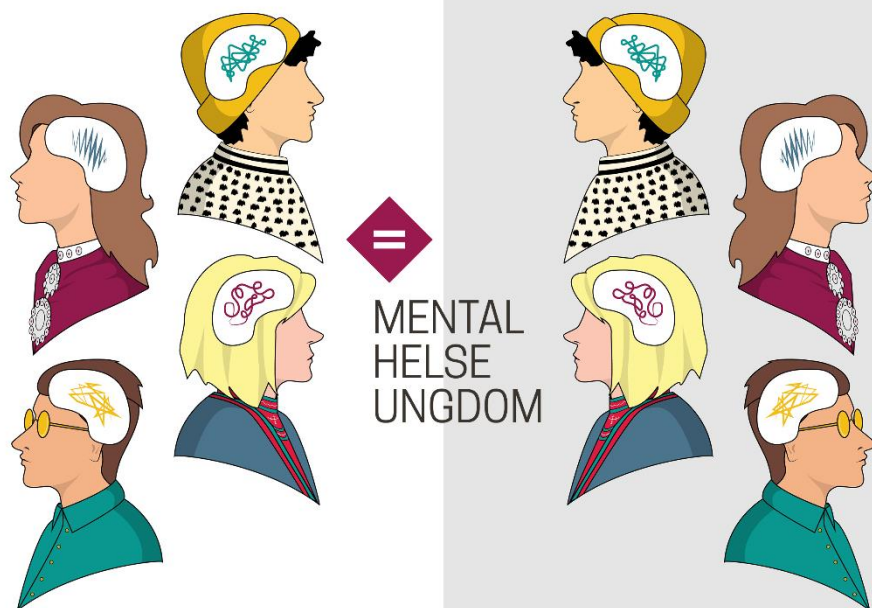

SLUTTRAPPORT

Prosjekt #2018/HE2-234472 Mihà: Unge samers psykiske helse

**MENTAL
HELSE
UNGDOM**

1: Forord

Denne rapporten omhandler prosjektet *Mihà: «Unge samers psykiske helse»*. Prosjektet hadde oppstart september 2018 og avsluttes desember 2020. Denne rapporten tar for seg resultat og mål i henhold til prosjektets beskrivelse for gjennomføring.

Prosjektet har mottatt støtte fra Stiftelsen Dam og Sametinget.

En spesiell takk rettes til:

- Alle informanter i dybdeintervju.
- Deltakere i det nettbaserte skjemaet.
- Deltakere i fokusgruppeintervju.
- Forskere; Ketil Lenert Hansen, Sara With Skaar og Jonas Kunst.
- Faggruppa v/SUPU, NSR-U, Noereh og SANKS.
- Paragon Features for godt samarbeid i produksjon av filmer til prosjektet.
- Ella Marie Hætta Isaksen, Dan Jonas Sparrok og Ronja Larsen for deltagelse i video.
- Samarbeidspartnere og fagpersoner som har bidratt i prosjektet.
- Stiftelsen Dam og Sametinget for støtte til prosjektet.

2: Sammendrag

En andel av Norges befolkning er samene, som i et historisk perspektiv har lidd og vært utsatt for strukturelle overgrep. Etervirkningene av dette ser man fremdeles i dag gjennom sosialt stigma, diskriminering og generelt dårligere psykisk helse enn øvrig befolkning. Mental Helse Ungdom jobber for at alle barn og unge skal ha en best mulig helse, og det har derfor vært uvurderlig viktig at det har blitt rettet søkelys mot en problematikk som dette, som dessverre er lite forsket på.

Hensikten med prosjektet har vært å belyse risiko – og beskyttende faktorer for unge samer i Norge i dag, for så å kunne være i stand til å igangsette målrettede tiltak. Resultat fra forskningen belyser dette og vil være å finne i forskningsrapportrapporten.

Målgruppa har vært unge samer i aldersspenn 16-31 år nasjonalt. Vi har brukt en tre-delt modell som har bestått av *dybdeintervjuer*, *nettskjema* og *fokusgruppeintervjuer*. Gjennom dybdeintervjuer med samisk ungdom som har hatt forskjellige innfallsvinkler og utgangspunkt, har vi avdekket flere sider av det å være samisk ungdom i samtiden, og fått med de utfordringer og gleder det medbringer. I det

nettbaserte skjemaet har 210 samiske ungdommer i målgruppa deltatt og bidratt til den kvantitative delen av forskningen. I fokusgruppeintervjuer har vi møtt helse-/fagpersonell og andre relevante personer som har erfaring med å jobbe med eller rundt samisk ungdom.

Innhold

1: Forord	2
2: Sammendrag	2
3: Bakgrunn for prosjektet	4
4: Målsetting og målgruppe	6
4.1 Målsetting for prosjektet.....	6
4.2 Effektmål i prosjektet:	6
5: Gjennomføring og resultater.....	7
5.1 Resultatmål kartlegging.....	7
5.1,2 Gjennomføring av resultatmål kartlegging:.....	8
5.1,3 Avvik fra resultatmål kartlegging:	8
5.2,1 Resultatmål tiltak	8
5.2,2 Gjennomføring resultatmål tiltak.....	9
5.2,3 Avvik resultatmål tiltak.....	9
5.3,1 Resultatmål samhandling med kommuner og organisasjoner.....	10
5.3,2 Avvik; resultatmål samhandling med kommuner og organisasjoner	10
Rekruttering:	11
Rekruttering kvalitativ del:	11
Rekruttering kvantitativ del:.....	11
Faggruppe.....	12
6: Anbefalinger fra rapporten	13
6.1 Generelt.....	13
6.2 Skole og oppvekst.....	13
6.3 Helsetjenester	14
7: Bruk av midler og tilbakebetaling sametinget.	17
8: Referanse/Litteratur.....	18
9: Vedlegg.....	19

3: Bakgrunn for prosjektet

Mihá betyr stolt på lulesamisk, og henspiller på de mange tilfellene av seksuelle overgrep med påfølgende psykiske lidelser som har rammet lokalsamfunnet i Tysfjord over svært mange år. Flere har vært åpen om disse opplevelsene og ofrene for overgrepene hedres for sin åpenhet. Det har de siste årene vært en fremvekst av unge samer som krever sin stolthet og identitet tilbake, men i de aller fleste tilfellene har de stått alene i dette arbeidet. I dette prosjektet har en majoritetsnorsk organisasjon, Mental Helse Ungdom, jobbet sammen med tre andre samiske ungdomsorganisasjoner for å øke kunnskapen om unge samers psykiske helse og for å planlegge og gjennomføre målrettede tiltak for å bedre den psykiske helsen.

Et begrep som brukes i større grad i sammenheng med urfolk, er *historiske traumer*¹. Historiske traumer viser til ulike forhold; kollektive komplekse traumer opplevd av en befolkningsgruppe, at gruppen har opplevd de komplekse traumene gjennom generasjoner og at deres etterkommere identifiserer seg med deres forfedres opplevelser, at traumene er både historiske og pågående samt at det ikke er enkelthendelser, men gjentatte hendelser over tid. I samisk kontekst finner vi toppen for de kollektive traumene i tidsperioden 1850-1950, også kjent som fornorskingsperioden. Historiske traumer er videre karakterisert ved at mange personer opplevde traumet og ble påvirket negativt, traumet fører til kollektivt stress og sorgreaksjoner i samtiden, og at traumet er utført av noen som kommer utenfra, med en intensjon om å skade, ødelegge eller utrydde.

Ketil Lenert Hansen har i sin doktorgradsavhandling i samfunnsmedisin ved Universitetet i Tromsø «Ethnic discrimination and bullying in relation to self-reported physical and mental health in Sami settlement areas in Norway: The SAMINOR study²» funnet at samer i større grad blir utsatt for mobbing og etnisk diskriminering enn nordmenn (35% vs 3,5%). Samer som bor utenfor de samiske språkområdene har det verre, hvorav halvparten opplever å bli diskriminert. Hansen har forsket på hvordan etnisk diskriminering er knyttet til helserelaterte problemer, og fant blant annet et høyere psykisk stressnivå i form av depresjon og angstsymptomer blant de som rapporterte etnisk diskriminering. Dette funnet er urovekkende i seg selv og særlig når man vet at samer i mindre grad enn majoritetsbefolkningen oppsøker hjelp for sine psykiske problemer.

¹ <https://www.napha.no/content/14915/Kultursensitivitet-i-psykisk-helsearbeid>

² <http://munin.uit.no/handle/10037/3259>

SANKS og Samerådet har gitt ut en *Plan for selvmords-forebygging blant samer i Norge, Sverige og Finland*³. Planen er lansert som et tilskudd til nasjonalstatenes selvmordsforebyggende arbeid, og den peker på spesifikke utfordringer og behov blant den samiske befolkningen som ikke dekkes inn i det allmenne forebyggingsarbeidet. Planen for forebygging av selvmord fra SANKS og Samerådet er et svært viktig bidrag i det selvmordsforebyggende arbeidet i Sápmi, men vi ser samtidig en svakhet i at ungdom og forebygging av psykisk uhelse blant ungdom ikke nevnes i tiltaksområdene som listes opp.

Mental Helse Ungdom mener at etnisk diskriminering og rasisme blant annet fører til en oppblomstring av psykiske lidelser, stressymptomer og utrygghet blant de individene som rammes. Prosjektet kan peke ut en ny vei for å adressere disse problemene, hvor minoritets- og majoritetsorganisasjoner for ungdom jobber sammen.

3

http://www.saamicouncil.net/fileadmin/user_upload/Documents/Eara_dokumeanttat/Plan_f%C3%B6r_suicidprevention_bland_samer_i_norge_sverige_och_finland.pdf

4: Målsetting og målgruppe

4.1 Målsetting for prosjektet

Prosjektets bakgrunn har vært å kartlegge unge samers psykiske helse og se på hvilke beskyttelsesfaktorer og risikofaktorer som spiller inn. Vi har sett spesielt på beskyttelsesfaktorer og hva som kan styrke disse ytterligere, slik at vi i størst mulig grad sikrer at også samiske ungdom på lik linje med andre har en best mulig psykisk helse. Tiltakene vil nå ut til både ungdommer og unge voksne, og vil være med på å styrke samisk identitet og kultur som noe helsebringende, mangfoldig og positivt.

4.2 Effektmål i prosjektet:

- I prosjektet skal vi gjennomføre en kartlegging av unge samers psykiske helse som vil fungere som et nytt kunnskapsgrunnlag for hvordan stat, kommune og frivillighet kan jobbe for å sikre at samiske ungdommer og unge voksne i Norge har en best mulig psykisk helse.

Svar: Gjennom den tredelte forskningen, har vi fått produsert data som inkluderer dette nye kunnskapsgrunnlaget.

- Gjennom prosjektet skal vi inkludere minoriteter i minoritetene og sikre deltagelse på tvers av seksuelle preferanser, kjønnsidentiteter, Nord-samiske, Sør-samiske og Lule-samiske språk og områder. Vi vil vise det reelle mangfoldet i Sápmi.

Svar: I rapporten for forskningen, vises dette mangfoldet gjennom diagrammer for inndeling av informanter. Det var dog en skjevfordeling i kjønn med 162 jenter (77,1%), 41 gutter (19,5%) og 7 (3,4%) som identifiserte seg som noe annet. Videre så vi også at nesten halvparten (45,2%) av deltakerne vokste opp i samiske majoritetsområder. Flere av deltakerne bor nå i norske majoritetsområder (68,5%) enn i samiske majoritetsområder (26,7%). Flere deltagere krysset av på flere etniske bakgrunner. Høyest hyppighet er nordsamisk (171), tett fulgt av norsk (118). Deretter fulgte sørsamisk (31), annet (21), kvensk (19) og lulesamisk (12). Deltakerne som oppga annet definerte seg i tillegg som svensk, pitesamisk, indisk, skottesamisk, sjøsame eller kanadisk.

- Kartleggingen vil gi førstelinjetjenesten i aktuelle kommuner oppdatert kunnskap og gjøre dem bedre rustet til å gi kultursensitiv hjelp og støtte til samisk ungdom og unge voksne.

Svar: Rapport for resultat gjennom forskning nedenfor.

- De samiske ungdomsorganisasjonene Noereh, SUPU og NSR-U vil få økt sin kompetanse på psykisk helse og forebyggende arbeid og være en pådriver for dette arbeidet i samiske miljøer.

Svar: Dette beskrives ytterligere lengre ned i punkt: 5.3,1.

5: Gjennomføring og resultater

Koordinator startet i stillingen i februar 2019, da hadde prosjektet allerede vært i gang siden september 2018, men dessverre uten stor fremdrift. På bakgrunn av dette har prosjektet fått påfølgende forsinkelser og har måttet gjøre revurderinger med tanke på fremdriftsplanen – og i forlengelse av det utsatt og kansellert flere av de tingene som skulle gjøres til anslått tid i original fremdriftsplan. Tiden har vært knapp gjennom hele fasen, samt at en del forsinkelser har forekommet i arbeidet med gjennomføring av forskning, som i forlengelse har forsinket og til slutt gjort at vi har måttet avlyse rapportlanseringer. I tillegg til dette har de fleste aktiviteter/gjennomføringer blitt påvirket av begrensningene som følge av covid-19. Det har ikke vært mulig å få gjennomført alt i original fremdriftsplan, da midlene ikke har holdt til å gjøre ønskelige utsettinger og samtidig kunne gitt koordinator lønn. Det har også vært vanskelig å flytte på midler tildelt fra sametinget, som betyr at vi må tilbakebetale midler som er låst til gitte utgiftsposter til fordel for å omdisponere og bruke på alternative løsninger som ville gjort det mulig å gjennomføre flere punkter i original fremdriftsplan. Dette punktet vil bli besvart i eget punkt nedenfor.

Under vil de opprinnelige resultatmålene bli beskrevet. Her vil det fokuseres på gitt mål opp mot endelige resultater, samt gjennomføring og avvik fra gitte mål.

5.1 Resultatmål kartlegging

- Vi skal gjennomføre en kartlegging med kvalitative metoder (12 individuelle dybdeintervjuer og tre fokusgruppeintervjuer) og kvantitative metoder (elektronisk spørreskjemaundersøkelse). Dette arbeidet vil foregå i samarbeid med KUN og faggruppa, og datamaterialet vil gi oss oppdatert kunnskap på hvordan unge samer opplever sitt liv og sin psykiske helse, samt kunnskap om hvilke beskyttelsesfaktorer og risikofaktorer de opplever er av betydning i deres liv.
- Vi skal identifisere beskyttelsesfaktorene og i samarbeid med faggruppa se på hvordan disse kan styrkes og benyttes rent praktisk i forebyggende arbeid.
- Kartleggingen skal resultere i en rapport som lanseres nasjonalt.
- Kartleggingen skal resultere i en vitenskapelig publisering (fortrinnsvis publisert på norsk i et tidsskrift som når relevante profesjonsutdanninger).

5. 1,2 Gjennomføring av resultatmål kartlegging:

- Vi har gjennomført to fokusgruppeintervjuer i nord,- og sørsamisk område med helsepersonell og andre aktuelle personer som til daglig er i kontakt med målgruppa og er godt kjent med aktuelle problemstillinger og utfordringer for dem.
- Vi har gjennomført 16 dybdeintervjuer med samiske personer i målgruppa, hvor vi har prøvd å finne et stort spenn i befolkninga når det kommer til interseksjonalitet og andre identitetsmarkører, da i tillegg til den samiske.
- Vi har produsert en rapport som speiler de sentrale funnene fra den tredelte forskningsmetoden vi har anvendt. Nedenfor kan det leses mer om tiltak/anbefalinger fra forfattere av rapporten.

5.1,3 Avvik fra resultatmål kartlegging:

- I kulepunkt 1 som omhandler intervjuformene, står det formulert at vi skulle hatt 3 fokusgruppeintervjuer. Dette ble selvfølgelig prøvd gjennomført i 3 samiske områder som belyste det sør-, nord-, og lulesamiske området. Vi fikk gjennomført fokusgruppeintervjuene i sør-, og nordsamisk område, men ikke i lulesamiske områder. Vi prøvde ved to forskjellige anledninger å få tjenesteytere/helse – og fagpersonell/representanter fra området til å delta. Ved begge anledninger brukte vi mye tid for å planlegge og fasilitere for et slikt intervju, uten hell. Vi fikk ved begge tilfellene for få deltakere til disse intervjuene til å kunne gjennomføre dem på en måte som ville gitt representative og gode svar.
- Vi har ikke hatt mulighet for å gjennomføre lanseringer av rapporten. Dette beskrives ytterligere i punkt 5. 3,2.
- I prosjektet fikk vi også problemer med bruk av midler, og eventuelle omrokking av disse. Dette gjorde også at kostnader ved rapportlansering ikke var mulig da budsjettet ikke tillot dette. Dette kan leses mer om i punkt 7.

5.2,1 Resultatmål tiltak

- Vi skal produsere en nettside for prosjektet hvor prosjektet og resultater presenteres.
- Vi skal produsere en chatt basert på likemannsprinsippet på prosjektets nettside.
- Vi skal produsere tre videoer som tematiserer beskyttelsesfaktorer, identitet og fellesskap som innfallsport til god psykisk helse.
- Vi skal besøke minst tre forskjellige festivaler i løpet av perioden og tematisere beskyttelsesfaktorer, identitet og fellesskap som innfallsport til god psykisk helse.

5.2,2 Gjennomføring resultatmål tiltak

- Den endelige rapporten for funnene i kartleggingen vil bli å finne i sin helhet på Mental Helse Ungdom sine egne nettsider.
- Vi bruker en chatløsning hos eDialog24 i samarbeid med et annet prosjekt hos Mental Helse Ungdom: «En som lytter - chat». Her ble det utarbeidet en opplæringsmanual for de frivillige til våre chatløsninger i samarbeid med jurister i Rettighetstelefonen, som også nå er over på en chatløsning, samt kurs til koordinatorene i gitte prosjekt, i regi av samtaleterapeut. Dette med hensikt i å styrke arbeidet for å rekruttere personer til tjenestene, samt vite hva man skal formidle til aktuelle kandidater for å sikre en trygg tjeneste.
- Vi fikk til et samarbeid med «Paragon Features» som filmet 3 videoer med 3 samiske ungdommer som tematiserte en hverdag og et liv som ung same i dag. Utvikling av manus/tematikk i videoene ble gjort av koordinator i samsvar med deltakende personer i videoen. Disse ungdommene ble også rekruttert av koordinator. Her fikk vi sikret tre ungdommer fra de tre største kjerneområdene i samisk område.
- I løpet av juli 2019 hadde koordinator stand på to samiske festivaler (Mårkomeannu og Riddu Riddu) der prosjektet ble presentert og samisk ungdom ble rekruttert til å melde seg opp på en e-post liste der de vil bli invitert til å delta i den nettbaserte undersøkelsen. Vi fikk samlet inn rundt 100 unge samer som var interessert i å delta i undersøkelsen. Her ble det også fokusert på å formidle prosjektets helhet og målsetting, samt møte med forsker for den kvalitative delen av forskningen for eventuelle spørsmål. Det var også planlagt å besøke påskefestivalen i Kautokeino i 2020, noe som dessverre ble avlyst på bakgrunn av Covid-19.

5.2,3 Avvik resultatmål tiltak

- I kulepunkt 2 som omhandler chatløsning, påbegynte vi arbeidet med dette. Vi fikk samlet innspill fra representanter fra faggruppe/brugerpanel som omhandlet chatløsning, disse ble brukt som innspill til chatløsningens innhold og forventninger til løsningen. Her ble det tydelig at det var behov for en chatløsning med chatverter med god kunnskap om samisk kultur, historie og samfunnsliv. Det ble også tungt vektlagt at chatverter skulle beherske et samisk språk og kunne møte målgruppa på foretrukket språk, da det høyst sannsynlig ville omhandle sensitive temaer som kan gjøre en ekstra sårbar dersom man må kommunisere på et språk man ikke uttrykker seg like bra på (norsk). Vi klarte ikke å rekruttere frivillige til chattetjenesten som passet til forventningene og ønskene fra brukerpanel/faggruppe.

5.3,1 Resultatmål samhandling med kommuner og organisasjoner

- Vi skal avholde en nasjonal og tre lanseringer av rapporten i kommuner med samisk språkforvaltning hvor funn og erfaringer fra kartleggingen presenteres. Funnene vil også diskuteres i lys av den aktuelle kommunens styrker og eventuelle utfordringer i forhold til å være et godt sted for samisk ungdom å vokse opp.
- Vi skal avholde minst fire foredrag for helsetjenesten basert på ny kunnskap fra rapporten. Foredragene vil også diskuteres i lys av den aktuelle helsetjenestens styrker og eventuelle utfordringer i forhold til å være et godt sted for samisk ungdom å finne relevant helsehjelp.
- Vi skal gjennomføre et program/workshop med ungdomsorganisasjonene i faggruppa under en av festivalene sommeren 2020 (enten Mårkomeannu eller Riddu Riddu) samt overføring som finner sted på Sametinget.

5. 3,2 Avvik; resultatmål samhandling med kommuner og organisasjoner

- Lansering av rapport har vi ikke vært i stand til å gjennomføre som planlagt. Dette begrunnes i en særdeles vanskelig situasjon som følge av covid-19. Vi hadde først og fremst ikke mulighet til å planlegge og gjennomføre fysiske møtepunkter for lansering av rapport samtidig som vi overholdt nasjonale myndigheters retningslinjer som følge av pandemien. Derfor brukte vi mye av tiden til å se på alternative tekniske løsninger. Disse løsningene var vanskelige å planlegge ut fra, da leverandører av tjenestene naturlig nok var avhengige av å ha en god tidsramme for å kunne forberede og fasilitere for webinarer. På grunn av språkvask, gjennomlesning av rapport i flere ledd, og mange korrekturlesninger – tok dette lengre tid enn antatt. Dermed ble endelig versjon av rapport foreliggende mye senere enn først planlagt. Vi har likevel lansert rapporten for Sametinget og LDO sammen med Ketil Lenert Hansen og Sara With Skaar. Vi ser at rapporten har en verdi for Sametinget, LDO og andre relevante instanser og organisasjoner, og Sametinget vil etter dialog ta med seg resultatene av prosjektet videre inn i eget arbeid.
- Vi hadde også utfordringer med rekruttering til det nettbaserte skjemaet som følge av Covid-19, da vi ikke var i stand til å gjennomføre skolebesøk eller møte opp på steder/arrangement hvor samisk ungdom samles. Dette forsinket prosessen med gjennomføring av kvantitativ innsamling av data, som igjen fikk følger i ferdigstilling av rapport, som igjen gjorde planlegging av rapportlansering vanskelig.
- Rapporten ble ikke ferdigstilt før 30.11.20. Dette som følge av utsettelse av innsamling av data, da kvantitativ innsamling krever en viss andel respondenter for å kunne være representativ. Dette gjorde det rent praktisk umulig å gjennomføre rapportlanseringer før prosjektets sluttdato 31.12.20.

- Først i slutten av månedsskifte juli/august 2019 ble godkjenning til den kvantitative delen gitt. Vi så da en stor nødvendighet i å kunne ha de tre offisielle samiske språkene tilgjengelige i nettskjemaet. Vi begynte da å lete etter oversettere til skjemaet for å få det oversatt. Dette viste seg veldig tidskrevende da det dessverre finnes få oversettere til samiske språk (spesielt til sør – og lulesamisk). Dette kom i tillegg til at man i 2019 hadde offisielt urfolksspråk i regi av FN. Sametinget arrangerte også den høsten en nasjonal (samisk) språuke. Dette gjorde at oversettere var særdeles vanskelig å finne i det gitte tidsrommet. Endelig oversettelse var derfor ikke på plass før starten av 2020. Dette forsinket også prosessen i å få i gang rekrutteringen.

Rekruttering:

Rekruttering kvalitativ del:

Deltakerne har vært rekruttert gjennom samiske interesseorganisasjoner, samiske fagarbeideres nettverk, MHU/forskernes sitt nettverk. Deltakerne (de samiske ungdommene) ble kontaktet av professor Ketil Lenert Hansen, som avtalte intervjuene (med hjelp av koordinator). Deltakerne til fokusgruppeintervjuene ble kontaktet av prosjektkoordinator. Alle deltagere fikk god informasjon om studien, deltakelse, frivillighet og muligheten til å trekke seg fra studien på telefon, epost og skriftlig før de takket JA til å delta. Alle deltagere har gitt skriftlig samtykke til å delta i studien.

Rekruttering kvantitativ del:

I utgangspunktet (les: opprinnelig fremdriftsplan) skulle datainnsamling til kvantitativ del av studien foregå fra mars 2019 – juni 2019, for så å ha rapport ferdig innen forsker J.R Kunst sin arbeidsavtale var utgått 30.09.2019. Vi fikk ikke godkjenning for den kvantitative studien før månedsskifte juli/august 2019. Dette gjorde at det arbeidet forsker Kunst v/UiO skulle gjennomført innen sin arbeidsperiode ikke var mulig. Vi måtte da påbegynne arbeidet med å se på alternative løsninger for å komme i mål. Da studien fikk godkjenning begynte arbeidet med oversetting, dette kan leses mer om i punkt 5.3,2.

Vi fikk engasjert Sara W. Skaar til å behandle dataene fra nettskjema. Datainnsamlingen foregikk fra 23. april til 19. juli 2020. Spørreskjemaet var tilgjengelig på lulesamisk, sørsamisk, nordsamisk og norsk. Rekruttering til studien ble gjort gjennom de samiske ungdomsorganisasjonene: SUPU, Noereh og NSR-U sitt nettverk og nettsider; i tillegg til eget nettverk (snowballsampling) og at vi kontaktet aktuelle skoler, samiske festivaler og medier for å få spredt informasjon om studien.

- Vi fikk publisert sak om prosjektet, samt formidlet hvor man kunne gå inn for å delta på nettskjemaet i *NRK SÀPMI*, *nuoraidmagasiidna* og *Saernieh*. Vi kontaktet totalt 21 videregående skoler og høyskoler som er i samiske områder og har en andel samiske elever hos seg. Her ble de oppfordret til å sette av tid til å spre info om undersøkelsen, samt å gjøre den i regi av skolen. Dette lyktes vi ikke med i alle tilfellene da vi ikke var i stand til å møte opp fysisk ved skolene for å spre informasjon om prosjektet på grunn av koronapandemien.
- Vi brukte også sosiale medier og grupper på forskjellige plattformer for å spre informasjonen og fikk delt innlegg over 100 ganger, samt spredd i grupper med totalt 7000 medlemmer med en stor andel av samiske ungdommer innenfor målgrupp-alder. I tillegg delte samiske ungdomsorganisasjoner, sametinget og SANKS til sine nettverk.
- Vi satte også av en del midler til å annonsere info om undersøkelsen, både i sosiale media og ved samiske aviser (både på nett og i papirform).

Faggruppe

Da koordinator begynte var det nytt kalenderår, og en del rokkeringer på personer i organisasjonene som var involverte i faggruppa. Koordinator deltok på landsmøtet/årsmøtet til de tre ungdomsorganisasjonene i faggruppa og fikk nye representanter inn i gruppa. På hvert av møtene ble det informert om prosjektet og hvilke roller faggruppa ville ha fremover med tanke på å sikre brukermedvirkning, representasjon og kultursensitivitet.

Faggruppa har bidratt med:

- Alle representantene i faggruppa fikk tilsendt spørreskjemaet som skulle brukes i den nettbaserte undersøkelsen (kvantitativ) og gitt innspill til endringer for å sikre kultursensitivitet. I april 2019 ble godkjenning fra REK og NSD godkjent til den kvalitative delen av kartleggingen. Planlegging av fokusgruppeintervju og dybdeintervju ble gjort. Godkjenning til den kvantitative delen ble gitt ved slutten av sommeren 2019.
- Innspill fra faggruppa på aktuelle personer til dybdeintervju og fokusgruppeintervju ble også gitt. Før sommeren 2019 ble fokusgruppeintervjuene gjort, der vi hadde intervju med tjenesteytere og andre som er i kontakt med samisk ungdom. De kvalitative dybdeintervjuene ble startet rett før sommeren og gjennomført frem til høsten 2019. 16 samiske ungdommer ble intervjuet basert på forskjellige erfaringer og tilhørigheter de har.

- I november 2019 fikk koordinator gjort avtale med filmselskapet «Paragon Features» som filmet og produserte tre videoer med tre forskjellige deltagere som skal tematiserer psykisk helse opp mot sin samiske identitet. Her ble også faggruppa brukt for å finne potensielle deltakere. De tre ungdommene ble: Ella Marie Hætta Isaksen, Dan Jonas Sparrok og Ronja K Larsen.
- Faggruppa bisto koordinator i spredning av nettskjema i sine kanaler og nettverk.
- Faggruppa ga innspill på ønsker/forventninger til innhold og tjeneste, samt ønsket kompetanse hos chatverter for chatløsning.

6: Anbefalinger fra rapporten

Her under blir det presentert anbefalinger fra forskere i henhold til resultater gjenspeilet i endelig rapport.

6.1 Generelt

- Det er viktig at samisk ungdom får anerkjennelse for sin samiske kultur. At de får lov til å snakke sitt morsmål og utøve sin kultur er svært viktig for dem. Anerkjennelse er også knyttet til rettighetsspørsmål til deres krav om likebehandling og like rettigheter.
- Samisk ungdommene forteller om viktigheten av det samiske sosiale og kulturelle felleskapet og samiske møteplasser. Der de kan møte jevnaldrende samisk ungdom og bare være seg selv. Det bør settes av midler til å etablere flere samiske møteplasser for samisk ungdom.
- Mange samiske ungdommer forteller om negative erfaringer med etnisk diskriminering, mobbing, netthets og hatytringer. Det er grunn til bekymring når det gjelder omfanget av hatytringer og hets mot samer. Det bør settes mer innsats mot etnisk diskriminering og hatytringer mot samisk ungdom.
- Man bør legge opp til en større samfunnsforståelse av hatefulle ytringer mot samer og hvilke konsekvenser disse ytringene kan ha for helsen til samisk ungdom.

6.2 Skole og oppvekst

Disse anbefalingene retter seg mot oppvekst- og utdanningssektoren, andre nasjonale og lokale myndigheter, samt ansatte i grunnskolen og videregående opplæring.

- Det er viktig at skolen og lærere har tilstrekkelig kompetanse til å møte samiske elever på en måte som anerkjenner deres samiske identitet og kultur.

- Det er viktig at det tilrettelegges for god samisk språkopplæring i skolen utenfor de samiske kjerneområdene.
- Ansatte i oppvekst- og utdanningssektoren bør ha en økt bevissthet om individuell- og strukturell diskriminering av samiske ungdom. Dette inkluderer bevissthet rundt at samiske ungdom kan være særlig utsatt for etnisk diskriminering.
- Det må igangsettes og synliggjøres skoletiltak for toleranse og mot individuell- og strukturell diskriminering av samer. Denne rapporten tyder på at utdanningssektoren mangler kunnskap om rasisme og diskriminering om den samiske minoriteten og at en vedvarende usynliggjøring av problematikken kan få alvorlige konsekvenser.
- Det bør etableres kultursensitive mobbeprogrammet som fanger opp individuell- og strukturell diskriminering av samisk ungdom.
- Risikoen for ensomhet er større for samisk ungdom som opplever diskriminering eller marginalisering. Det er viktig at disse ungdommene føler seg inkludert og ivaretatt i skolen.

6.3 Helsetjenester

Disse anbefalingene går til alle nivå i helse- og omsorgssektoren, med særlig vekt på helsesykepleier og andre i førstelinjetjenesten, fastleger, psykologer og andre som jobber med helsehjelp for samisk ungdom, andre i relevant spesialisthelsetjeneste, voldtekts- og overgrepsmottak, ansatte i psykiatrisk helsetjeneste, m.m.

- Det er helt avgjørende at helse- og omsorgssektoren har kunnskap og kompetanse om samisk språk og for å kunne tilby likeverdige helsetjenester til samisk ungdom.
Helsetjenestene til den samiske ungdomsbefolkningen må ta høyde for samisk kultur, morsmål, bosted, (lokal)historie og levested. Helsetjenestene må samtidig være oppmerksom på at samisk ungdom kan ha ulike behov, fordi de ikke er en heterogen gruppe, men har ulike morsmål, kultur, bosted (land og by). Derfor vil én type tilpasning av helsetjenestene ikke være svaret på alle utfordringene samisk ungdom kan ha. I området der samisk ungdom bor i majoritetsposisjon vil det være naturlig å ha et annen type tilbud enn i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon.
- Depresjon og angst, identitetsproblemer, minoritetsstress, ensomhet er ofte problematikk hos samisk ungdom, som søker hjelp for sine psykiske helseproblemer.

Samisk ungdom kan bære med seg sorg etter tap av språk, kulturarv og kunnskaper. Disse historiske traumene kan påvirke dem i møte med helsevesenet. Ensomhet er en risikofaktor for psykisk uhelse, særlig for samisk ungdom som bor i samiske marginaliserte områder.

Psykisk helseproblematikk knyttet til egen samisk identitet, selvfølelse og det «å være god nok same», er problematikk som mange unge samer sliter med. Det er viktig å styrke samisk ungdoms selvfølelse og selvtillit i tilknytning til egen etnisitet for at gruppen skal ivareta god psykisk helse.

- Anerkjennelse for sin samiske identitet og -bakgrunn er svært viktig for å ha en god psykisk helse. Samisk ungdom sier at det er viktig å bli både språklig og kulturelt forstått i terapirommet, det forutsetter et helsevesen med god kompetanse om samisk språk og kultur. Dette vil sikre høyeste oppnåelig helsestandard.
- Det kan se ut til at samiske jenter/kvinner har lettere for å snakke om sine psykiske helseplager. Flere av helsepersonene sier at samiske jenter søker oftere hjelp enn samiske gutter, det kan se ut som det er en høyere barriere blant samiske gutter for å spørre om hjelp for psykiske helseplager. Det bør derfor vurderes å iverksettes tiltak for å nå samiske gutter i større grad i helsetjenestene.
- Mange samiske ungdommer opplever mobbing og etnisk diskriminering. Forskning har vist at mobbing og etnisk diskriminering er den kulturelle faktoren som sterkest bidrar til angst og depresjonsvansker hos samisk ungdom. Helsepersonell må ha kunnskap om hvordan faktorer som individuell- og strukturell diskriminering og rasisme påvirker folkehelsen til den samiske befolkningen.
- Helsepersonell som arbeider med samisk ungdom, må ha god kulturforståelse for å kunne gi et likeverdig helsetilbud. Forskning viser at samisk ungdom foretrekker å bruke morsmålet sitt i møtet med helsevesenet.
- Selvmordsproblematikk er et alvorlig folkehelseproblem særlig blant unge samiske gutter/menn. Selvmordstanker og selvmordsproblemer blant samer er ikke alltid knyttet til psykiske lidelser, men kan heller være knyttet til sosiale og kontekstuelle problemer. Selvmordsforebygging blant samisk ungdom må ha et urfolksperspektiv.

- Fjernkonsultasjon i både primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten bør brukes mer effektivt i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon. Kompetansebygging blant helsepersonell om samisk helse må settes i system, innenfor utdanning av helsepersonell, samt opplæring i kommuner og på sykehus. Dette for å benytte samisk helsepersonell mye mer effektivt enn vi gjør i dag. Bruk av mer fjernkonsultasjon vil passe det samiske samfunnet godt.
- Utdanningsinstitusjonene som utdanner helse- og omsorgspersonell må ta et større ansvar for at utdanningene gir studentene kunnskap om samisk språk og kultur, slik at samisk ungdom i fremtiden får likeverdige helse- og omsorgstjenester.

7: Bruk av midler og tilbakebetaling sametinget.

Som nevnt ovenfor støtte vi på en del problemer og uforutsette endringer i prosjektet. Deriblant oppdaget vi at kostnader ved reise for koordinator, samt midler til faggruppe var budsjettert langt høyere enn det vi faktisk trengte. Dette begrunnes både i det at koordinator gjennom andre verv og sammenhenger hadde kontakter og muligheter til å få dekt sine reiser og opphold i annet ærend som enten overlappet eller gikk å gjøre i samsvar med hensikten som prosjektkoordinator.

Når det gjelder faggruppa så vi at midler til denne var budsjettert høyere enn det vi ville trenge. Vi hadde representanter i faggruppa som bodde mer sentralt enn antatt på søknadsstadiet, dette minimert kostnader i forbindelse med reise betraktelig. I tillegg til dette kom begrensninger i reise og fysiske møtepunkt som følger av covid-19.

Dette gjorde at vi ved prosjektslutt sto igjen med midler til overs for punktene «Reiseutgifter koordinator» og «Faggruppe» samtidig som vi så at forskningen hadde krevd mer midler enn budsjettert. Storparten av midlene som var gitt fra Sametinget var nettopp tiltenkt kostnader rettet mot faggruppe og reiser for koordinator.

Før prosjektstart var det gitt midler fra Sametinget til Mental Helse Ungdom i dette prosjektet. På dette tidspunktet var ikke full finansiering til prosjektet gitt, og man sto i en situasjon der prosjektet manglet midler til lønn, sånn at noen kunne drive prosjektet. Det ble den 11.01.2018 sendt en forespørsel til Sametinget angående mulighet for omdisponering av midler (se vedlegg), i håp om å kunne komme i gang med prosjektet. Det ble purret på sametinget om svar på henvendelsen, og først 08.06.2018 fikk Mental Helse Ungdom svar. Dette svaret var negativt og bekreftet at omdisponering av midler gitt av sametinget ikke var mulig.

Vi la denne opplevelsen til grunn da vi ved prosjektslutt diskuterte planlegging av eventuelle rapportlanseringer. Vi besluttet å ikke gjennomføre rapportlanseringer på bakgrunn av prosjektets regnskap som da viste at det ikke var rom for å gjennomføre disse uten bruk av midler. Siden vi tidligere har fått avslag fra forespørsler som omhandler omdisponering av midler, og svar på

henvendelser til Sametinget har tatt opp en stor andel tid – så vi det som lite hensiktsmessig å gjenta dette forsøket. Konsekvensen av dette har vært at vi har endt opp med pluss i regnskapet før prosjektets slutt med midler gitt fra Sametinget samtidig som vi har vært nødt til å bruke mer av egne midler knyttet til finansieringen fra Dam for å dekke opp et mindre underskudd knyttet til gjennomføringen av forskningen som ble mer kostnadskreven enn estimert.

8: Referanse/Litteratur

1. <https://www.napha.no/content/14915/Kultursensitivitet-i-psykisk-helsearbeid>
2. <http://munin.uit.no/handle/10037/3259>
3. http://www.saamicouncil.net/fileadmin/user_upload/Documents/Eara_dokumeanttat/Plan_f%C3%B6r_suicidprevention_bland_samer_i_norge_sverige_och_finland.pdf
4. Unge samers psykiske helse, forskningsrapport:
<https://mentalhelseungdom.no/prosjekt/unge-samers-psykiske-helse/>
5. Produserte videoer i prosjektet:
<https://mentalhelseungdom.no/prosjekt/unge-samers-psykiske-helse/>

9: Vedlegg

1. Unge samers psykiske helse: En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse

Unge samers psykiske helse

En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse

Dette prosjektet er støttet av Sametinget og Stiftelsen Dam Helse.

ISBN: 978-82-93031-80-2

Forsideillustrasjon: Arvu

Layout: Oda Archer

Foto: Marita Kristin Eilertsen Tøsse

Unge samers psykiske helse

En kvalitativ og kvantitativ studie av unge samers psykososiale helse

Ketil Lenert Hansen Sara With Skaar

Innhold

9 Sammendrag

30 Innledning

32 Del 1 - Kvalitativ metode

34 Kvalitativ metode

Utvalg	35
Rekruttering	35
Begrensninger i materialet	35
Delrapportens oppbygning	36

37 Hvordan definerer samisk ungdom seg?

Hva vil det si å være samisk?	37
Risikofaktor å være minoritet	39
Byen som samisk arena?	41
Forventninger ved å være tokulturell	42

42 Hva er etnisk diskriminering og samehets?

Fordommer, mobbing og etnisk diskriminering på skolen	45
Å vise "samiskhet" i offentligheten	53
Samehets og hatytringer på nettet	54

56 Viktigheten av det samiske fellesskap

Sisdoallu

Sisvege

Sisadno

60 Psykisk helse

Å snakke om psykisk helse	62
Historiske traumer	62
Vold og overgrep	66
Å bli kulturelt forstått i terapirommet	70
Det å være skeiv same	73
Natur som terapi eller natur som kilde til stress?	74
Selvmondsproblematikk blant samisk ungdom	78

80 Helsepersonell/tjenesteyteres erfaringer

Likeverdige helsetjenester for samisk ungdom	81
Samisk ungdom er en heterogen gruppe	81
Psykisk helse blant ungdom og unge voksne	82
Det å skape tillit	82
Depresjon og angst	84
Mobbing og diskriminering bidrar til angst og depresjon	85
Å hele tiden måtte forsvare sin kultur	86
Er jeg samisk nok?	86
Anerkjennelse og ensomhet	87

90 Framtidstro blant de samiske ungdommene

94 Oppsummering

Sisdoallu

Sisvege

Sisadno

96 Del 2 - Kvantitativ metode

98 Metode

Statistiske analyser	99
----------------------	----

100 Delrapportens oppbygning

100 Resultater

Beskrivelser av utvalget	100
Etnisitet	103
Språkbakgrunn og samiske språkferdigheter	105
Etnisk identifikasjon	107
Akkulturasjon ovenfor sin minoritets- og majoritetsgruppe	109
Opplevd status	111
Assimileringspress	112
Religiøs identitet og religiøsitet	113
Motstandsdyktighet	115
Meningen med livet	115
Be om hjelp	115
Skoletrivsel	117
Samiske verdier	118

Innhold

Selvopplevd diskriminering	120
<i>Årsaker til diskriminering</i>	121
<i>Hvor diskrimineringen foregikk</i>	122
<i>Hvem som utførte diskrimineringen</i>	122
<i>Følger av diskrimineringen</i>	123
Mobbing i skolen	123
Nett-trakassering	124
Vold i nære relasjoner	125
<i>Slått av en voksen i familien</i>	126
Historiske traumer	127
Selvfølelse	128
Livstilfredshet	128
Kroppsbilde	129
Psykisk helse	129
Kroppslige uttrykk for stress og negative følelser	131
Alkoholforbruk	131
Narkotikaforbruk	134
Selv mordstanker og atferd	136

139 Oppsummering

142 Konklusjon

Forord

Psykisk helse blant samisk ungdom har blitt satt på dagsorden den siste tiden i Norge. Mange samiske ungdommer har den seneste tiden gått ut offentlig og snakket om sin psykososiale helsesituasjon. Psykisk helse blant samisk ungdom handler blant annet om deres mulighet til å utvikle en sterk samisk identitet, få anerkjennelse som urfolk, minske minoritetsstress, tilgang til kultursensitive helsetjenester som tar hensyn til morsmål og kulturkompetanse, rasisme og diskriminering, vold, selvmord, nærhet til naturen, mulighet til å kunne ha en fremtid på samiske premisser, hva for eksempel gjelder å kunne praktiskere samiske tradisjonelle næringer som reindrift og fiske, eller leve som samisk ungdom i urbane strøk. Disse spørsmålene berører ikke bare den psykiske helsen til samisk ungdom, men også helt eksistensielle spørsmål om hvilken plass samisk ungdom har i samfunnet, og deres rettigheter som urfolk.

Denne rapporten om unge samers psykiske helse er gjennomført av Regionalt kunnskapssenter for barn og unge, Nord – psykisk helse og barnevern (RKBU Nord) ved Det helsevitenskapelige fakultet ved UiT Norges Arktiske Universitetet og Psykologisk institutt (PSI) ved Det samfunnsvitenskapelige fakultet ved Universitetet i Oslo på oppdrag av Mental Helse Ungdom.

Arbeidet bygger på en kvalitativ og kvantitativ datainnsamling som er gjort i 2019/2020.

Kartleggingen som fremkommer i denne rapporten har hatt til hensikt å gi kunnskap om hvordan unge samer opplever sin psykiske helse, og om hvilke beskyttelsesfaktorer og risikofaktorer ungdommene opplever.

Vi sender en stor takk til de samiske ungdommene og helsearbeiderne som har gitt av sin tid for å snakke med oss og svart på spørreskjema i forbindelse med arbeidet med dette prosjektet. Uten deres deltakelse hadde ikke denne rapporten vært mulig å skrive.

Vi vil også rette en stor takk til Ranveig Stava som har hatt et overordnet ansvar for prosjektet ved Mental Helse Ungdom (MHU), Ole-Henrik Bjørkmo Lifjell som har vært prosjektkoordinator for prosjektet hos MHU, og Elisabeth Stubberud som designet prosjektet i første runde og skrev søknaden i samarbeid med MHU om finansiering av prosjektet. Stubberud leste også rapportutkastet for den kvalitative delen. Vi ønsker videre å takke Hanne Svinsås Magga som har vært representant fra Samisk nasjonalt kompetansesenter – psykisk helsevern (SANKS). Takk også til Professor emeritus Tore Sørli som leste og kommenterte rapportutkastet for den kvantitative delen. Stor takk til Oda Archer som utførte den grafiske profileringen av rapporten. Vi ønsker også å takke de samiske ungdomsorganisasjonen Noereh, NSR-U, Sametingets ungdomspolitiske utvalg (SUPU) for referansegruppedeltakelse, hjelp i utforming av intervjuguider og spørreskjemaet, samt rekruttering av samisk ungdom til prosjektet.

Denne rapporten er skrevet med finansiering fra Stiftelsen Dam gjennom Mental Helse Ungdom og Sametinget. Vi takker for støtten til prosjektet.

Tromsø/Oslo den 8. februar 2021

Ketil Lenert Hansen
Vitenskapelig prosjektleder/professor

Sara With Skaar
Forsker

Sammendrag

Del 1 – Unge samers erfaringer og opplevelser knyttet til det å være ung og samisk i Norge i dag og helsearbeidernes refleksjoner

Den kvalitative delen av rapporten har hatt som mål å få mer forståelse og kunnskap om unge samers psykososiale helse i Norge. Det har vært særlig viktig i dette prosjektet å kartlegge erfaringer og opplevelser med å være ung same i dag. Derfor har vi spurt de samiske ungdommene om deres utfordringer og opplevelser knyttet til sin samiske identitet og psykiske helse. Målet med prosjektet har vært å synliggjøre forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers psykiske helse. Studiet har særlig undersøkt samisk identitet, psykisk helse og velvære.

Denne rapporten bygger på kvalitative intervjuer med tolv samiske ungdommer, sju kvinner og fem menn, bosatt i ulike samiske områder og steder i Norge, samt to fokusgruppeintervjuer med åtte helsearbeidere/tjenesteytere som er daglig i kontakt med samisk ungdom og unge voksne.

Mange av de samiske ungdommene fremhever at de er stolt av sin samiske kultur. Stadig flere unge samer tør å vise sin samiske identitet i offentligheten. De tar på seg kofta i stolthet og ønsker å videreføre sin samiske kulturarv. Likevel kan det være svært krevende å være urfolksungdom og skulle mestre både minoritets- og majoritetskulturen.

Det samiske samfunnet er mangfoldig, og vi må forstå samisk ungdom med utgangspunkt i at det finnes mer enn én samisk identitet, morsmål, kultur, mattradisjoner og levemåte. Samisk ungdom opplever sin samiske identitet på ulikt vis. Men på tross av et stort mangfold er samene ett folk med mange fellestrekk og verdier.

Samisk ungdom lever i samiske majoritetsområder, der den samiske identiteten og kulturen er en naturlig del av hverdagslivet. Utenfor disse områdene, der samisk ungdom lever i minoritetsposisjon (i by eller på mindre steder), er det offentlige rom i stor grad forbeholdt norsk identitet, kultur, verdier og normer.

I det samiske samfunnet kan det være tabu å snakke om psykisk vansker, vold, seksuelle krenkelser, rusmisbruk, sykdom, selvmord og familieforhold. Man nærmer seg disse temaene på en diskret og indirekte måte. Å snakke åpent om disse temaene kan betraktes som upassende. Årsaken kan være at man ønsker å beskytte seg selv og sin familie, og det kan være at man føler sterke lojalitetsbånd til familien eller det samiske samfunnet.

Mange samiske ungdommer har ulike fortellinger om erfaringer med diskriminering, mobbing, netthets og hatytringer. Et fellestrekk er at mange har opplevd dette på bakgrunn av sin samiske identitet. Samisk ungdom opplever disse krenkelsene på flere arenaer. De mest vanlige arenaene er på skolen, i lokalsamfunnet og på nettet.

Flere samiske ungdommer sier at de sjelden eller aldri deltar i nettdebattene eller kommentarfeltene i samiske debatter. Debatten om samisk samfunnsliv er ofte svært polarisert og virker ekskluderende for mange unge samer. Hatefulle ytringer mot den samiske befolkningen kan bidra til å holde liv i fordommer og stereotypier om hvordan samer er som folk. Disse ytringene kan påvirke helse negativt og ramme den enkelte hardt. At unge samer velger å trekke seg fra den offentlige debatten på grunn av hatytringer, bidrar til å svekke demokratiet.

De samiske ungdommene forteller om viktigheten av det samiske sosiale og kulturelle fellesskapet og samiske møteplasser, der de kan møte jevnaldrende samisk ungdom og bare være seg selv. De samiske festivalene er svært viktig for den samiske individuelle og kollektive selvfølelsen og selvtilliten. Sammen føler de et fellesskap, som bygger på felles verdier, normer og verdensanskuelse. Der kan de gå i kofte og føle seg som samer, uten noen bekymringer, sammen med andre samiske ungdommer.

På grunn av fornorskningen kan samisk ungdom bære med seg sorg etter tap av språk, kulturarv og kunnskaper. Skam eller mindreverdighetsfølelse over sin samiske etnisitet. Disse historiske traumene kan påvirke dem i møte med skole, samfunn og helsevesen.

Vold og seksuelle overgrep er et alvorlig samfunnsproblem i Norge. Personer med samisk bakgrunn har høyere risiko for å bli utsatt for vold, både fysisk, psykisk og seksuell vold i barndommen. Storfamilien og tette familieband kan fungere som en barriere og føre til at vold og overgrep ikke blir anmeldt.

Kunnskap og kompetanse om samisk språk og kultur i helsesektoren er helt avgjørende for å kunne tilby likeverdige helsetjenester til samisk ungdom. I samtale med samiske ungdommer som har søkt hjelp for sine psykiske helseplager, er det mange som svarer at det kan være vanskelig å få terapeutene til å forstå deres samiske kulturelle bakgrunn og samiske hverdag. Mye av terapien går med til at de samiske ungdommene (pasientene) må bruke energi på å forklare grunnleggende ting om den samiske kulturen og identiteten. Dette føles ofte belastende for ungdommene, og det stjeler tid fra behandlingen.

Det kan være vanskelig å være skeiv i det samiske miljøet, men at det har endret seg til det bedre, fordi man har fått en rekke samiske profiler som har vært åpne om sin homofile legning i offentligheten, og dette har vært viktige skritt for at skeive blir akseptert og representert i de tradisjonelle samiske miljøene.

Samisk kultur og levesett har vært – og er – nært knyttet til tilstedeværelse i naturen og tradisjonell bruk av naturgodene. Mange av de samiske ungdommene sier at de har et nært forhold til naturen og har lært verdien av å bruke naturen av sine foreldre. Noen sier

også at de bruker naturen som terapi for psykiske plager. Samtidig kan natur være en risikofaktor for helsemessige belastninger for mange unge reindriftssamer som opplever at vindmølleparker og nyetablering av gruvedrift truer deres næringsgrunnlag.

Selv mord er et alvorlig folkehelseproblem særlig blant unge samiske gutter/menn. Selvmordstanker og selvmord blant samer er ikke alltid knyttet til psykiske lidelser, men kan heller være knyttet til sosiale og kontekstuelle problemer.

Helsepersonell forteller at de samiske ungdommene henvender seg til hjelpeapparatet om ulike psykiske vansker og utfordringer. Det kan være depresjon og angst. Ofte handler det også om identitetsproblematikk, som er knyttet til det å være en minoritet i majoriteten. Det kan noen ganger være grunnleggende spørsmål som: Hvem er jeg? Hvor hører jeg til? Håpløshet om fremtiden, utenforskap, ensomhet og/eller marginalisering. Det kan andre ganger være utfordringer samisk ungdom har knyttet til tradisjonelle næringer i møte med storsamfunnet. Dette kan gjelde arealinngrep, trusler mot egen næring og hatytringer i sosiale medier.

Helsetjenestene til den samiske ungdomsbefolkningen må ta høyde for samisk kultur, morsmål, bosted, (lokal)historie og levested. Helsetjenestene må samtidig være oppmerksom på at samisk ungdom kan ha ulike behov, fordi de ikke er en homogen gruppe, men har ulike morsmål, kultur, bosted (land og by). Derfor vil én type tilpasning av helsetjenestene ikke være svaret på alle utfordringene samisk ungdom kan ha. I området der samisk ungdom bor i majoritetsposisjon, vil det være naturlig å ha en annen type tilbud enn i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon.

De samiske ungdommene søker bånd og trygghet. De ønsker og de trenger tilknytning til egen identitet, språk og kultur. I en moderne verden utvikler de nye måter å ivareta sitt samiske språk og identitet på. Vi ser en utvikling der mange samiske ungdommer flytter fra samiske majoritetsspråklige områder og inn til byene. I fremtiden vil byene derfor være helt avgjørende for samisk overlevelse.

Del 2 – Spørreskjemaundersøkelsen

Formålet med spørreundersøkelsen var å kartlegge unge norske samers erfaringer og opplevelser knyttet til det å være ung og samisk i Norge i dag, samt å få mer informasjon om unge samers mentale helse og velvære. Vi ønsket å fokusere på både mulige beskyttelses-, risiko-, og helsefaktorer for å få et mer helhetlig bilde.

Utvalget bestod av totalt 210 unge norske samer mellom 16-31 år. 162 jenter og 41 gutter. Flertallet av deltakerne var fra Troms og Finnmark fylke. Deltagere hadde bosted i stor og liten by grunnet elev/studentstatus. Spørreundersøkelsen viser noen betydningsfulle og spennende funn som vil være viktige å fokusere på ved senere forskning og kartlegginger.

Utvalget har høy samisk identifikasjon og gode samiske språkferdigheter. Funnene i spørreundersøkelsen tyder på en samisk språklig og kulturell revitalisering. Dette gjennom rapporteringer på at samiske verdier er viktige og at flere unge samer snakker samisk enn sine foreldre og besteforeldre. Imidlertid opplever unge samer noe assimileringspress til den norske kulturen og opplever at etniske nordmenn har høyere status både på skolen, i nærområdet og i Norge generelt.

De unge samene har en lite sterk religiøs identitet. Dette gjenspeiles i rapporteringene hvor færre unge samer tilhører et religiøst livssyn (for eksempel Læstadianismen) enn sine foreldre og besteforeldre. I forlengelse av disse rapporteringene oppgir de unge samene at det er veldig usannsynlig at de vil spørre en prest/religiøs leder om hjelp ved enten emosjonelle problem eller selvmordstanker.

De samiske ungdommene og unge voksne rapporterer høy motstandsdyktighet og relativt sterk mening med livet. I tillegg rapporteres en selvfølelse, livstilfredshet og kroppsbilde godt innenfor normalen. I tråd med forskning på norsk ungdom, rapporterer de samiske jentene flere symptomer på depresjon, angst og stress enn de samiske guttene. Depresjon har den høyeste gjennomsnittsskåren. De unge samene rapporterer i noen grad kroppslige uttrykk for stress og negative følelser, med størst forekomst av tretthet og hodepine hvis først rapportert.

Rundt 3 av 4 rapporterer å trives på skolen og flertallet får ofte skryt og oppmuntring fra lærerne. Imidlertid er det rundt 1 av 3 som ofte gruer seg til å gå på skolen og rett under halvparten rapporterer å kjede seg på skolen. Hvorfor de unge samene trives mindre på skolen enn den generelle norske ungdommen kan ikke kartleggingen svare på. Kanskje det kan være knyttet til kulturelle faktorer, som kan være knyttet til at den norske skolen ikke er tilpasset samisk kultur, eller at samisk ungdom opplever mer diskriminering på skolen.

Flertallet av de unge samene har opplevd å bli diskriminert på grunn av sin samiske etnisitet minst én gang i livet. De unge samene oppgir at de blir mest diskriminert på grunn av etnisk bakgrunn, kjønn og geografisk tilhørighet. Diskrimineringen blir oftest utført av

medelever/studenter, ukjente eller av andre fra en annen etnisk gruppe. De unge samene rapporterer at diskrimineringen som oftest skjer på skolen/utdannelsen eller på internett. Disse funnene sammenfaller med rapporteringene av nett-trakassering hvor de fleste unge samene i utvalget har opplevd nett-trakassering på grunn av deres samiske bakgrunn en eller noen ganger i løpet av det siste året. Av de som har blitt diskriminert, rapporterer de aller fleste at det berører dem negativt.

De unge samene tenker månedlig på historiske traumer som fornorskingspolitikken forårsaket, med høyest hyppighet av tanker rundt det faktum at store deler av den samiske befolkningen mistet språket og elementer ved kulturen. Likevel ser vi en positiv trend der flere samiske ungdommer føler større stolthet rundt det å være same.

Personer med samisk bakgrunn har høyere risiko for å bli utsatt for vold, både når det gjelder fysisk, psykisk og seksuell vold i barndommen. I vårt utvalg rapporterte litt over halvparten at de har opplevd emosjonell vold i løpet av livet. Rundt 1 av 4 har opplevd fysisk vold, mens rundt 30% rapporterer å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep. Flertallet som rapporterte seksuelle overgrep var jenter.

De samiske ungdommene og unge voksne rapporterer at de av og til drikker alkohol, men ikke så ofte som månedlig. Flertallet av utvalget har aldri prøvd noen form for narkotika før.

3 av 4 av de unge samene rapporterer ingen tegn på suicidalitet. Av de som uttrykker selvmordstanker til noen grad oppgir flere å ha prøvd å ta sitt eget liv. Av det totale utvalget har 20% av de samiske jentene og 15% av de samiske guttene prøvd å ta sitt eget liv. Ved selvmordstanker er det veldig sannsynlig at de unge samene spør en partner, en venn eller noen som jobber med psykisk helse om hjelp. Det er mest usannsynlig at de spør en prest eller religiøs leder, annen slektning/familiemedlem, eller hjelpetelefonen om hjelp.

Čoahkkáigeassu

Oassi 1 – Nuorra sápmelaččaid vásáhusat dasa go leat nuorra sápmelažžan Norggas odne ja dearvvašvuodabargiid reflekšuvnnat

Raporta kvalitatiivva oasis lea leamašan mihttomearrin oažžut eanet ipmárdusa ja máhtolašvuoda nuorra sápmelaččaid silolaš dearvvašvuoda birra Norggas. Dat mii dán prošeavttas lea leamašan earenoamáš dehálaš lea kártet vásáhusaid lea go lea nuorra sápmelaš odne. Danin leat mii gažadan sámi nuoraid hástalusain ja vásáhusain maid sii vásihit sámi identitehta ja silolaš dearvvašvuoda ektui. Prošeavtta mihttomearri lea leamašan dovddusindahkat dilálašvuodaid mat leat dehálačča oainnusindahkamis dehálaš dilálašvuodaid mat ovddidit nuorra sápmelaččaid silolaš dearvvašvuoda. Dutkosis leat earenoamážiid guorahallan sámi identitehta, silolaš dearvvašvuoda ja čálguu.

Raporta vuodđun lea kvalitatiivalaš jearahallamat mas leat jearahallan guoktenuppelohkái sámi nuoraid, čieža nissona ja vihtta dievddu, geat ássat iešguđetge sámi guovlluin ja báikkiin Norggas, ja guokte fokusjoavkojearahallama mas lea jearahallan gávccii dearvvašvuodabargi/bálvalusfáli geat beaivválaččat gulahallet sámi nuoraiguin ja beallešattot rávvásiiguin.

Mánnggas sámi nuorain ovdandollet ahte sii rámisvuodain guddet iežaset sámi kultuvrra. Dađistaga leat eanet nuorra sápmelačča geat duste čájehit iežaset sámi identitehta almmolašvuodas. Sii rámisvuodas cogget gávtti ja háliidit fievrroid ovddasguvlui iežaset sámi kulturárbbi. Dattege sáhtá leat hui gáibideaddjin leat eamiálbmotnuorran go galget hálddašit sihke unnitlohko- ja eanetlohkokultuvrra.

Sámi servodat lea girjái, ja mii fertet ipmirdit sámi nuoraid dan vuolggasajis ahte gávdnit eanet go dušše okta sámi identitehta, eatnigiella, kultuvra, biebmoárbevierru ja eallinvuogit. Sámi nuorat vásihit iežaset sámi identitehta iešguđetge ládje. Muhto vaikko sápmelaččain lea nu viiddis girjáivuohta de sápmelaččat leat oktan álbmot geain leat mánja oktasas dovdomearkka ja árvvut.

Sámi nuorat ellet sámi eanetlohkoguovlluin, gos sámi identitehta ja kultuvra lea lunddolaš oassin árgabeaivvis. Olggobealde dáid guovlluid, gos sámi nuorat ellet unnitlohkosajadagas (gávpogiin dahje smávit báikegottiin), gos almmolašvuodas eanas dárui identitehta, kultuvra, árvvut ja norpmat doibmet.

Sámi servodagas lea tabuášši hupmat silolaš váttuid, veahkaválddalašvuodaid, seksuála rihkkumiid, gárrenmirkogeavaheami, buozalmasvuodaid, iešsoardiimiid ja bearašdilálašvuodaid birra. Jus dáid fáttáid birra hupmet de dan dahke geažideimiin ja eahpenjuolga vugiin. Rahppasit hubmát dákkár fáttáid birra ipmirduvvo unohassan. Sivvan sáhtá

leat ahte háliidit suddjet iežaset ja iežas bearraša, ja sáhtta leat nu ahte dovdá garra oskkáldasvuodáčanastagaid bearrašii dahje sámi servodahkii.

Mánnggaid sámi nuorain leat iešguđetge mitalusat vásáhusaid birra go leat vásihan olggušteami, givssideami ja cielaheami interneahtha bakte. Oktasašdovdomearka lea ahte ollugat dán leat vásihan iežaset sámi identitehta dihte. Sámi nuorat vásihit dákkár loavkidemiid mánnggaid lávddiin. Dábálemos lávddit lea skuvllas, báikkálaš servodagas ja interneahthas.

Mánnga sámi nuorat dadjet ahte sii hárve dahje eai goassege searvva neahtadigaštallamiidda dahje kommentáralávddiide sámi digaštallamiin. Digaštallamiin sámi servodateallima birra dávjá deattuhit vuostálasvuodát ja sámi nuorat dovdet iežaset lihccojuvvon. Vaššisáгат sámi álbmoga vuostá sáhttet vuolggahit ovttagárdanis dadjamušaid mat ciekahit ja ealihit ovdagáttuid ja stereotiippaid makkárat sápmelaččat leat. Dákkár dadjamušat sáhttet váikkuhit dearvvašvuoda negatiivvalaččat ja garrasit čuohcat ovttaskas sápmelažžii. Ahte nuorra sápmelaččat válljejit geassádit almmolaš digaštallamiin vaššiságaid dihte, láivuda demokratiija.

Sámi nuorat mitalit man dehálaš sámi sosiála mediat ja kultuvrralaš searvevuohtha ja sámi deaivvadanbáikkit leat, gos sáhttet deaivvadit seammaahkásaš sámi nuoraiguin lunddolaš vuogi mielde almmá rievdadeames maidege iežaset neaktimis. Sámi festiválat leat hui dehálačča sámi oktagaslaš ja kollektiivvalaš iešdovdui ja iešluohtamuššii. Ovttas sii dovdet searvevuoda, mii vuodđuduvvo oktasáš árvvuid, norpmat ja eallinoainnuid nala. Doppe sii sáhttet vánddardit gávttiin ja dovdat iežaset sápmelažžan, almmá makkárga vuorjašumi, ovttas eará sámi nuoraiguin.

Dáruiduhttima dihte sáhttet sámi nuorat guottašit morraša go leat massán gielaset, kulturárbbiset ja máhtolašvuodaid. Heahpatvuohtha dahje vuolitvuodadovdu iežaset sámi čearddalašvuoda dihte. Dát historjjálaš traumat sáhttet sin váikkuhit go deaivvadit skuvllain, servodagain ja dearvvašvuodabálvalusain.

Veahkaválddalašvuohtha ja seksuála veagalváldimat leat duodalaš servodatválttisvuohthan Norggas. Olbmot geain lea sámi duogáš lea stuorit riska vásihit veahkaválddalašvuodaid, sihke rumašlaš, silolaš ja seksuála veahkaválddalašvuoda mánnávuodaáiggi. Stuora-bearáš ja lagas bearašoktavuodát sáhttet doaibmat caggiin ja dagahit ahte veahkaválddalašvuodát ja illasteami eai váidojuvvo.

Máhttu ja gelbbolašvuohtha sámi giela ja kultuvrra birra dearvvašvuodasuorggis lea áibbas mearrideaddjin vai galget sáhttit fállat dásseárvosaš dearvvašvuodabálvalusaid sámi nuoraide. Ságastallamiin sámi nuoraiguin geat leat ohcan veahki iežaset silolaš dearvvašvuodaváttuide, leat mánnggas geat dadjet ahte sáhtta leat váttisin oazžut terapevttaid ipmirdit sin sámi kultuvrralaš duogáša ja sámi árgabeaivvi. Stuorra oassi sámi nuoraid (pasieanttaid) dikšumis geavahuvvo čilget vuđolaš beliid sámi kultuvrras ja gullevašvuodas. Dát vásihuvvo dávjá liige noadđin nuoraide, ja mii fas oanida mearriduvvon dikšunáiggi.

Sáhtta lea váttis leat bonju sápmelaš sámi birrasis, muhto lea gal dál rievdan buoret guv-
lui, danin go leat sámi beakkálmasat geat rahpasit leat dovddastan iežaset homofiila soju
almmolašvuodas, mat leat leamašan dehálaš lávkkit vai bonju sápmelaččat leat dohkke-
huvvon ja oidnosis árbevirolaš sámi birrasiin.

Sámi kultuvra ja eallinvuohki lea leamašan – ja lea – lahkalaša čadnon ja luondduvall-
jodagaid árbevirolaš geavahussii. Mánngas sámi nuorain dadjet ahte sis lea lagasvuohta
lundui ja leat iežaset váhnemiin oahppan man árvvolaš lea luonddu ávkkástallat. Muht-
tomat dadjet ahte luondduávkkástallan lea dego silolaš váttuid dikšun. Seammás sáhtta
luondu leat riskabealli dearvvasvuodalaš nодиide ollu nuorra boazosápmelaččaide geat
vásihit bieggamillopárkkaid ja ja ruvkedoaimmaid mat uhkidit sin ealáhusvuodu.

Iešsoardin lea duohta álbmotdearvvasvuoda váttisvuohta earenoamážiid nuorra sámi
bártniid/dievdduid gaskkas. Iešsoardinjurdatat ja iešsoardimat sápmelaččaid gaskkas ii
leat álohii čadnon silolaš gullámušaide, muhto sáhtta baicca čadnon sosiála ja oktavuhtii
gullevaš váttuide.

Dearvasvuodabargit mitalit ahte sámi nuorat váldet oktavuoda veahkkebálvalusain
iešguđetge silolaš váttuid ja hástalusaid dihte. Dat sáhtta leat lossamiella ja ballu. Dávjá
leat identitehtaváttisvuodát, mii vuolgá das go lea unnilohkun eanetlohkoservodagas.
Muhtomin sáhttet leat nu vuodđudeaddji gažaldagat nugo mat: Gii mun lean? Goas mun
gulan? Eahpedoaivu boahpteáigái, váilevaš sosiála searvan, oktonasvuoda ja/dahje mar-
ginaliseren. Eará háviid sáhttet hástalusat mat sámi nuoraid leat go árbevirolaš ealáhusat
deaivvadit stuorraservodagain. Dat sáhttet leat areálasisabahkkemat, áitagat iežaset
ealáhusa vuostá ja vaššisáгат sosiála mediain.

Dearvasvuodabálvalus nuorra sámi álbmogii ferte danin vuhtiiváldit sámi kultuvrra, eat-
nigiela, orrunbáikki, (báikkálaš)historjjá ja eallinvuogi. Dearvasvuodabálvalusat fertejit
maiddái atnit čalmmis ahte sámi nuorain sáhttet leat iešguđetlágan dárbbut, go sii han eai
leat ovttalágan joavkun, muhto sis leat iešguđetlágan eatnigielat, kultuvrrat, ássanbáikkít
(báikegottis ja gávpogis). Danin dearvasvuodabálvalusaid ovttalágan heiveheapmi ii leat
vástádussan hástalusaid mat sámi nuorain sáhttet leat. Guovlluin gos sámi nuorrat orrot
eanetlohkodilis, lea lunddolaš lágídit earálágan fáaldagaid go daid guovlluin gos sámi
nuorat ellet unnitlohkodilálašvuodas.

Sámi nuorat ohcalit čanastagaid ja dorvvolašvuoda. Sii sávvat ja dárbbasit gullevašvuoda
iežaset identitehtii, gillii ja kultuvrii. Ođđaáigahaš máilmmis sii ovdánahttet ođđa vugiid
movt seailluhit gielaset ja gullevašvuodaset. Mii oaidnit dál movt mánnga sámi nuora fárre-
jit giellaeanetlohkoguovlluin gávpogiidda. Boahpte áiggis leat danin gávpogat dehálačča
sámegiela ja sámivuoda seailluheapmái.

Oassi 2 – Gažadanskovi iskkadeapmi

Jearahallaniskadeami ulbmil lei kártet iešguđetge nuorra sámiid vásáhusaid dasa go leat nuorra ja sápmelaš Norggas odne ja oažžut eanet dieduid nuorra sápmelaččaid silolaš dearvvašvuoda ja čálgu birra. Mii háliideimmet čalmmustahttit vejolaš suddjen-, riska-, ja dearvvašvuodafáktoriid vai oažžut buorebut ja ollislaš gova dilis .

Ledje válljejuvvon oktiibuot 210 nuorra sápmelačča gaskal 16-31 agis. 162 nieidda ja 41 bártni. Eanetlohku dain gulle Romssa ja Finnmárkku fylkkaide. Oasseváldit orro juogo stuorit dahje smávit gávpogis, man dahke go ledje oahppin/studeantan. Jearahallaniskka-deapmi duodašta soames mearkkašahti ja gelddolaš gávdnosiid maid leat dehálaš deattuhit čuovvovaš dutkamiin ja kártenbargguin.

Válljejuvvomin lea alla sámi identifiseren ja buori sámegielat gálggat. Gávdnosat jearahallaniskka-deamis duodaštit ahte sámegielat ja kultuvrralaš ealáskahttin sámi árvvuid raporteremis leat dehálačča ja ahte eanet sámi nuorat hupmet eanet sámegiela go maid sin váhnemat ja áhku/áddját dahke. Dattege vásihit nuorra sápmelaččat veaháš deattu ahte sii galggaše assimilerejuvvot norgalaš kultuvrii ja vásihit ahte etnalaš dážain lea alit árvu sihke skuvllas, lagasbirrasis ja Norggas oppalaččat.

Nuorra sápmelaččain unnán oskkolaš gullevašvuota. Dát govviduvvo raporteremin mas hárvenaš nuorra sápmelačča gullet oskkolaš eallinoidnui (ovdamearka dihte læstadialaš oskui) go maid sin váhnemat ja áddját ja áhku dahket. Dáid raporteremiid joatkagis almmuhit nuorra sápmelaččat ahte lea hui unnán jáhkehahti ahte sii jearaše báhpas/vuoigŋalaš jođiheaddjis veahki dovduičuohcci dahje iešsoordinjurdagiid oktavuodas.

Sámi nuorat ja beallešaddi rávvásat diedihit alla vuostálastingelbbolašvuota ja relatiiva nana oaivil eallimii. Dasa lassin raporterejit iešdovddu, duhtavašvuoda eallimiin ja rupmašiin mii lea bures dábálašvuoda siskobealde. Nu movt dáža nuoraid gaskkas dutkan, raporterejit sámi nieiddat dávjjibut lossamiela, balu ja huša symptomaide go bártnit. Lossamiella gaskamearálaččat dávjjimusat diedihuvvo. Nuorra sápmelaččat raporterejit soames háve rumašlaš huša ja negatiiva dovdduid, main dávjjimusat diedihit váibbasvuoda ja oaivebákkasa go jo vuos diedihit.

Sullii golbma njealljásis diedit ahte loktet skuvllas ja eanetlohku sis vásihit ahte oahpaheadjit sin rámpojit ja movttiidahttet. Dattege leat sullii okta golmma oahppis geat dávjá ballet vuolgimis skuvlii. Manin unnit sámi nuorat stađđet skuvllas go maid dáža nuorat dahket kárten ii vástit. Duogáš sáhttet eat kultuvrralaš bealit, nugo ahte Norgga skuvla ii leat heivehuvvon sámi kultuvrii, dahje ahte sámi nuorat vásihit eanet vealaheami skuvllas.

Eanetlohku nuorra sápmelaččain leat unnimusat oktii eallimis vásihan vealaheami sámi čearddalašvuoda dihte. Nuorra sápmelaččat diedihit ahte sii eanemusat vealahuvvojit čearddalaš duogáža, sohka beali ja geográfalaš gullevašvuoda dihte. Vealaheami doaimmahit dávjjimusat mieloahppit/studeanttat, vierrásat dahje earát geat gullet eará čeardda-

laš jovkui. Nuorra sápmelaččat diedihit ahte vealaheapmi dávjá dáhphuvvá skuvllas/ oahpahas, dahje interneahsas. Dát gávdnosat sohpet oktii neahtta cielahemiiguin maid válljejuvvon joavku sámi nuorat leat vásihan iežaset sámi duogáža dihte oktii dahje mángii manimus jagis. Sin gaskkas geat leat vealahuvvon, eatnasat diedihit ahte dat lea negatiivalaččat váikkuhan sin .

Nuorra sápmelaččat jurddašit mánnosaččat historjjálaš traumáhtalaš váikkuhusaid maid dáruiduhttinpolitihkka lea dagahan, dávjjimusat dan duohtavuoda ektui ahte stuorra oassi sámi álbmogis leat manahan gielat ja kulturosiid. Dattege oaidnit positiiva treanda das go eanet sámi nuorat dovdet stuorit rámisvuoda leat sápmelažžan.

Olbmui geain lea sámi duogáš lea stuorit riska vásihit veahkaválddálášvuoda, sihke rumašlaš, psyhkalaš ja seksuála veahkaválddi mánnávuodas. Min válljejuvvon nuoraid-joavkus vástidedje badjelaš bealli ahte sii eallimis leat vásihan dovduičuohcci veahkaválddi. Sullii okta njealljásis leat vásihan rumašlaš veahkaválddi, ja sullii 30% diedihit ahte sii leat gillán seksuála veahkaválddálášvuoda. Eanetlohku dain geat mitalit ahte leat vásihan seksuála veahkaválddálášvuodaid leat nieiddat.

Sámi nuorat ja beallešaddi rávvásat diedihit ahte sii muhtumin juhket alkohola, muhto eai nu dávjá go mánnosaččat. Eanetlohku válljejuvvon nuorain eai leat goassege geahččalan narkotihkkamirkkuid .

Golbma njealji nuorra sápmelaččain eat leat vásihan iešsorbmen jurdagiid. Sin gaskkas geain leat iešsorbmenjurdagat mitalat mánggas ahte sii leat geahččalan iežaset sorbmet. Oppalaš lohku válljejuvvon nuoraidjoavkkus leat 20% sámi nieiddain ja 15% sámi bártiin geahččalan iežaset sorbmet. Iešsoardinjurdagiid oktavuodas lea dábálaš ahte nuorra sápmelaččat dáidet jearrat veahki guoimmis, ustibis dahje soapmásis gii bargá mielladearvvašvuodas. Unnimus jáhkehahti lea ahte sii jerret veahki báhpas dahje vuoiŋnalaš jodiheaddjis, eará fuolkkis/bearašmiellahtus, dahje veahkketelefovnnas.

Iktedimmie

Bielie 1 – Noere saemiej dååjrehtimmieh jïh dååjresh guktie lea noere jïh saemine årrodh Nöörjesne daanbien jïh healsoebarkiji refleksjovnh

Kvalitatijve bielie reektehtsistie ulmine åtneme vielie goerkesem jïh daajroem åadtjodh noere saemiej psykiske healsoen bijre Nöörjesne. Daennie prosjektesne joekoen vihkele orreme dååjrehtimmieh jïh dååjresh goerehtalledh guktie lea noere saemine årrodh daanbien. Dan åvteste libie saemien noerh gihtjeme dej haestemi jïh dååjresi bijre sijjen saemien identiteeten jïh psykiske healsoen bijre. Prosjekten ulmie lea orreme vihkeles tsiehkïeh vâajnoes darjodh mah noere saemiej psykiske healsoem eevtjïeh jallh giehpïedïeh. Studije lea joekoen saemien identiteetem, psykiske healsoem jïh tryjjesvoetem goerehtamme.

Daate reektehtse vâaroeminie åtna kvalitatijve gihtjehtimmieh luhkiegöökte saemien noerigujmie, tjïjhtje nyjsenæjjah jïh vijhte ålmah, mah joekehts saemien dajvine jïh sijjine Nöörjesne årroeh, jïh göökte fokusedåehkiegihtjehtimmieh gaektsie healsoebarkijigujmie/ dienesjefaalehtæjjajgujmie mah biejjïeladtje gaskesem saemien noerigujmie jïh noere geerve almetjigujmie utnïeh.

Jeenjesh saemien noerijste tjïertestïeh sijjïeh sijjen saemien kultuvrem garmerdieh. Ahkedh jïenebh noere saemïeh duestïeh sijjen saemien identiteetem byögkelesvoetesne vuesïehtïdh. Dah gaptam tsaekïeh garmeresvoetesne jïh sijhtïeh sijjen saemien kultuvreaerpiem guhkiebasse jærhkedh. Læjhkan maahta joekoen krievïje årrodh aalkoeåålmegenoeerine årrodh, jïh dovne unnebelåhkoe- jïh jïenebelåhkoekultuvrem haalvedh.

Saemien seabradahke lea gellielaaketje, jïh tjoerebe saemien noerh guarkedh dejnie vâaroeminie vielie goh akte saemien identiteete, ietniengïele, kultuvre, beapmoearpievuekie jïh jïeledevuekie gååvnese. Saemien noerh sijjen saemien identiteetem joekehtslaakan dååjroeh. Men jalhts gellïevoete lea stoerre, saemïeh leah åålmege gellïe ektïe væhtajgujmie jïh aarvoejgujmie.

Saemien noerh saemien jïenebelåhkoedajvine veasoeh, gusnie saemien identiteete jïh kultuvre leah iemie bielie aarkebiejjïen jïelïedistïe. Dæj dajvi ålkoli, gusnie saemien noerh unnebelåhkoeposisjovnesne jïelïeh (staarine jallh unnebe sijjïne), dellïe åajvahkommes nöörjen identiteete, kultuvre, aarvoeh jïh njoelkedassh mah sijjïem byögkeles tjïehtjïelïsnïe utnïeh.

Saemien seabradahkesne maahta tabuvïnie årrodh aamhtesi bijre soptsestïdh goh psykiske tsagkesh, vædtsoesvoete, seksuelle narrahtimmieh, båajhtoeh åtnoe

ruvsehtijste, skiemtjelasse, aemielueseme jñh tsiehkíe fuelhkesne. Saemíeh daejtie teemíde vâåregelaakan geatskaníeh jñh eah ryökteth daej teemaj bíjre soptsesh. Muvhth maehtíeh veanhtedh ovsjiehteles daej teemaj bíjre ræhpaslaakan soptsesídh. Akte fâantoe maahta årrodh dah sijhtíeh jñjtjemse jñh síjjen fuelhkiem vaarjelídh, jñh jeatjah fâantoe maahta årrodh naakenh nænnoes lojalíteetebaanth fualhkan jallh saemíen seabradahkese demtíeh.

Gellíe saemíen noerh ovMESSíe soptsesh utníeh dâåjrehtímmíej bíjre síerredímmíne, írhkeminíe, nedtenarrahtímmíne jñh aassjoelahtesímmíejgújmíe. Akte ektíe væhta lea jeenjesh leah dam dâåjreme síjjen saemíen ídentíteeten gaavhtan. Saemíen noerh daejtie narrahtímmíde gellíne areeníne dâåjroeh. Doh síejhmemes areenah leah skuvlesne, voenges seabradahkesne jñh nedtesne.

Jíenebh saemíen noerh jiehtíeh síjjíeh sveekes jallh íj gâessíe leah meatan nedtedígkíedímmíne jallh lahtesímmíesíjjíne saemíen dígkíedímmíne. Dígkíedímmíe saemíen seabradahkejieleden bíjre lea daamtaj joekoen aktelaaketje jñh gellíe saemíen noerh demtíeh síjjíeh álkoestamme sjídtíeh. Aassjoelahtesímmíeh saemíen årrojí vööst maahta viehkíne sjídtedh ávtelhaarvoeh jñh stereotípíjh tjâadtjoehtídh gúktíe saemíeh leah goh åålmege. Daah lahtesímmíeh maehtíeh healsoem nâakelaakan baajnehtídh jñh fíeregúhtem tjarke díevvídídh. Gosse noere saemíeh veeljíeh eah víelíe meatan årrodh byögkeles dígkíedímmíesne aassjoelahtesímmíej gaavhtan dellíe díhte meatan demokratíjem víesjiehtëåbpoe darjódh.

Saemíen noerh soptsesíeh síjjíeh dam saemíen sosíjaale jñh kúltúrelle ektíevoetem jñh saemíen gaavnedímmíesíjjíeh utníeh goh joekoen víhkele, gusníe maehtíeh saemíen noerh seamma aaltarísníe gaavnedídh jñh ájve jñjtjemse årrodh. Saemíen festívaalh leah joekoen víhkele saemíen fíeregúhte jñh ektíe jñjtjedomtesen jñh jñjtjedamtoen gaavhtan. Ektesne ektíevoetem demtíeh, míj vâaroeminíe átna ektíe aarvoeh jñh njoelkedassh jñh gúktíe veartenasse vuartasjíeh. Desníe maehtíeh gaptíne vaedtsedh jñh saemíne domtedh, bíelelen naan tjoeperdímmíeh, jeatjah saemíen noerígújmíe ektíne.

Daaroedehtemen gaavhtan saemíen noerh maehtíeh sårkoem guedtedh júktíe gíelem, kúltúvreaerpiem jñh daajroeh teehpeme. Skaamoe jallh domtese híefíesåbpoe årrodh sov saemíen etnísiteeten gaavhtan. Daah hístovríjes traavmah maehtíeh dejtíe baajnehtídh skuvlesne, seabradahkesne jñh healsoesúerkesne.

Vædtsoesvoete jñh seksúelle daaresjímmíeh leah ítmíes seabradahkedâeríesmoere Nöörjesne. Almetjh saemíen maadtojne stuerebe vaahram utníeh vædtsoesvoetem dâåjredh, dovne fýsíske, psykíske jallh seksúelle daaresjímmíe maanabaelíen. Stóerrefuelhkie jñh líhke fuelhkiebaanth maehtíeh heaptójne årrodh jñh dan gaavhtan eah vædtsoesvoetem jñh daaresjímmíem pollísese bíevníeh.

Daajroe jñh maahtoe saemíen gíelen jñh kúltúvren bíjre healsoesúerkesne leah eevre víhkele júktíe maehtedh seammavýörtegs healsoedíenesjh saemíen noeríde faalehtídh. Soptsestalleminíe saemíen noerígújmíe, mah víehkiem ohtseme síjjen psykíske

healsoevaejviej gaavhtan, jeenjesh vaestiedieh terapeevtide lea geerve dam saemien kulturelle maadtoem j̄ih saemien aarkebiejjiem guarkedh. Saemien noerh (sk̄iemtjijh) tjuerieh j̄ijnjem energijem nuhtjedh sijjen terapijesne vihkeles tsiehk̄ieh saemien kultuvren j̄ih identiteeten bijre tj̄ielkestidh. Noeri gaavhtan daate daamtaj leevles domtoe j̄ih t̄ijjem b̄ahtjierdimmeste vaalta.

Maahta geerve årrodh vælnjoeh årrodh saemien byjresisnie, men daelie buerebe s̄j̄dteme, dan åvteste gellie saemien profijlh leah ræhpas orreme sijjen homofijle legningen bijre byögkelesvoetesne, j̄ih daate vihkeles s̄illh orreme ihke væljnoeh almetjh j̄aåhkesjimmiem åådtje j̄ih bieline s̄j̄dtieh aerpievuekien saemien byjresinie.

Saemien kultuvre j̄ih jieledvuekie lin - j̄ih leah – lihke v̄iedteldihkie eatnamasse j̄ih aerpievuekien åtnose eatnemen buerievoetijste. Jeenjesh dejstie saemien noerijste jiehtieh dej lea lihke tsiehk̄ieh eatnamasse, j̄ih leah aarvoem eatnemem nuhtjedh sijjen eejhtegijstie liereme. Naakenh aaj jiehtieh dah eatnemem terapijine nuhtjeh sijjen psykiske vaejviej åvteste. Seamma t̄ijjen eatneme maahta vaahrafaktovrine årrodh dejtie healsoevaejvide mejtie gellie noere b̄aatsoesaemieh åadtjoeh bīegkej̄arrechtseparhki j̄ih orre gruvagiehtelimmiej gaavhtan mah dej jielemevåaromem aejhtieh.

Aemielueseme lea itjmies almetjehealsoedåeriesmoere, joekoen noere saemien baerniej/ålmaj gaskem. Aemieluesemeåssjaldahkh j̄ih aemielueseme saemiej gaskem eah leah iktesth psykiske vaejviej bijre, men sijjeste maehtieh sosijaale j̄ih kontekstuelle d̄aeriesmoeri bijre årrodh.

Healsoebarkijh soptsestieh saemien noerh viehkieabparaatine gaskesedtieh ovmessie psykiske tsagkesi j̄ih haestemi bijre. Maahta depresjovne j̄ih asve årrodh. Daamtaj aaj identiteetedåeriesmoeri bijre, mah leah v̄iedteldihkie gyhtjelassese guktie lea unnebelåhkojne årrodh j̄ienebelåhkosne. Maahta s̄aemies aejkien dagkerh vihkeles gyhtjelassh årrodh goh: Gie manne? Ḡaåbph manne govlesovvem? Tjoeperrimmie b̄aetijen aejkien bijre, ektievoeten ålkolen årrodh, oktegh domtedh j̄ih /jallh marginaliseereme. Jeatjah aejkien maahta haestemh årrodh mejtie saemien noerh aerpievuekien jielemi bijre utnieh stoerreseabradahken v̄ööste. Maahta årrodh skilkehtassh dajvine, aajhtoeh j̄ijtse jielemen v̄ööste j̄ih aassjoelahtestimmieh sosijaale medijinie.

Saemien noere almetji healsoed̄ienesjh tjuerieh saemien kultuvrem, ietnienḡielem, årromesijjiem (voenges)histovrijen j̄ih jieledvuekiem kr̄ööhkestidh. Healsoed̄ienesjh tjuerieh seamma t̄ijjen voerkes årrodh saemien noerh maehtieh joekehts daerpiesvoeth utnedh, juktie dah eah leah aktelaaketje d̄aehkie, men dej leah joekehts ietnienḡielh, kultuvrh, årromesijjeh (voene j̄ih staare). Dan åvteste akte s̄aarhts s̄j̄iehtedimmie healsoed̄ienesjijstie ij sijhth vaestiedassine årrodh gaajhkide haestiemidie mejtie saemien noerh maehtieh utnedh. Dajvesne gusnie saemien noerh j̄ienebelåhkojne årroeh, sæjhta iemie årrodh jeatjah s̄aarhts faalenassigujmie goh dajvine gusnie saemien noerh leah unnebelåhkojne.

Saemien noerh ektiedimmiem j̄ih jearsoesvoetem ohtsedieh. Dah ektiedimmiem j̄ijtsh

identiteetese, gielese jñh kultuvrese sijhtieh jñh daarpesjieh. Daajbaaletje veartenisnie dah orre vuekieh evtiedieh guktie sijjen saemien gielem jñh identiteetem gorredieh. Mijjieh evtiedimmiem vuejnebe gusnie gellie saemien noerh saemien dajvijsste juhtieh gusnie leah jienebelåhkosne, jñh staari gåajkoe. Båetjien aejkien staarh sijhtieh eevre vihkele årrodh jis edtja saemine bierkenidh.

Bielie 2 –Gihthjemegoeregoerehtimmie

Gihthjemegoerehtimmien ulmie lij noere nõörjen saemiej dååjrehtimmieh jñh dååjresh goerehtalledh guktie lea noere jñh saemien årrodh Nõörjesne daanbien, jñh vielie bievneshe noere saemiej mentaale healsoen jñh tryjjesvoeten bñjre åadtjodh. Mijjieh sijhtimh fokusem bñjedh dovne vaarjelimmie-, vaahra-, jñh healsoefaktovridie juktie elliesåbpoe guvviem åadtjodh.

Dah mah lin meatan goerehtallemisnie lin ållesth 210 noere nõörjen saemieh aaltarisnie 16-31 jaepieh. 162 nñejth jñh 41 baarnieh. Jienebelåhkoe dejstie mah lin meatan lij Romsan jñh Finnmarhken fylhkeste. Noerh årromesijjiem utnin stoorre jñh onne staaresne, learohke/studeentestatusen gaavhtan. Gihthjemegoerehtimmie såemies vihkeles jñh gieltegs gaavnoeh vuesehte mejtie sæjhta vihkeles årrodh jarngese bñjedh dotkemisnie jñh goerehtalleminie mænngan.

Dej gaskem mah meatan goerehtimmesne lea jolle saemien identifikasjovne jñh hijven saemien gieletjiehpiesvoeth. Gaavnoej gaavhtan gihthjemegoerehtimmesne maahta saemien gieledh jñh kulturelle jieliehtimmiem vuejnedh mah reektieh saemien aarvoeh leah vihkele, jñh jienebh noere saemieh saemiestieh viertiestamme eejhtegigujmie jñh aahka gon aajjajgujmie. Men noere saemieh læjhkan ohtje assimileeremedeadtovem nõörjen kultuvresne dååjroeh, jñh dååjroeh etnihkeles daaroeh jollebe statusem utnieh dovne skuvlesne, voengesne jñh abpe Nõörjesne.

Noere saemieh viesjies religijjõose identiteetem utnieh. Daate våajnoes sjædta reekteminie gusnie vaenebh noere saemieh religijjõose jieledevuajnoem utnieh (goh Læstadijanisme) goh sijjen eejhtegh jñh aahka gon aajjah. Guhkiedimmesne daejstie reektemijstie, noere saemieh jiehtieh sijjieh seapan eah sijhth hearram/religijjõose åvtehkem viehkien bñjre gihthjedh jis dej leah emosjonelle dåeriesmoerh jallh åssjaldahkh aemieluesemen bñjre.

Saemien noerh jñh noere geerve almetjh reektieh sijjieh jñjnjem vuastalimmiem tööllieh jñh naa nænnoes mielem jieliedinie utnieh. Lissine reektieh sijjen leah jñjntjedomtese jñh leah madtjele jieliedinie jñh kråahpeguvvine, naakede mij lea sñejhme illedahki sisnjeli. Dotkemen mietie nõörjen noeride, saemien nñejth jienebh symptovmh reektieh mah leah depresjovnen, asven jñh raessien bñjre goh baarnieh. Depresjovne dam jollemes gaske-medtie-skåårem åtna. Noere saemieh såemiesmearan vaejviej bñjre kråahpesne reektieh mah raesseste jñh negativje domtesijstie båetieh, jñh åajvahkommes nahkeren jñh åejjies-saejriehtassen bñjre reektieh jis maam joem reektieh.

Ovrehte 3 állesth 4 noerijste reektieh sijjeh skuvlesne tråjjadieh j̄ih jienebelåhkoe daamtaj garm-erdimmiem j̄ih madtjeldimmiem lohkehtæjjijste áadtjoeh. Læjhkan ovrehte 1 állesth 3 noerijste mij daamtaj krååvvede skuvlese vædtsedh, j̄ih mahte akte lehkie reektie sijjeh skuvlesne v̄issjehtuvvieh. Goerehtalleme ij maehtieh vaestiedidh man ávteste noere saemieh eah seamma hi-jvenlaakan tråjjedh skuvlesne goh s̄iejhme n̄öörjen noerh. Dagke lea kulturelle faktovri b̄ijre, mah maehtieh árrodh n̄öörjen skuvle ij leah saemien kultuvrese s̄jiehtedamme, jallh saemien noerh vielie s̄ierredimmiem skuvlesne d̄ååjroeh.

Jienebelåhkoe noere saemijste lea s̄ierredimmiem d̄ååjreme sov saemien etnisiteeten gaavhtan unnemes ikth jieliedisnie. Noere saemieh soptsestieh sijjeh eeremasth s̄ierredimmiem d̄ååjroeh sijjen etnihkeles maadtoen, tjoelen j̄ih geografeles ektiedimmiem gaavhtan. Daamtaj s̄ierredim-mie dorjesåvva meatanlearoehkijstie/studeentijste, ovnohkens almetijstie jallh mubpijste jeatjah etnihkeles d̄æhkeste. Noere saemieh reektieh s̄ierredimmiem daamtajommes skuvlesne/ööhpeh-timmesne jallh gaskeviermesne dorjesåvva. Daah gaavnoeh reektemigujmie nedtetriegkenass-este s̄jiehtieh, gusnie doh jeanatjommes noere saemieh goerehtimmesne leah nedtetriegkenas-sem d̄ååjreme sijjen saemien maadtoen gaavhtan ikth jallh s̄æmies æjkien minngemes jaepien. Dej gaskem mah s̄ierredimmiem d̄ååjreme, doh ellen jeanatjommesh reektieh daate dejtie n̄åake-laakan baajnehte.

Doh noere saemieh dejtie histovrijes traavmide ussjedieh fierhten asken, mah leah daaroedehte-mepolitihken gaavhtan, j̄ih daamtajommes måjhtelieh stoerre bielieh saemien árrøejijstie sijjen ḡielem j̄ih kultuvrebiehkieh dassin. Læjhkan positijve evtiedimmiem vuejnebe gusnie jienebh saemien noerh stuerebe garmeresvoetem demtieh saemine árrodh.

Almetjh saemien maadtojne jollebe vaahram utnieh vædtsoesvoetem d̄ååjredh, dovne fysiske, psykiske j̄ih seksuelle vædtsoesvote maanabaelien. Mijjen d̄æhkesne ánneti vielie goh lehkie reektin dah lin emosjonelle vædtsoesvoetem d̄ååjreme sijjen jieliedisnie. Ovrehte 1 állesth 4 noerijste lea fysiske vædtsoesvoetem d̄ååjreme, mearan ovrehte 30 % reektieh sijjeh seksuelle daaresjimmieh d̄åårjeme. Jienebelåhkoe dejstie mah seksuelle daaresjimmiej b̄ijre reekti lij n̄iejth.

Saemien noerh j̄ih noere geerve almetjh reektieh sijjeh muvhten æjkien alkohovlem juvkieh, men ij dan daamtaj goh fierhten asken. Jienebelåhkoe noerijste j̄ih noere geerve almetijstie ij leah gåessie gih naan s̄aarhts narkotijkam pryöveme aarebi.

3 állesth 4 noere saemijste eah naan væhtah aemieluesiemasse reektieh. Dejstie mah s̄æmie-smearan ussjedieh aemielusedh, jienebh soptsestieh sijjeh leah pryöveme aemielusedh. Dejstie állesth noerijste j̄ih geerve almetijstie 20 % saemien n̄iejtijste j̄ih 15 % saemien baernijste leah pryöveme aemielusedh. Jis ássjaldahkh utnieh aemielusedh, dle joekoen seapan doh noere saemieh guejmiem, voelpem jallh naakenem mij psykiske healsojne barka, viehkien b̄ijre gihtjeh. Ij leah dan jaehkemes dah hearram jallh jeatjah religijööse ávtehkem, jeatjah maad-toeladtjem/fuelhkielihtsegem, jallh viehkietellefovnem viehkien b̄ijre gihtjeh.

Tjoahkkájgæsos

Oasse 1 – Nuorra sámij vásádusá gáktu la liehket nuorra sábmén Vuonan uddni ja varresvuoda barggij refleksjavná

Diedádusá kvalitatijva oasen la læhkám ulmmen oadtjot ienep dádjadusáv ja máhtudagájt nuorra sámij psykalasj varresvuoda birra Vuonan. Dat mij dán prosjevtan la læhkám sierralágásj ájnas la vásádusájt kárttit gáktu la liehket nuorra sábmén uddni. Danen li mij gatjádám sáme nuoraj hásstalusáj ja vásádusáj birra majt sij vásedi sáme identitiehta ja psykalasj varresvuoda gáktuj. Prosjevta ulmme la læhkám bigodit aktijvuodajt ma li ájnasa nuorra sámij psykalasj varresvuodav ávdedi jali hie-redi. Dutkamin li sierraláhkáj guoradallam sáme identitiehtav, psykalasj varresvuodav ja hávsskudagáv.

Diedádusá vuodon li kvalitatijvalasj ságájdahttema manna li gatjádallam lågenan-guovte sáme nuorajt, gietja nissuna ja vidá álmma, gudi árru duon dán sáme guovlon ja bájken Vuonan, ja guokta fokusjuogos ságájdahttema manna la gatjádallam gávt-se varresvuoda bargge/dievnastusfáladiddje gudi bæjvállattjat guládalli sáme nuoraj ja nuorra állessjattugij.

Moadda sáme nuora javlli sij li mihá ietjasa sáme kultuvra diehti. Maŋenagi li ienep nuorra sáme gudi duossti ietjasa sáme identitiehtav vuosedit almulasjvuodan. Mihát gápptáj tjáŋgi ja sihti ávdđálijguovlluj ietjasa sáme kultuvrraárbev joarkket. Huoman máhtá liehket viek gájbbediddje liehket iemeálmuknuorran gá galggi háldadit sihke unnepláhkko- ja ienepláhkokultuvrav.

Sáme sebrudahka la moattebelak, ja mij hæhttup sáme nuorajt dádjadit jut gávnnu ienep gá dæssju akta sáme identitiehta, iednegiella, kultuvrra, biebbmoárbbedáhpe ja iellemvuoge. Sáme nuora vásedi ietjasa sáme identitiehtav iesjguhtik láhkáj. Valla vájku sámijn la nav vijdes moattebelakvuohda de li sáme aktan álmuk gejna la moadda aktisasj dábddomerka ja árvo.

Sáme nuora viessu sáme ienepláhkoguovlojn, gánná sáme identitiehta ja kultuvrra la luondulasj oassen árggabiejves. Dáj guovloj álggolin, gánná sáme nuora viessu unneplágodilen (stádajn jali smávep lagsobájkijn), gánná almulasjvuodan iene-musát láttij identitiehta, kultuvrra, árvo ja nárma doajmmi.

Sáme sebrudagán soajttá liehket tabuássjen ságastit psykalasj lássá dile birra, vahágahttemij, seksuálalasj illastimij, gárevselgaj ano, skihpudagáj, iesjsármimij ja familja vidjurij birra. Jus dáj tiemáj birra ságasti de dav dahki gætjádallamij ja ieh-penjuolgga vuogij baktu. Rahpasit ságastit dákkár tiemáj birra aneduvvá unugissan. Sivvan máhtá liehket jut sihtat suoddjit ietjasa ja ietjas familjav, ja máhtá liehket navti vaj garra áskáldisvuoda tjanástagájt familljaj jali sáme sebrudahkaj dábddá.

Måttiin sáme nuorajn li iesjguhtik subttasa vásádusáj birra gá li vásedam badjelgæht-tjamav, givsedimev, nálsodimev internehta baktu ja vasjev. Aktisasj dâbdomærkka la moaddása li dáv ietjasa sáme identitiehta diehti vásedam. Sáme nuora vásemi dákkár illastimijt moatten sajijn. Dábálamos saje li skåvlån, bájkálasj sebrudagán ja internehtan.

Moadda sáme nuora javlli sij vuorjját jali e goassak sebra næhtadágástallamijda jali kommentárralávdijda sáme dágástallamijn. Dágástallama sáme sebrudahkaiella birra álu dættodi vuosstemielakvuodajt ja sáme nuora dâbdi ietjasa álgoduvvam. Vassjesága sáme álmuga vuosstij máhti bisodit ávddágáttojt ja stereotijpajt makkira sáme li. Dákkár moalgedime máhti nievres láhkáj vájkkudit varresvuhtaj ja garrasit vájkkudit aktugasj sáme nuorajda. Jut nuorra sáme válljiji almulasj dágástallamijs gæssádit vassjeságaj diehti, hedjun demokratijjav.

Sáme nuora subtsasti man ájnas sáme sosiála medijá ja kultuvralasj aktijvuhta ja sáme æjvvalimsaje li, gånna bessi iejvvit luidtusasj sáme nuoraj ja dâssju liehket mán iesj. Sáme festivála li viek ájnasa sáme ájnegis ja kollektijvalasj iesjdâbduj ja iesjluhtádussaj. Aktan sij dâbdi aktijvuodav, mij aktisasj árvoj, nârmaj ja iellemvuojoj nali vuododuvvá. Dâppe máhti gáptijn vádtset ja dâbduht ietjasa sábmén, váni juorruimes, ietjá sáme nuoraj siegen.

Dárojuhttema diehti máhti sáme nuora guottadit surgov gá li massám gielasa, kultuvrraárbesa ja máhtudagájt. Skámov jali unnepárvo dâbdov ietjasa sáme tjerdalasjuoda diehti. Dá histávrálasj trávmá máhti sidjij vájkkudit gá iejvvidi skåvlåjn, sebrudagájn ja varresvuoda dievnastusájn.

Vahágahttem ja seksuálalasj illastime li duodalasj gássjelisvuoda Vuona sebrudagán. Sámijn la stuorep váda vásemi vahágahttemijt, sihke fusalasj, psykalasj ja seksuálalasj vahágahttema mánnávuodan. Sturorafamillja ja lahka familljaaktijvuoda máhti doajmmat hieredibmen ja vájkkudit jut vahágahttema ja illastime e politijjajda diededuvá.

Máhtto ja máhtudahka sáme giela ja kultuvra birra varresvuoda suorgen la állu mierrediddjen vaj galggá buktet fállat dâssásasj varresvuodadievnastusájt sáme nuorajda. Gá ságastallá sáme nuoraj gudi li áhtsám viehkev ietjasa psykalasj varresvuoda vájviida, de moaddása javlli máhtá liehket gássjel oadtjot terapietjot dâdjadittjat sijá sáme kultuvralasj duogátjav ja sáme árggabievvev. Gá li terapiijan de edna ájgge manná dasi jut sáme nuora (pasienta) tjelggiji vuodulasj bielijt sáme kultuvras ja identitiehtas. Dát álu váseduvvá duodde noaden nuorajda, ja mij vas oanet mierreduvvam sujto ájgev.

Máhtá liehket gássjel liehket bânjo sábmén sáme birrasin, valla dálla la gal rievddam buorep guovlluj, danen gá sáme oahpes ulmutja li rahpasa ietjasa homofijla luondo birra almulasjuodan. Dát la læhkám ájnas lávkke vaj bânjo sáme li dâhkkiduvvam ja vuojnusunin árbbedábálasj sáme birrasijn.

Sáme kultuvrra ja iellemvuohke la læhkám – ja la vil uddnik – lahkakkoj tjanáduvvam ja luondoaljesvuodaj árbbedábálasj adnemij. Moaddása sáme nuorajs javlli siján la lahka-

vuohhta luonnduj ja li ietjasa æjgádijs oahppam man árvulasj la luondov ávkástallat. Muhtema javlli luondo ávkástallam la degu psykalasj vájvij sujttón. Sæmmi bále máhtta luonndo liehket vádábielle varresvuoda nádiida moadda nuorra boatsojsámijda gudi vásedi bieggamillopárka ja gruvvodájma sijá æládušvuodov ájtti.

Iesjsármim la duohta álmukvarresvuoda gássjelišvuohhta sierraláhkáj nuorra sáme báhtjaj/álmmaš gaskan. Iesjsármim ájádusá ja iesjsármima sámij gaskan ij la agev tjanáduvvam psykalasj vájvijda, valla máhtta farra tjanáduvvam sosiála ja aktijvuohťaj gullevaš vigijda.

Varresvuoda bargge subtsasti sáme nuora válldi aktijvuodav viehkkedišnastušajŋ duon dán psykalasj vájve ja hášstalušaj diehti. Dat máhtta liehket hádjemiella ja ballo. Álu li gássjelišvuoda identitiehta gáktuj, danen gá la unneplágon ienepláhkosebrudagán. Muhttijŋ máhtti liehket vuodulasj gatjálvišá dagu: Gut lav mán? Gáši mán gulluv? Dárvodišvuohťa boahťeájggáj, vánes sosiála sæbrram, aktu liehket ja/jali marginalisierim. Ietjá bále máhtti sáme nuorajŋ liehket hášstalušá gá árbbedábálasj æládušá iejvvidi stuorrasebrudagájŋ. Dá máhtti liehket areálaj gárttijidime, ájto ietjasa æládušá vuosťtij ja vassjesága sosiála mediájajŋ.

Varresvuoda dievnastuš nuorra sáme álmugij hæhttu danen vieledit sáme kultuvrav, iednegielav, árrombájkev, (bájkálasj)histávrváŋ ja iellemvuogev. Varresvuoda dievnastušá hæhttuji aj bærráj gæhtťat jut sáme nuorajŋ máhtti liehket iesjguhtiklágásj dárbo, gá sij ham ælla sæmmilágásj juohkusin, valla siján li iesjguhtiklágásj iednegiela, kultuvra, árrombájke (álggolij bájken ja stádan). Danen ij máhte varresvuoda dievnastušájt sæmmiláhkáj hiebadit danen gá sáme nuorajŋ máhtti liehket moattelágásj hášstalušá. Guovlojŋ gánná sáme nuora li ienepláhkodilen, la luondulasj ásadit ietjálágásj fálaľdagájt gá dajŋ guovlojŋ gánná sáme nuora viessu unnepláhkodilen.

Sáme nuora áhtsáli tjanástagájt ja jasskavuodav. Sij sávvi ja dárbaŋ gullevašjuodav ietjasa identitiehtťaj, giellaŋ ja kultuvrráj. Ádđájggásasj væráľdin sij ávddánahtti ádđa vuogijť gáktu várjjaľit gielaš ja identitiehtasa. Mij dálla vuojŋnep gáktu moadda sáme nuora jáhtti gielaš ienepláhkoguovlojs stádajda. Danen li stáda ájŋnasa sámegiela ja sámevuoda várjjaľibmáj boahťe ájgiida.

Oasse 2 – Ságaľdahtťemsjiemá guoradallam

Ságaľdahtťem guoradallama ulmme ľij kártťit iesjguhtik nuorra sámij vásádušájt daš gá li nuorra sáme Vuonan uddŋi ja oadťjot ieneľ dieđojť nuorra sámij psykalasj varresvuoda ja hávsskudagá birra. Sidájma tjaľmostahtťet vejulasj suodđim-, vádá-, ja varresvuoda fakťávrvájt vaj oadťjop buoreľ ja ieneľ ábbálasj gáváv diles.

Tjoahkkáj 210 sáme nuora gaskan 16-31 áľldarin vásťtedin. 162 næjťso ja 41 báhtja. Ienepláhko sijájs gullujŋ Rámsá ja Finnmárko fylkkáj. Oassálasťe árrun juogu stuoráp jali unneľ stádan, danen gá ľidjŋ oahppe/studæŋnta. Ságaľdahtťem guoradallam duodas

soames viehka geldulasj gávnnusijt majt la ájnas dættodit tjuovvovasj dutkamijn ja kárt-timbargojn.

Állusa sijájs gudi li vásstedam li tjállám sij li sáme ja buoragit sámásti. Gávnnusa ságá-jdahttem guoradallamin duodasti sámegielakvuohta ja kultuvralasj ælládahttem la bivnos. Ienep sáme nuora sámásti gå majt sijá æjgáda ja áhko/ádjá dahkin. Huoman nuorra sáme vásemi vehi dættov jut sij lulun galggat dáro kultuvrraj assimilieriduvvat ja vásemi jut tjerda-lasj dáttjain la alep árvvo sihke skávlán, lahkabirrasin ja Vuonan ábbálettjat.

Nuorra sámijn ij la heva áskulasj identitiehhta. Dát gávviduvvá diededimen manna gal-legasj nuorra sáme gulluji áskulasj iellemvuojnnoj (buojkulvis læstadiánalasj ásskuj) gå majt sijá æjgáda ja áddjåt ja áhko dahki. Dáj diededimij joarkkan almodi nuorra sáme jut e jáhká sij lulun gatjádít báhpas/vuojnjalasj jádediddjes viehkev jus vájvástuvvi dábdoj jali iesjsármimájádusáj.

Sáme nuora ja nuorra állessjattuga diededi buoragit riibbi ja iellemin la viehka nanos si-sadno. Duodden diededi állu dábálasj iesjdábdov, dudálasjvuodav iellemin ja rubmahijn. Sæmmi láhkáj degu diehtep dáttja dutkamis nuoraj gaskan, sáme niejda diededi ienep hájev, balov ja stressa symptávmájt gå báhtja. Hájesvuohta gasskamærrásattjat iene-musát diededuvvá. Nuorra sáme diededi muhtem mudduj stressa ja hájesvuohta rubbme-lattjat dábddu, ienemusát diededi vájbasvuodav ja oajvveluottudagáv gå juo ájn diededi.

Suláj gálmås nælljásijs diededi skávlán soaptsu ja ienepláhko vásemi áhpadiddje sijáv rámmpu ja mávtástuhtti. Huoman suláj akta gálmåt oahppes álu ballá vuolggemis skávl-lláj. Dát guoradallam ij máhte vásstedit manen sáme nuora e rat sæmmi buoragit skávlán soaptso degu dáttja nuora. Soajttá vásstádussaj gulluji kultuvralasj biele, dagu jut Vuona skávlá ij la hiebaduvvam sáme kultuvrraj, jali jut sáme nuora vásemi ienep badjelgæhttja-mav skávlán.

Ienepláhko nuorra sámijis li binnemusát akti iellemin vásedam badjelgæhttjamav sáme tjerdalasjvuoda diehti. Nuorra sáme diededi sij ienemusát badjelgehtjaduvvi tjerdalasj duogátja, sjierve ja geografijjalasj gullevasjvuoda diehti. Ienemusát badjelgehtjaduvvi guojmmeoahppes/studentas, amás ulmutjijs jali dakkárijs gudi ietjá tjerdalasj juohkusij gulluji. Nuorra sáme diededi badjelgæhttjam álu dáhpáduvvá skávlán/áhpadusán, jali internehtan. Dá gávnnusa hiehpi hálsodimijda nehtan, ienemusá dás sáme nuorajs li ietjasa sáme duogátja diehti hálsoduvvam nehtan akti jali moaddi manjemus jagen. Sijá gaskan gudi li badjelgehtjaduvvam, diededi ienemus oasse dat la negatijva láhkáj sidjij vájkkudam .

Nuorra sáme ájádalli juohkka máno histávrálasj trávmáj birra majt dárojduttem politi-hkka la vájkkudam, ienemusát surri gå stuorra oasse sáme álm mugis massin gielasa ja kultuvrasa. Huoman vuojnnepositijva triendav gå ienep sáme nuora dábddi sij li miháp sábmén liehket.

Ulmuttijn gejna la sáme duogásj la stuorep vádá váseedit vahágahttemav, sihke fusalasj, psykalasj ja seksuálasj vahágahttemav mánnávuodan. Mijá válljidum nuoraj juohkusin badjelasj bielle vásstedin sij li iellema nalluj vásedam dábdó li vahágahtteduvvam. Suláj

akta nælljásijs li fusalasj vahágahttemav vásedam, ja suláj 30 % diededi sij li seksuálatattjat illastuvvam. Ienepláhkko sijájs gudi subtsasti li seksuálatattjat illastuvvam li niejda.

Sáme nuora ja nuorra állessjattuga diededi sij muhttijn juhki alkohávláv, valla e nav álu gá mánnusattjat. Ienepláhkko válljiduvvam nuorajs ælla goassak gæhttjalam narkotihkkaselgajt.

Gálmás nieljet nuorra sámíjs ælla iesjsármimav ájádallam. Sijá gaskan gudi li muhtem mudduj iesjsármimav ájádallam subtsasti moattes sij li ietjasa gæhttjalam sármmit. Álles dán nuoraj juohkusin li 20 % sáme næjtsojs ja 15 % sáme báhtjajs gæhttjalam ietjasa sármmit. Iesjsármimima ájádusáj aktijvuodan la dábálasj jut nuorra sáme ánodi viehkev guojmes, rádnas jali soabmásis guhti psykalasj varresvuoda suorgen barggá. Unnemus jáhkedahte la sij gatjádi viehkev báhpas jali vuoŋŋalasj jádediddjes, ietjá fuolke/familja sebrulattjas, jali viehkketelefávnás.

Innledning

Kartleggingen i dette prosjektet har gitt ny forskningsbasert kunnskap om hvordan unge samer opplever sin psykiske helse og om hvilke beskyttelsesfaktorer og risikofaktorer ungdommene erfarer. Denne rapporten tar for seg utfordringene og opplevelsene knyttet til unge samers identitet, levekår og psykiske helse. Hovedformålet har vært å synliggjøre forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers psykososiale helse. Studiet har hatt et særlig fokus på samisk identitet, psykisk helse og velvære.

Studien har fulgt et mixed-methods design, bestående av tre hoveddeler: i) hvor vi først har gjennomføre kvalitative individuelle dybdeintervjuer, ii) hatt fokusgruppeintervjuer med helsepersonell/tjenesteytere og iii) gjennomføre en spørreskjemaundersøkelse. Målgruppen for studien har vært samiske ungdommer og unge voksne i alderen 16-31 år i Norge. En sekundær målgruppe for den kvalitative undersøkelsen har vært helsearbeidere/ tjenesteytere som er daglig i kontakt med samisk ungdom og unge voksne.

Tidligere forskning og samfunnsdebatter har avdekket at samisk ungdom i Norge opplever utfordringer knyttet til psykososial uhelse, selvmordstanker og -atferd, vold, diskriminering og samehets (f.eks. opprop mot samehets i Tromsø #doarváidál #nokná), muligheter til å utøve og utvikle en sterk samisk identitet og tilgangen til likeverdige kultursensitive helsetjenester. For å få oppdatert vitenskapelig kunnskap om disse temaene har vi samlet inn data gjennom intervjuer og spørreskjema om disse risikofaktorene.

Prosjektet har spesielt fokusert på hvilke beskyttelsesfaktorer og risikofaktorer som spiller inn for god psykisk helse og velvære. Vi har også sett på hvordan ungdommene selv mener at disse beskyttelsesfaktorer kan styrkes ytterligere, slik at vi i størst mulig grad sikrer at også samisk ungdom / unge samiske voksne får en best mulig psykisk helse og levekår.

Rapporten er skrevet for alle som arbeider direkte med, eller tematisk i tilknytning til, unge samers psykiske helse, sykepleiere, psykiatriske sykepleiere, leger, psykologer, psykiatere, familieterapeuter, ungdomsarbeidere og kliniske sosionomer/pedagoger, helse og sosialfag og andre relevante utdanninger, forvaltningen, politikktutviklere, og ideelle organisasjoner. Rapporten er også relevant for alle som arbeider med undervisning om samisk ungdom og psykisk helse. I tillegg er rapporten skrevet til samisk ungdom og unge voksne.

Bakgrunn for prosjektet

Mental Helse Ungdom (MHU) er initiativtaker til prosjektet. Prosjektet har hatt som mål å kartlegge unge samers psykiske helse og studere hvilke beskyttelsesfaktorer og risikofaktorer urfolksungdommene og unge voksne opplever. Mihá betyr stolt på lulesamisk.

De siste årene har vi sett en fremvekst av unge samer som krever sin stolthet og identitet tilbake, samtidig som vi høre om diskriminering, hatytringer og joiking som brukes nedsettende mot samisk barn og ungdom på skoler, i det offentlige rom, på nettet og innenfor idretten i nyhetsbildet. Selv om samene har fått status som urfolk samt beskyttelse gjennom juridiske rettigheter, så medfører ikke dette at århundrer med assimilering og diskriminering med ett blir borte. Likevel avdekker forskningen også at samisk ungdom i Norge opplever utfordringer knyttet til psykososial uhelse, selvmordstanker og -atferd, diskriminering og hets, vold, muligheter til å utøve og utvikle en sterk samisk identitet og tilgangen til likeverdige kultursensitive helsetjenester (Bals et al. 2010, Bals og Skre 2011, Eckhoff, Sør vold og Kvernmo 2020, Kvernmo 2004, Nystad 2016). Mange internasjonale studier viser også at barn og ungdom hos urfolk scorer dårligere enn majoritetsbefolkningen når det gjelder psykisk helse og levekår (Azzopardi et al. 2018, Chandler 2011, Clark et al. 2018, Sawyer et al. 2010).

Mental Helse Ungdom, UiT Norges Arktiske Universitet og UiO ønsker i dette prosjektet å jobbe sammen med de samiske ungdomsorganisasjoner og andre aktuelle samarbeidspartnere for å øke kunnskapen om unge samers psykiske helse og for å planlegge og gjennomføre målrettede tiltak for å bedre den psykiske helsen.

Rapportens innhold

Denne rapporten består av to hoveddeler. Del 1 handler om unge samers erfaringer og opplevelser knyttet til det å være ung og samisk i Norge i dag og helsearbeidernes refleksjoner. Del 2 av rapporten omhandler svar fra spørreskjemaundersøkelsen.

Om forfatterne

Dette kartleggingsprosjektet er gjennomført av Mental Helse Ungdom (MHU), Regionalt kunnskapssenter for Barn og Unge, Nord – psykisk helse og barnevern (RKBUNord) ved UiT Norges Arktiske Universitetet og Institutt for Psykologi ved Universitetet i Oslo (UiO). Professor Ketil Lenert Hansen har gjort de kvalitative intervjuene og skrevet den kvalitative delen av prosjektet. Han har 20 års erfaring med forskning på samisk levekår og helse. Professor Jonas Kunst har vært ansvarlig for spørreskjemaundersøkelsen. Kunsts faglige interesser er blant annet majoritet–minoritet-relasjoner i multikulturelle samfunn, akkulturasjon og sosial identitet. Den kvantitative delen av rapporten er skrevet av Sara With Skaar. Skaar har master i kultur- og samfunnspsykologi fra UiO og har vært knyttet til Culture, Society and Behavior Research Lab ved UiO.

Del 1

Kvalitativ metode

Unge samers erfaringer og opplevelser
knyttet til det å være ung og samisk i Norge
i dag og helsearbeidernes refleksjoner

Kvalitativ metode

Datamaterialet som ligger til grunn for denne rapporten, er kvalitative intervjuer med tolv samiske ungdommer og åtte helsearbeidere for samisk politikk som arbeider med samisk ungdom eller unge samiske voksne. Intervjuene er samlet inn i hele Norge og i både nord-, lule- og sørsamiske språkområder. Vi har intervjuet unge samer bosatt i ulike samiske områder, både på små steder og i byer, rundt om i Norge. Vi skal nå redegjøre for de metodiske valgene vi har tatt, utvalget og rekrutteringen og materialets begrensninger.

I dette prosjektet har vi brukt kvalitative halvstrukturerte intervjuer som metode. Det har gitt tilgang på kunnskap om konkrete forhold, som for eksempel om samiske ungdommers liv, deres samiske identitet, samisk samfunn og fellesskap, fordommer og diskriminering, og psykisk helse og velvære og syn på fremtiden. I tillegg gir halvstrukturerte intervjuer rik kunnskap om deltakernes livsverden og fortolkningsrammer. Intervjuguidene for de individuelle intervjuene og fokusgruppeintervjuene ble utviklet av Ketil Lenert Hansen, diskutert med referansegruppen og justert i henhold til innspill.

I intervjuene med de samiske ungdommene har vi undersøkt forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers psykiske helse og velvære. Spørsmålene som er stilt til de samiske ungdommene, har lagt særlig vekt på samisk identitet, diskriminering, psykisk helse og velvære. Spørsmålene vi søker å besvare i intervjuene, er: Hvilke utfordringer opplever unge samer i tilknytning til sin samiske identitet, psykiske helse og velvære? Hvilke faktorer fremmer (beskyttelsesfaktorer) eller hemmer (risikofaktorer) unge samers psykiske helse og velvære? Hvordan jobber helsearbeidere/tjenesteutøvere med samisk ungdom, og hvilke utfordringer erfarer de at samisk ungdom har? Hvilke forebyggende tiltak som styrker beskyttelsesfaktorene for unge samers identitet, psykisk helse og velvære, mener de samiske unge og helsearbeiderne at myndighetene bør iverksette?

For helsearbeiderne/tjenesteutøverne handlet intervjuene om deres erfaringer og hvilke tanker de har erfart og opplevd at samisk ungdom har knyttet til deres samiske identitet/bakgrunn, psykiske helse og velvære. Formålet er at helsearbeidere/tjenesteutøverne i fokusgruppeintervjuene skulle synliggjøre forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers psykiske helse og velvære.

Intervjuene ble gjennomført mellom juni og november 2019. De ble i hovedsak gjennomført ansikt til ansikt, men enkelte intervjuer ble gjort via telefon eller Skype. Fokusgruppeintervjuene med helsepersonell skjedde gjennom to møter, et i nordsamisk område og et i sørsamisk område. De individuelle intervjuene tok mellom 45 og 70 minutter, og det ble gjort lydopptak av alle. Fokusgruppeintervjuene tok mellom 90 og 120 minutter. Disse ble det også gjort lydopptak av. Alle de individuelle intervjuene ble gjennomført av Ketil Lenert Hansen. Fokusgruppeintervjuene ble gjennomført av professor Ketil Lenert Hansen og Ole-Henrik Bjørkmo Lifjell. Hansen ledet fokusgruppeintervjuene. Lifjell supplerte med spørsmål underveis. At både Hansen og Lifjell har samisk bakgrunn, har bidratt til å skape tillit mellom oss og intervjuobjektene. Etterpå ble alle intervjuene transkribert.

Analysene baserer seg på de transkriberte intervjuene. Intervjumaterialet er analysert av Ketil Lenert Hansen. NVivo 12 Plus er brukt som analyseprogramvare. Jeg har trukket ut sentrale tema som danner utgangspunkt for strukturen i kapitlene. Av hensyn til deltakerens anonymitet spesifiserer jeg ikke hvilken kommune eller by de unge samene kommer fra. Men inndeler i nord-, lule- eller sørsamisk område eller for eksempel by ved kysten eller på Østlandet. Vi har også endret nøkkelinformasjon, som for eksempel mindre justeringer av alder for å anonymisere. For helsearbeiderne oppgir vi ikke noen nøkkelinformasjon.

Prosjektet er vurdert og godkjent av REK nord (Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk, Nord-Norge) etter helseforskningsloven (nr. 2019/387) og Norsk senter for forskningsdata (NSD) etter personvernlovgivningen (nr. 791291).

Utvalg

Denne rapporten bygger på kvalitative intervjuer med tolv samiske ungdommer, sju kvinner og fem menn, bosatt i ulike samiske områder og steder i Norge, samt to fokusgruppeintervjuer med åtte helsearbeidere/tjenesteytere som er daglig i kontakt med samisk ungdom og unge voksne. Det var viktig for prosjektet å rekruttere samisk ungdom fra alle samiske hovedspråkområder og fra ulike steder i Norge. Derfor har Ketil Lenert Hansen reist rundt i Norge og intervjuet ungdom i hele landet, både i små, mellomstore og store kommuner. Jeg har intervjuet både samisk ungdom og helsepersonell som bor i kommuner i forvaltningsområdet for samisk språk, altså der samisk er likestilt med majoritetsspråket, og ungdom som bor utenfor forvaltningsområdet. Jeg har inkludert kommuner fra nord-, lule- og sørsamisk område.

Jeg har intervjuet unge samer som er mellom 16 og 30 år. Deltakerne definerer seg fortrinnsvis som samiske og samiske og norske. Noen oppgav i tillegg også kvensk eller annen etnisk bakgrunn. Helsepersonell har vært ansatt i kommunal helsetjeneste eller statlig spesialhelsetjeneste.

Rekruttering

Deltakerne ble rekruttert gjennom samiske interesseorganisasjoner, samiske fagarbeideres nettverk og MHU / forskernes nettverk. Deltakerne (de samiske ungdommene) ble kontaktet av professor Ketil Lenert Hansen, som avtalte intervjuene. Deltakerne til fokusgruppeintervjuene ble kontaktet av prosjektleder ved MHU Ole-Henrik Bjørkmo Lifjell. Alle deltakere fikk god informasjon om studien, deltakelse, frivillighet og muligheten til å trekke seg fra studien på telefon, e-post eller skriftlig før de takket ja til å delta. Alle deltakere har gitt skriftlig samtykke til å delta i studien.

Begrensninger i materialet

Når det gjaldt fokusgruppeintervju med helsepersonell i lulesamisk område, prøvde vi to ganger å arrangere dette uten å lykkes. Årsaken til dette var at vi fikk for få deltakere til

et felles møte. Derfor gjennomførte vi bare fokusgruppeintervjuer med helsepersonell/ tjenesteytere i nordsamisk og sørsamisk område. Et større prosjekt med bredere utvalg kunne gitt oss andre perspektiver. Det tas ikke sikte på å generalisere funnene til all samisk ungdom. Vi mener likevel at deltakerne har gitt oss viktig kunnskap som belyser noen av utfordringene dagens unge samer opplever knyttet til det å være urfolk og flerkulturelle i det moderne norske samfunnet.

Delrapportens oppbygging

Denne delrapporten er skrevet for å formidle kunnskap direkte fra de unge samene som deltok i studien, i tillegg til å fremheve stemmene til tjenesteyterne. At kunnskap fra dem det berører, skal bli hørt og forstått, er et viktig mål i denne delrapporten. Derfor inneholder rapporten mange lengre utdrag av den innsamlede empirien. Nettopp fordi vi ønsker at ungdommenes stemme skal bli tydelige i rapporten.

I forskning på samisk ungdom bør forskeren ha en intensjon om å se virkeligheten fra deres eget perspektiv for å kunne tilegne seg en forståelse av deres oppfatninger av virkeligheten (Geertz 1973). Mihá-prosjektet er sensitivt, og vårt mål har vært å legge vekt på «den gode samtalen». Tillit har vært viktig, og intervjuene har gitt «utfyllende beskrivelser».

Vi begynner denne delrapporten med å presentere hva de samiske unge tenker om det å være samisk, og hvordan de samiske ungdommene definerer sin samiske identitet. I dette avsnittet snakker vi også om risiko ved å være en minoritet, byen som samisk arena og forventninger ved å være tokulturell. Deretter presenterer vi et hovedkapittel om etnisk diskriminering og samehets, der vi går inn på de samiske unges fortellinger om sine erfaringer med fordommer, rasisme og etnisk diskriminering. Videre har vi et kapittel om viktigheten av det samiske fellesskapet. For deretter å gå inn på temaet psykisk helse. I dette hovedkapittelet diskuterer vi psykisk helse, historiske traumer, vold og overgrep, å bli kulturelt forstått i terapirommet, det å være skeiv same, natur som terapi eller natur som kilde til stress og selvmordsproblematikk blant samisk ungdom.

I kapittelet Helsepersonells/tjenesteyteres erfaringer, beretter helsepersonell/ tjenesteytere om sine erfaringer med samisk ungdom og unge voksne. Helsepersonell forteller at de samiske ungdommene henvender seg til dem om ulike psykiske vansker og utfordringer. De beretter blant annet om at det er viktig at helsepersonell legger til rette for at ungdommen skal ha tillit til dem, og at mange ungdommer sliter med problematikk som handler om identitet og det å være minoritet i majoriteten. Avsnittet er inndelt i ni underkapitler som omhandler de følgende temaene: likeverdige helsetjenester for samisk ungdom, samisk ungdom som en heterogen gruppe, psykisk helse blant samisk ungdom og unge voksne, det å skape tillit, depresjon og angst, hvordan mobbing og diskriminering bidrar til angst og depresjon, å hele tiden måtte forsvare sin kultur, spørsmål om man er samisk nok, og anerkjennelse og ensomhet.

Deretter har vi et avsnitt med overskriften Fremtidstro blant de samiske ungdommene, der de unge samenes røst igjen kommer frem. De forteller her om hva de håper og tror om fremtiden sin. Helt til slutt i delrapporten har vi en oppsummering.

Hvordan definerer samisk ungdom seg?

Hva vil det si å være samisk?

Hvordan er det å være samisk ungdom i dag? Hvordan definerer de sin samiske bakgrunn, og har dette noen innvirkning på deres hverdagsliv. Er det anledninger der deres samiske identitet kommer sterkere til uttrykk? Hvordan opplever de at majoritetskulturen legger til rette for deres samiske identitet? Hvordan skiller den samiske identiteten seg fra den norske identiteten? Dette er noen av spørsmålene knyttet til identitet og tilhørighet som ble stilt til de samiske ungdommene i de kvalitative intervjuene i denne undersøkelsen.

Begrepet identitet kommer av det latinske ordet *idem*, som betyr det samme. Når vi diskuterer identitet i dag, snakker vi om at identiteten stadig må forhandles og bekreftes i hvem vi er. Den berømte identitetspsykologen Erik H. Erikson beskrev ungdomstiden som et moratorium, altså en ventetid, en livsfase hvor man søker og tester roller og holdninger for å finne sin identitet (Erikson 1992). I dag beskrives denne fasen mer som en krevende tid for ungdommene. I den tradisjonelle dannelsen av identitet foregikk dannelsen mer vertikalt; man ble formet av tro, tradisjoner og av sine foreldre. I dag skjer kanskje mye av dannelsen også horisontalt; man påvirkes av andre jevnaldrende og unge i større grad enn før (Beyer Broch 2020).

Samisk ungdom kan føle sterk tilhørighet til egen urfolks-/minoritetskultur (andre samiske ungdommer) og noen ganger svakere tilknytning til nordmenn (majoritetskulturen), samtidig som de andre ganger kan kjenne sterk tilknytning til majoritetskulturen. Man kan si at samisk ungdom er krysskulturelle eller flerkulturelle, da de har vokst opp og lever med regelmessig påvirkning fra to eller flere kulturer (Salole 2018). De er urfolk i Sápmi i kraft av sin samiske identitet og tilhørighet, men lever også i det norske samfunnet. I tillegg kan noen av dem også tilhøre andre minoritetsgrupper (for eksempel ha kvensk eller annen bakgrunn).

Den tilpasning som skjer når to kulturer har nær kontakt med hverandre og tilpasser seg til én eller begge kulturers verdier, tro og tradisjoner, kalles for *akkulturasjon*. *Akkulturasjon* er en kulturell prosess som kan føre til at for eksempel samisk ungdom kan identifisere seg enten mye eller lite med både sin egen samiske kultur og den norske majoritetskulturen.

Hvordan en minoritetsgruppe påvirkes av akkulturasjon, påvirkes blant annet av hvilke fordommer og holdninger som finnes til gruppen i majoritetssamfunnet. Den samepolitiske kampen har både skapt en kollektiv samisk selvforståelse og en større aksept for samisk kultur og identitet fra majoritetssamfunnet. Samisk ungdom vokser i dag opp i og lever i en annen verden enn sine foreldre og eldre (Dankertsen 2018). Derfor er det viktig å høre på hvordan samisk ungdom i dag opplever det å være ung i Norge.

Anders (26 år) (snakker lulesamisk) beskriver samisk identitet som knyttet til språk, tilhørighet, religion, samisk folketro, tradisjoner, natur og reindrift.

Språk, tilhørighet og levemåte ... tradisjonelt sett har jo samiske vært mer enn ... ikke en religion, da, men en naturreligion har jo vært samisk folketro. Jeg føler i hvert fall at jeg har jo vokst opp med å gå på fjellet. Jeg er ikke vokst opp med reindrift, men min bestefar var reindriftsutøver lenge før min tid. Det er bare det å få deltatt på ... gjort det som regnes ... altså prøve å få vedlikeholdt tradisjoner. Språket, identitet, tilhørighet og natur, det som blir tradisjoner. Jeg ser jo jeg har blitt mer klar over det de siste par årene. Jeg vil på ingen måte si at jeg er voksen. Men når jeg har blitt eldre, har jeg lært å sette mer pris på mitt opphav.

(Anders, 26)

Han sier videre at jo eldre han har blitt, desto mer setter han pris på sin samiske bakgrunn. Petter (22 år) sier at for ham er samisk identitet mer komplekst og en god blanding mellom hans lulesamiske og norske identitet.

Det er veldig komplekst hele greia, fordi at tidligere så har jeg jo heller ikke vært bevisst på det [hans samiske identitet]. Når jeg var yngre, da var det jo bare sånn man levde og ... Og så har man alltid vært i et samfunn der man liksom har ... man er samisk, men storsamfunnet er jo norsk, og jeg er jo norsk også. Og det har man jo alltid vært siden man ble født på en måte. Så jeg tenker at det kanskje er litt mer sånn ... mer komplekst enn at det her er min samiske identitet, og det her er min norske identitet. Det er nok en god blanding, og hvordan skal man vite hva som er hva, og hvis man i tillegg skal på en måte begynne å sette enda mer kategorier, så er det jo enda flere ting. Hva er all-menneskelig med min identitet, og hva er samisk ... hva er europeisk og litt sånn? Så jeg syns det er ganske vanskelig, stort spørsmål, spesielt i dag når verden er blitt såpass globalisert som den er blitt, så føler jeg at det er veldig mange likhetstrekk mellom nordmenn og samer. Og så er det selvfølgelig småting som er forskjeller, men at man er ... ja, moderne nå så blir kanskje de skillelinjene mer utydelig da.

(Petter, 22)

Mange av de samiske ungdommene snakker om viktigheten av samisk mat og samiske mattradisjoner, som en måte å bidra til å bevare sin samiske kultur og identitet.

Heaika (28 år) som er nordsamisk og bor i en nordnorsk by, forteller at samisk kultur for ham dreier seg mye om samisk matkultur og mattradisjoner. Han sier at han bruker mye tid på å lære å lage mat slik bestemoren og moren hans laget. Siden Heaika bor i en nordnorsk by, sier han det er vanskelig å få tilgang på tradisjonelle samiske råvarer.

Samisk kultur for meg er veldig mye mat. Maten ... det er faktisk noe jeg setter ganske høyt ... Altså maten som bestemoren min lagde, som mamma nå lager. Som jeg prøver å lære meg å lage. Ikke sant. Men det er ikke bare å få tilgang på råvarer og sånt. For eksempel nå tok jeg opp reinkjøtt, fordi jeg skal lage det til middag i dag. Så reinkjøtt og gompos [blodmat] og ja. Det er vel det ... det setter jeg høyt. Og det tenker jeg er en stor del av min kultur, altså den samiske matkulturen.

(Heaika, 28)

Risikofaktor å være i minoritet

Elle (30 år) kommer fra et nordsamisk majoritetssamisk tettsted i Troms og Finnmark fylke. Hun har nordsamisk som morsmål. Hun forteller at det var da hun flyttet til en universitetsby på kysten av Troms og Finnmark fylke for å begynne å studere på universitetet, at hun begynte å reflektere over sin samiske identitet og bakgrunn.

Det var jo på mange måter som en kald dusj, da ble jeg jo plutselig i minoritet. Det hadde jeg sånn sett ikke opplevd å være. Og jeg bodde jo her akkurat da byen hadde den her pågående debatten, som etter hvert ble ganske polarisert, om samiske språkområder, forvaltningsområder, om byen skulle innlemmes i det eller ikke. Det var egentlig der jeg for første gang begynte å tenke over det å være same, hvordan er det å være same i dag, i og med at min samiske identitet ble så ... ja, skjøvet foran meg. At det var plutselig det som definerte meg. Og jeg skjønnte at vi samer er ikke velkommen i denne byen alltid, det er hvert fall det kommunestyret her gir uttrykk for. Og da plutselig begynte jeg å tenke litt opp ... kanskje ble litt mer usikker på ... på meg selv som same da ...

(Elle, 30)

Máret (21 år) som i likhet med Elle også kommer fra et nordsamisk majoritetssamisk tettsted i Troms og Finnmark, opplevde også at hun begynte å reflektere over sin samiske identitet når hun som 16 åring måtte reise fra hjemstedet sitt til en by på kysten i Troms og Finnmark fylke for å gå på videregående skole. Dette skjedde da en medelev satte spørsmålsteget ved om hun egentlig var samisk.

«Oi, Máret, er du same? Det hadde gått to måneder, etter at skolen startet. Ja, jeg tror det var cirka da, så kom en av mine medelever bort til meg og var sånn: «Oi, Máret, er du same? Det overrasket meg litt, fordi du ... du er jo så høy, og du snakker jo ikke noe gebrokkent norsk. Er du sikker på at du er same liksom?» Og da ble jeg bare helt sånn ... Hva skal det bety, ikke sant. Det er også veldig sånn ... egentlig en nedlatende måte å snakke om samer på, selv om han i hans hode tenkte at det var et kompliment. Han tenkte at: «Ja, men shit, du er jo ikke ... Jeg tenkte jo ikke at du var same, jeg tenkte jo på deg som norsk. Wow, liksom, gratulerer til deg,» på en måte.

Ja, for meg så ble det en sånn, oi, shit, jeg er et produkt av fornorskningen eller sånn. Og sånne kommentarer gjorde også at det ble viktigere for meg å uttrykke det samiske mer fysisk, så det var da jeg begynte å bruke det samiske skjerfet rundt halsen, og begynte å gjøre mer sånne ting, for det var jo ikke ... Jeg ville jo ikke se norsk ut, jeg vil jo at folk skal vite at jeg er samisk, og det ble mer og mer viktig for meg i løpet av videregående.

(Máret, 21)

Både Elle og Máret beskriver utfordringer med å flytte fra et samisk majoritetsområde til et samisk minoritetsområde. De fleste samiske majoritetsområdene ligger innenfor det samiske språkforvaltningsområdet, der samisk er likestilt med majoritetsspråket, og der den samiske identiteten og kulturen er en naturlig del av hverdagslivet. Utenfor disse

områdene, der samisk ungdom lever i minoritetsposisjon, er det offentlige rom i stor grad forbeholdt norsk identitet og kultur. Elles og Mårets fortellinger illustrerer overraskelsen og ubehaget over å bli fremmedgjort i møte med majoritetskulturen.

Berit (23 år) som kommer fra et annet kystnært tettsted i Nordland fylke der samer er i minoritetsposisjon, forteller om hvordan det er å vokse opp som same i et samfunn der det samiske har liten betydning. Hun forteller også om hvordan det var for henne å flytte fra et samisk minoritetsområde til et samisk majoritetsområde for å gå på videregående skole.

Ja. Jeg definerer meg jo som same. Som en ... Nei, jeg vet ikke jeg, som en vanlig same egentlig. Jeg føler jo litt at jeg mangler litt av det samiske siden jeg er født og oppvokst i det her området, så det var jo veldig uvanlig å være same her på en måte. Så det var jo ikke sånn at folk gikk rundt og hadde samiske venner og sånt. Jeg hadde en slektning som gikk i samme klasse som meg som var same, så vi var jo veldig sånn close på grunn av det. Men ellers så var det jo ... Du var jo sett litt som det monsteret eller det udyret som kom liksom inn i det området her da. Men jeg er veldig stolt over identiteten min, og jeg definerer meg som same, definerer meg ... Jeg vet ikke. Jeg har aldri definert meg som nordmann, alltid bare samer. For det har jo vært veldig viktig fra vi var små, at vi er samer, og vi er stolte av å være samer, og det er ingenting som skal liksom komme i veien for det da.

(Berit, 23)

Hvordan vil du beskrive det å ikke føle seg ... eller bli følt ... at du følte deg liksom ikke god nok, da i begynnelsen når du flyttet til et samisk majoritetsområde?

Ja, altså jeg ... Det var ... Altså, det var helt jævlig egentlig, for at jeg har aldri følt meg som den norsken, men når jeg kom opp dit så har jeg ... følte meg bare så norsk når jeg gikk rundt der og bare: «Herregud, det føles ikke som meg liksom». Så det ... Jeg vet ikke, det var nok kanskje den perioden jeg var mest redd for liksom identiteten min, og at jeg skulle liksom være sånn: «Ja, men jeg er ikke som dem. Jeg har ikke ... Vi er liksom ikke reindriftssamer. Vi snakker ikke samisk, vi har ingenting, vi bare lager koffer her nede liksom», og det var liksom litt vanskelig det der i starten. Men så fikk jeg jo masse venner da, og vi kom godt overens og snakket litt samisk med dem, og så ... Bodde der i tre år, så de ble jo vant til det da.

Sånn når jeg tenker på det samiske og hvor mye jeg uttrykker meg for å være same og sånt, så tror jeg kanskje jeg mer gjør det i kunst med å male, eller med å lage koftetingene mine og sånt.

(Berit, 23)

Berit sier hun er stolt over sin samiske identitet, samtidig som hun beskriver det som tøft å vokse opp som en samisk minoritet i et norsk majoritetssamfunn. Dette fordi hun følte hun manglet litt av det samiske, siden familien snakket norsk hjemme i oppveksten hennes, de drev ikke med reindrift, og hun hadde få samiske venner utenom familiemedlemmer og slekt i oppveksten. Når hun flyttet til et samisk majoritetsområde for å gå på samisk

videregående skole, følte hun seg enda mindre samisk i begynnelsen, men etter hvert som hun ble bedre i nordsamisk språk, fikk hun mange samiske venner å snakke med, og hun ble tryggere på sin samiske identitet. I dag uttrykker hun seg som samisk i kunst med å male og innenfor duodji (samisk håndverk) med å sy samiske kofter.

Byen som samisk arena?

I boken *City Saami, Same i byen eller bysame?* Presenterer Torill Nyseth og Paul Pedersen forskning som viser at stadig flere samer i Skandinavia finner en samisk identitet i byene. Urbanisering av den samiske befolkningen har skutt fart særlig etter 1980. Byene har blitt nye samiske møtesteder for utdanning av samisk ungdom og en stadig mer heterogen samisk befolkning. Byene har derfor blitt en sentral premissleverandør i fornyelsen og endringen av samisk identitet, sier Nyseth og Paulsen (Pedersen og Nyseth 2015). Likevel kan det være utfordrende å vokse opp som samisk ungdom i byen.

Jon (24 år) (snakker norsk og nordsamisk) beskriver det å vokse opp og være ung voksen same i en stor bykommune i Nord-Norge:

*Det var liksom det at du følte at du hørte liksom ikke hjemme noen plass.
Det var litt det her med at du følte at du ... hørte ikke hjemme verken i det norske eller i
en del av det samiske, så du følte at du var liksom litt i klem.*

*Men samtidig så gjør det jo også det at innimellom så føler du at du er litt av alt og ikke
helt av noe som helst.*

(Jon, 24)

Jon beskriver det å vokse opp og være ung voksen same i byen som utfordrende. Utfordringen var at han ikke helt klarte å identifisere seg verken i det norske eller det samiske fellesskapet. Han følte at han ikke hørte hjemme noen plass. Å finne sin samiske identitet i byen kan handle om anerkjennelse av den samiske tilstedeværelsen i byen og betingelsene for å kunne leve et samisk hverdagsliv i et bysamfunn. Dette handler blant annet om retten til undervisning i samisk på skolen, samiske møteplasser i byen, det offentlige rom har samiske symboler, og at man opplever seg inkludert som samisk ungdom i et sosialt og politisk fellesskap (Pedersen og Nyseth 2015).

Forventninger ved å være tokulturell

Sara (19 år) som kommer fra sørsamisk område og snakker sørsamisk som morsmål, reflekterer over det å mestre to kulturer, å være tokulturell. Det å være vellykket både i den samiske og den norske kulturen kan være svært utfordrende.

Ja. Hva skal man si? Det er ganske krevende. På flere hold. For det første så skal vi jo ... vi skal gå på skole og ha utdanning. Og det forventes at vi skal studere til høyere utdanning og likevel være sosial utenom norskvennene, de etniske norske vennene. Og man skal ha ... det sosiale skal på plass, og man skal være flink på skolen. Men samtidig så forventes det hjemmefra at man er med å hjelpe til. For reindrifta er jo ... det er ikke familiebedrift direkte, men det er på en måte at det forventes at man er med og hjelper til. Hvis ikke får jeg veldig dårlig samvittighet også. Så det er sånn rett etter skolen så drar vi på slakt, og så blir vi der til klokka ni–ti om natta, kvelden. Og så har vi masse lekser, for eksempel tentamen. I hvert fall på høstparten. Tentamen er midt i slakten. På våren under skillinga, så er det midt i tentamen, det også. Så det er egentlig sånn ... Skolen er ikke tilrettelagt, i hvert fall ikke med fraværet. For nå er det ti dager på videregående. Og man har bare ti dager i året hvor man kan gjøre noe samisk. Og ti delt på to, det er fem dager på et halvt år, og det er ingenting.

(Sara, 19)

Sara beskriver det å være tokulturell som svært utfordrende og det å mestre både det norske og det samiske som krevende. Det stilles krav til henne at hun skal være flink på skolen og ta en utdanning, i tillegg til at hun skal være delaktig i det samiske samfunnet og bidra i reindriften. Dette er to ulike verdener som ikke er tilpasset hverandre.

Disse refleksjonene om samisk identitet, som ungdommene beskriver, viser at samisk ungdom lever på ulike steder, med ulike språk (norsk, nord-, lule-, og sørsamisk) og med varierende grad av kulturelle særtrekk. Noen bor i samiske minoritetsområder, andre i samiske majoritetsområder og andre igjen i byer. Noen er vokst opp i reindriften. Det samiske samfunnet er mangfoldig, og vi må forstå samisk ungdom med utgangspunkt i at det finnes mer enn én samisk identitet, kultur og levemåte. Samisk ungdom opplever sin samiske identitet på ulikt vis. Men på tross av et stort mangfold er samene ett folk med mange fellestrekk og verdier.

Hva er etnisk diskriminering og samehets?

Utgangspunktet for arbeidet mot diskriminering er et verdigrunnlag som bygger på respekt for menneskeverdet og tanken om at alle i utgangspunktet har de samme formelle rettigheter. Det betyr at alle skal ha de samme mulighetene til å delta i samfunnet og bruke sine ressurser, uavhengig av blant annet kjønn, etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk og religion. Som urfolk i Norge har samisk ungdom krav på et særlig vern. Norske myndigheter er gjennom internasjonale og nasjonale lover forpliktet å legge til rette for at den samiske folkegruppe skal sikre og utvikle sitt språk, sin kultur og sitt samfunnsliv.

Samer opplever oftere etnisk diskriminering og mobbing enn majoritetsnordmenn i dagens Norge (Hansen 2008, Hansen 2012, Hansen 2016, Hansen et al. 2016). Den vanligste formen for diskriminering som samer opplever, er etnisk diskriminering (Hansen 2016). Samisk ungdom opplever å bli kalt for «samefitte», bli joiket etter, lugget i kofta, tilsnakket når de snakker samisk på bussen, opplevd å bli spyttet på, truet med vold, ledd av og filmet blant annet.¹ Unge samer opplever diskriminering på flere arenaer. Den mest vanlige arenaen er på skolen, hets i det offentlige rom og nedsettende kommentarer fra ukjente. I tillegg sier mange unge samer at de har opplevd krenkelser på sosiale medier (Hansen 2016).

For at noe skal være diskriminering ifølge norsk lovverk må forskjellsbehandlingen ha sammenheng med ett eller flere av diskrimineringsgrunnlagene: kjønn, etnisitet, religion, livssyn, funksjonsnedsettelse, seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk, alder, graviditet, permisjon ved fødsel eller adopsjon, omsorgsoppgaver eller kombinasjoner av disse grunnlagene.

Hvis en same blir behandlet usaklig og dårligere enn majoritetsnorsk ungdom fordi personen tilhører den samiske befolkningen, kaller vi det etnisk diskriminering. Diskriminering er at noen blir behandlet dårligere enn andre uten at denne forskjellsbehandlingen er saklig, nødvendig og forholdsmessig. Det spiller ingen rolle om hensikten med forskjellsbehandlingen er å diskriminere eller ikke. Denne typen av diskriminering kalles direkte diskriminering. Det kan sies muntlig ansikt til ansikt, skrives i meldinger, chatter, på sosiale medier eller i kommentarfeltene på nettet. Det skjer både i private grupper og i åpne fora.

Etnisk diskriminering av samer blir ofte i media omtalt som samehets². Samehets er negative ytringer som bygger på fordommer og usannheter om hvordan samer er. Dette er knyttet til holdninger etablert gjennom fornorskings- og assimileringspolitikken overfor samene som foregikk fra 1850-tallet og frem til i dag. Disse holdningene kan være knyttet til rasisme og troen på at samer har bestemte kjennetegn og egenskaper som er entydige og historisk uforanderlige.

Ofte kan denne samehetsen bli presentert gjennom humor som samevitser på nettet, på nasjonal fjernsyn, gjennom leserinnlegg i nordnorske lokalaviser og/eller gjennom kommentarer i sosiale medier. På internett finnes det mye «fake news» og fordommer om samer. Og mange unge samer uttrykker at etnisk diskriminering/mobbing skjer i form av stygge kommentarer om samer, samevitser, ulike typer netthets, og at dette er noe de opplever ofte og kan betegnes som hverdagsrasisme, som er noe mange unge samer føler på kroppen. Noen ganger kan denne samehetsen være eksplisitt og veldig direkte formulert. Slik som dette utsagnet om samene på Facebook:

1 Slik opplever de samehets: – Når jeg går med kofte har jeg fått høre at jeg er stygg og respektløs - itromso.no

2 https://www.nrk.no/emne/samehets_-diskriminering-og-rasisme-mot-samer-1.13523757

Hallo dem samene hører heime på viddah.. Ikke her med den latterlige klovne drakten dem fær å vasa i. Kjenner du lokta av tennveske, er det en same ikke langt unna på 1,30 og lokter bål. No gidd e ikke skriv meir, bi så fette provosert på disse sam jævlan. Burde ha bedt dem reise til h... Sagt det på en såpass hyggelig måte at dem faktisk hadde gleda seg til turen.

Personen som skrev dette på Facebook, ble dømt for hatefulle ytringer mot samer. Og det er den første saken om samehets som har vært oppe i en norsk domstol³⁴. En annen sak var da en mann fra Trøndelag ble tiltalt for hatefulle ytringer etter å ha omtalt samer som «pest» i et Facebook-innlegg⁵. Andre ganger kan samehets være knyttet til direkte blind vold. Som da en samisk ung mann i Tromsø ble slått ned av en ukjent person, kun fordi han viste seg offentlig med samekofta på i bybildet, og der personen som slo ham ned, begrunner handlingen med at han «hadde lyst til å slå en same»⁶. En sak som har skapt mye debatt om samehets og kampanjen: #doarvaidål eller #noknu; er hendelsen der samiske Ann-Marie Dorph opplevde å få kjeft av en eldre dame etter å ha snakket samisk på bussen. Både Statsminister Erna Solberg og kulturminister Abid Raja reagerer på denne typen hets i det offentlige rom og Raja sier at regjeringen står fullstendig bak at det samiske folk sin rett til å bruke sitt språk, og bevare og utvikle sin identitet og kultur⁷.

Det å ha en annen etnisk identitet og tilhøre et urfolk, altså å fremstå som annerledes enn majoriteten, er ofte en kime til etnisk diskriminering og mobbing, og som minoritet er samiske barn og samisk ungdom sårbare. Den samiske befolkningen har opplevd en vond prosess der staten prøvde å gjøre den samiske befolkningen lik den norske befolkningen, der samisk kultur, språk og identitet ble undertrykket. Heldigvis er dette historie i dag, og vi ser revitalisering av samisk kultur, språk og identitet. Likevel opplever mange unge samer ulike typer fordommer og krenkelser i dagens Norge. Dette kan være knyttet til gamle fordommer og usannheter om hvordan samer er, som har overlevd i samfunnet gjennom generasjoner (Hansen 2012). I tillegg har den norske befolkningen generelt sett liten kunnskap om hvordan samer er og lever i dagens samfunn⁸.

Vi skal nå se nærmere på hva slags erfaringer deltakerne hadde med etnisk diskriminering samehets.

3 https://www.nrk.no/nordland/domt-for-hatefulle-ytringer-mot-samer_-_en-seier-for-alle-samer-i-norge-1.14410857

4 <https://www.nrk.no/sapmi/xl/viktorias-seier-1.14407302>

5 <https://www.utrop.no/nyheter/notis/213456/>

6 https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/utsatt-for-vold-pa-bryllupsfest_-_han-sa-at-han-hadde-lyst-til-a-sla-en-same-1.14712526

7 https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/utsatt-for-vold-pa-bryllupsfest_-_han-sa-at-han-hadde-lyst-til-a-sla-en-same-1.14712526

8 <https://forskning.no/pedagogiske-fag-skole-og-utdanning/2011/12/begredelig-kunnskap-om-samer>

Fordommer, mobbing og etnisk diskriminering på skolen

Våre samiske ungdommer har ulike fortellinger om erfaringer med fordommer mot det samiske, mobbing og etnisk diskriminering. Et fellestrekk er at mange har erfart krenkelser på grunn av sin samiske identitet. I det følgende kapittelet presenteres noen fortellinger fra ungdommene vi har snakket med. Informantene snakker i stor detalj om hvilke erfaringer de har opplevd med utgangspunkt i oppvekst i ulike kommuner i Norge.

En ung samisk kvinne (Anne, 17 år) fra et kystnært mellomstort tettsted i Nord-Norge forteller at hun ble mobbet helt fra barnehagetiden og på barne- og ungdomsskolen:

Så fra barnehagen og barneskolen så har jeg rett og slett blitt utstøtt fordi jeg var samisk. Noe av det første jeg fikk slengt etter meg når jeg begynte i første klasse på barneskolen, var at «Du er ikke velkommen her fordi du er samisk så du kan hute deg hjem til Sameland, der du hører hjemme.»

«Anne er et misfoster ganger 10. Feilet abort. Shitkid. Ho er en skapning og et feilet naturfagsprosjekt (...)» og så videre og videre. Så det er liksom det jeg har hørt på igjennom årene, og det har jo ikke vært de beste tingene å høre. Og det har for det meste vært fordi jeg er samisk.

Og det endte til slutt opp med at jeg satt hele tiden på toalettet på skolen. Uansett hvilken tid det var, uansett om det var i lunsjen eller i timene. Jeg satt der, i lunsjen satt jeg der og spiste. Jeg fikk ikke fred der heller, fordi medelevene kom jo og kastet mat på meg. Og ropte masse stygge ting. Og sa: «Hut deg ut herfra jævla lappfaen», også videre også videre ...

(Anne, 17)

Anne beskriver en oppvekst preget av mye mobbing fra jevnaldrende på bakgrunn av hennes samiske identitet. Hun sier selv at hun vokste opp i et veldig tøft miljø, der det ikke var akseptert å være annerledes og ikke greit å være same rett og slett. Anne er ikke alene om å bli mobbet på skolen for sin samiske bakgrunn. Forskning viser at mange samer opplever hverdagsrasisme, etnisk diskriminering og mobbing. Unge samer opplever diskriminering og krenkelser på flere arenaer. Den vanligste arenaen er på skolen, og mange rapporterer at det er medelever som mobber (Hansen 2016).

Berit (23 år) fra et annet kystnært tettsted forteller at hun i tillegg til å bli terget og mobbet på barne- og ungdomsskolen for sitt samiske opphav også ble hindret eller nektet av lærere å gå til de samiske språkundervisningstimene sine og mobbet av skolebussjåførene fordi hun var same.

Så hadde vi jo lærere som jeg ble nektet av å gå til samiskundervisning timene, og bussjåfører som mobbet meg for å være same. Det har vært mye sånt, og elever som mobbet meg. (...) det var mye sånn på barneskolen da.

(Berit, 23)

Tidligere forskning har vist at samiske elever som har opplevd mobbing på skolen fra medelever og jevnaldrende, også kan ha opplevd å ha blitt krenket av lærere eller andre ansatte på skolen. I tillegg til at mange samer rapporterer at mobbingen har skjedd utenfor skolen i sine lokalsamfunn (Hansen 2016), slik som Berit opplevde da hun ble mobbet av bussjåførene som kjørte henne til og fra skolen.

Jon (24 år) er oppvokst i en stor bykommune i Nord-Norge og forteller at han på videregående skole fikk mange negative bemerkninger og kommentarer for sin samiske bakgrunn.

Og da fikk jeg jo også slengbemerkinger [samehets] fra lærere og ... og stab på skolen, som da var ganske ... det var ... var ikke noe fint å få høre det fra lærere og stab fordi at du f... visste liksom ikke hvordan skal du ... hvordan skal du på en måte angripe det her når du er 16 år gammel.

(Jon, 24)

Som ny og ung elev på en ny skole klarte ikke Jon å si fra om disse krenkelsene han opplevde, siden ledelsen og lærerne stod i maktposisjon over ham. En rekke typer makt kan være relevant for majoritet–minoritet-relasjonen. Ofte snakker man om at majoriteten har autoritet, hegemoni og legitimitet, i høyere grad enn minoriteten. Minoriteter, som for eksempel samisk ungdom, står i utgangspunktet i et underordningsforhold.

Jon forteller også om at det tok veldig lang tid før samiskundervisningen startet på høstsemesteret. Og han fikk negative bemerkninger fra lærere og ledelsen ved skolen, et slik eksempel var da en lærer sa til ham:

Kan du ikke bare slutte med samiskundervisningen, det gjør det enklere for oss alle.

(Jon, 24)

Jon forteller videre at da undervisningen kom i gang, foregikk det kun som fjernundervisning. Og det var mye tekniske problemer med å koble seg til undervisningen. Han beskriver også et annet problem, som var at undervisningstidspunktene for samiskundervisningen ikke var koordinert med den øvrige undervisningen han hadde på yrkesfag.

Sara (19 år), som er oppvokst i en reindriftsfamilie på et sørsamisk tettsted i Trøndelag, forteller også om mye mobbing på grunn av sin samiske bakgrunn under sin skolegang.

Det har egentlig vært ganske mye etnisk mobbing på skolen når jeg tenker over det nå. Fordi når jeg var liten, så trodde jeg at mobbing var at man slo eller dytta eller sparka. Men det er ikke nødvendigvis det, det kan jo være like mye verbalt egentlig.

(Sara, 19)

Hun beretter om en skolegang med mye verbal mobbing knyttet til hennes samisk bakgrunn og medlem av en reindriftssiida⁹.

Med reindrifta, man har på en måte hørt det er dyremishandling. Som med kalvmerking for eksempel. Jeg tror det var i første–andre–tredjeklasse at når vi kom på første skoledag, så spør læreren alltid hva vi har gjort i sommerferien. Jeg bare «Jo, vi har hatt kalvmerking, vi.» Sånn helt vanlig, helt naturlig, vi har hatt kalvmerking, som om alle har hatt det.

Og så spør jo ... Læreren legger litt opp til det, òg, sånn ubevisst kanskje eller hva man skal si. «Ja, hvordan gjør dere det?» «Nei, vi bruker kniv.» «Å, men gjør ikke det veldig vondt da? Er ikke det veldig fælt?» Ikke sant. Mye med slakting også, at andre elever, hvis du sier «Ja, jeg har vært på slakt i dag eller i går.» Så bare «Dere sier at dere er så glad i reinsdyrene, hvorfor slakter dere dem da?» Ja. Ganske mye med rein egentlig.

Og kanskje noe med joik òg. Eller vitser som egentlig er morsomme, men som ikke blir morsomme når de blir sagt på en sånn måte at man føler seg veldig annerledes.

(Sara, 19)

Sara beskriver videre at denne massive mobbingen på grunn av hennes samiske bakgrunn og tilknytning til reindriften har ført til at hun ikke har fått så mange ordentlige norske venninner, og at hun ofte har vært redd for å dra på skolen, for å få høre enda flere negative kommentarer om sin kultur og identitet.

Det har vært veldig mange ganger jeg har vært redd for å gå på skolen.

(Sara, 19)

⁹ siida (nordsamisk; på lulesamisk og pitesamisk sijdda og på sørsamisk sijte) er i tradisjonell samiske samfunn en gruppe av en eller flere familier, som ofte er i slekt, og som driver reindrift med en samlet reinflokk (kilde: <https://no.wikipedia.org/wiki/Siida>).

Sara forteller videre at redselen for å gå på skolen har var knyttet til konflikter mellom jordbrukere og reineiere som hadde pågått i generasjoner. Særlig da reindrift ble negativ fremstilt og problematisert i lokalmedia og på nettet, fryktet hun negative kommentarer på skolen fra sine medelever.

Og samtidig når vi skulle på bussen, for det er veldig mye rein på jordene rundt her. Hvis det var rein på jorden, så stengte de veiene, da kommer det garantert noen kommentarer om at vi ikke passer på dem nok. Eller hvis det kommer nye tegn på at de er på jernbanen, at vi jager dem i toglinja for at vi skal få erstatning, og med rovdyr, at alt er for erstatning og penger og at vi er bare ute etter det, å snylte på staten. Så det er liksom ... det har blitt veldig utvikla hvordan mobbinga er. For det syns jeg er et sterkt ord. Jeg vil ikke bruke mobbing, for det er ikke ...

Jeg vil kanskje ikke innse at det er mobbing. For man vil helst ikke bry seg så mye med det. Man tenker sånn at. Ja, men det går bra. Det går over.

(Sara, 19)

Det Sara her beskriver, er selvopplevd etnisk diskriminering på skolen, utilstrekkelig kunnskap om samisk (reindrifts)kultur i skolen, i tillegg til en rasistisk offentlig diskurs om samer generelt og reindriftsutøvere spesielt.

Mobbing, diskriminering og rasisme handler om krenkelser, krenkende ord eller handlinger, der en persons eller gruppes verdighet, integritet eller opplevelse av trygghet blir skadelidende (Wasvik 2017). Skolen er en primær arena for rasisme og diskriminering. Forskning viser at lærere i liten grad tematiserer rasisme i skolehverdagen, og at ungdom i liten grad opplever at skolen følger opp på en god måte når elever blir utsatt for diskriminering og rasisme (Wasvik 2017). En annen studie peker på at lærerne ikke har tilstrekkelig kompetanse til å møte samiske elever på måter som anerkjenner deres samiske identitet og kultur (Lile 2011). Det er dessverre slik at ofte når det blir debatter om samiske saker, enten det er om samer generelt eller reindrift, så kommer det frem mye hetsende og trakasserende kommentarer i samfunnet, sier sametingspresident Keskitalo¹⁰.

Det som skjer i samfunnsdebattene og i sosiale medier om samiske saker, når også samisk og ikke-samisk barn og ungdom. Det kan fort komme ut i skole og venneflokker, sier Keskitalo (ibid.). Det skal ikke være slik at samiske barn og unge skal være redde for å gå på skolen, fordi de må stå til svare for det samiske samfunnet eller samisk reindrift.

Sara forteller om en negativ hendelse som skjedde i forbindelse med grunnskoleavslutningen med klassen hennes, etter seks år med sine medelever i samme klasse. Hun forteller at de tok gruppebilde og dette var hun skikkelig glad for, fordi dette var hennes første gruppebilde sammen med medelevene, mange av de andre elevene hadde på seg bunad. Sara stilte opp i samiske gaeptie (samekofte). Etter at de fikk

10 <https://www.itromso.no/pluss/eksklusiv/2020/04/29/Opplever-samehets-som-f%C3%B8lgende-av-Arctic-Center-debatten-%E2%80%93-Har-sett-uttrykk-for-regelrette-konspirasjonsteorier-21700698.ece?rs2375721605664462883&t=1>

gruppebildet var det ei jente i klassen hennes som postet bildet på Instagram, men da var Sara klipt ut av bildet. Hun forteller at hun ble ganske såret av dette.

Så jeg vet ikke om det ... man kan ikke si svart-hvitt om det bare er på grunn av at jeg er same. Men du kan tenke deg at på grunn av at jeg er same så har jeg litt vanskelig for å bli venner med dem. Og på grunn av det så er jeg ikke like gode venner med dem som de samiske vennene mine. Så det er kanskje en indirekte faktor.

(Sara, 19)

Sara forteller at hun har jo norske venner på sin egen alder, ikke bare samiske venner, men samtidig sier hun at de norske vennene ikke er hennes venner.

Hun sier at de snakker sammen på skolen, men at hun opplevde at hun ikke ble invitert i bursdager, fester eller andre sammenkomster. Hun sier videre at hun tror dette er fordi hun er samisk, så har det blitt vanskelig for henne å bli gode venner med jevnaldrende norske. Og derfor er hun ikke like gode venner med dem som hun er med sine samiske venner.

Máret (21 år) fra et nordsamisk tettsted i Troms og Finnmark fylke forteller om en uproblematisk oppvekt og skoleforhold gjennom grunnskoleløpet.

Ja, for meg var jo det veldig naturlig, veldig uproblematisk, fordi jeg gikk på den skolen jeg gikk på. Ikke sant, alle vennene mine var samer. Vi hadde også veldig bra tilbud på kulturskole, der jeg og vennene mine fikk tilbud om å gå i teater, og lage forestillinger på samisk med samisk lærer.

Så ting var veldig tilrettelagt da, for at jeg skulle ha en uproblematisk samisk oppvekst, på en måte.

(Máret, 21)

Kommunen hun vokste opp i, har en stor andel innbyggere med samisk bakgrunn, og mange snakker eller forstår både samisk og norsk. Likevel bærer foreldregenerasjonen preg av konsekvensene etter fornorskningen. Resultatet er at mange av dagens voksne forstår, men ikke snakker samisk. En del av både besteforeldre- og foreldregenerasjonen har mistet det samiske språket helt. Kommunen er i dag en del av forvaltningsområdet for samisk språk. I forvaltningsområdet for samisk språk er samisk og norsk likestilte språk. Máret forteller om en samisk oppvekst, der moren tidlig var opptatt av å lære henne samisk språk, slik at samisk ble hennes morsmål, samtidig som hun også lært norsk i oppveksten.

Máret forteller videre at hun ikke opplevde noe mobbing eller krenkelser i hjemkommunen sin i grunnskolen:

Det var aldri noe ... Jeg opplevde aldri noe samehets, eller noe ... noen nedlatende kommentarer, eller noe i den duren ... Ja, noe av den typen ting, som jeg kan huske i alle fall, fra min barndom. Og det synes jeg jo er veldig fint.

(Máret, 21)

Da Máret var 16 år og måtte reise fra hjemstedet sitt til en by på kysten i Troms og Finnmark fylke for å gå på videregående skole, endret mye seg fra det trygge og gode skolemiljøet hun var vant til på hjemstedet sitt.

Eh, ja, og xxx ble ikke helt som jeg hadde forestilt meg (...) Men på mange måter så var det et litt sånn kulturelt sjokk for meg å flytte til xxx. For jeg hadde jo vært veldig privilegert, der ting var veldig tilrettelagt for at jeg skulle få lov til å uttrykke meg på samisk. Og det var det jo ikke i xxx.

(Máret,21)

Hun sier videre at hun er veldig takknemlig for den trygge oppveksten hun hadde på hjemstedet sitt, men at hun skulle ønske at hun ble forberedt på overgangen fra et samisk oppvekstmiljø og lokalsamfunn til et samfunn der det samiske ikke hadde den samme naturlige plassen i hverdagslivet. For dette var en veldig brå overgang for henne.

Allerede første uken på videregående så opplevde jeg å bli kalt hårsår av flere, og fikk rett og slett litt sånn den følelsen av å være mindre velkommen. Og jo mindre synlig same jeg var, jo mer velkommen følte jeg meg.

Det var en sånn veldig underliggende følelse, eller en holdning da, som jeg opplevde, om at det samiske skal helst ikke liksom fremheves. Så hver gang jeg snakket om mine hjertesaker, ting som var viktig for meg med tanke på samiske spørsmål og sånne ting, så opplevde jeg rett og slett å bli litt, ja, hysjet på, rett og slett.

(Máret,21)

Videre viser Máret til et helt konkret tilfelle i dramaundervisningen der hennes opplevelse av at det samiske ikke var ønsket fremhevet i undervisningssammenheng. Læreren hadde gitt elevene i oppgave å sette opp en forestilling om andre verdenskrig i Finnmarks krigshistorie.

Så da rakk jeg opp hånden ... og spurte om ikke jeg kunne prøve å finne fram en samisk historie, for jeg synes jo det hadde vært veldig fint å få med det aspektet også.

Det er akkurat det, og jeg i min egen familie har en veldig spennende krigshistorie som jeg kjente til på det tidspunktet ... Og så det ville vært ganske lett for meg å finne fram nok materiale til å skrive den monologen. Jeg ble egentlig bare møtt med et kvast nei med en gang. Det var bare sånn: «Nei, hvorfor er det viktig for deg? Hvorfor ... Hvorfor skal du liksom gjøre det?» ikke sant. Og jeg ble så sjokkert, jeg ble så overrasket over at noe jeg følte var så naturlig og selvfølgelig, bare ikke var interessant i det hele tatt for læreren min, ikke sant. Jeg følte jo at jeg bidro til stykket vårt, og følte at stykket kom til å bli bedre med ... med det aspektet, men det var liksom bare helt uinteressant. Da ble jeg rett og slett veldig lei meg, fordi jeg har aldri følt meg så i mindretall som jeg gjorde i den klassen, der vi var ti stykker i klassen, og jeg rakk opp hånden og ble så utrolig overrasket over den responsen jeg fikk fra læreren, for det hadde jeg ... Ikke sant, jeg har aldri opplevde det, jeg har bare hatt lærere som var samiske, ikke sant. Så plutselig fikk jeg den i fleisen, og jeg ble helt overveldet av den følelsen, og begynte å gråte i

klasserommet, fordi ... Ja, jeg ble så lei med av at ... Ikke nødvendigvis av at hun sa nei, men at hun bare ikke lyttet til meg i det hele tatt. Det var ikke rom for at jeg skulle si det jeg sa, så jeg begynte å gråte, og da sa hun... ... Da husker jeg hun sa at: «Å, herregud Máret, nå synes jeg faktisk du er hårsår.»

(Máret,21)

Máret sier hun ble forvirret av hva som skjedde på dette tidspunkt. Hun var 16 år og hadde aldri før opplevd noen form for nedsnakking av det samiske i skolesammenheng. Hun kunne heller ikke sette fingeren på at dette var direkte krenkende mot det samiske, men en subtil form for underkjennelse av det samiske i skolehverdagen. Hun begynte også å bli usikker på om hun kanskje ikke var litt hårsår, og stilte seg selv det spørsmålet. I ettertid har hun tenkt mye på denne hendelsen og dette har gjort henne sint av å tenke på hva som skjedde. Og hun har tenkt på at hun skulle ha vært i stand til å svare læreren bedre, og gått til ledelsen ved skolen og fortalt om hendelsen. Fordi hun følte at hennes samiske bakgrunn og historie ikke ble tillagt noe verdi i dramaundervisningen av faglæreren.

Ofte får samisk ungdom høre at de er hårsåre og sutrete hvis de gir uttrykk for at samisk identitet og kultur skal tas hensyn til i hverdagslivet. Man sier at «samer må tåle litt» og ikke være hårsåre. Det kan virke som det samiske ikke har en naturlig plass i skolehverdagen. Og mange lærere glemmer at Norge er etablert på territoriet til to folk – både det norske og det samiske. Man viser en manglende anerkjennelse av grunnleggende prinsipper for at det norske også omhandler det samiske. Et viktig prinsipp i samfunnet er at individers og grupper ulike kulturelle bakgrunn blir akseptert og inkludert i samfunnet. Dette bør også gjenspeiles i skolesamfunnet.

Elle (30 år) som er vokst opp i et majoritetssamisk tettsted i Troms og Finnmark og har samisk som morsmål, forteller at hun på universitetet har opplevd flere ubehagelige opplevelser knyttet til det samiske. En av disse hendelsene handlet om humor og latterliggjøring av hvordan samer uttaler ord på norsk, og at de hele tiden er ute etter erstatning fra staten.

Jeg opplevde når vi hadde en seminartime under studiet der vi hadde om erstatningsrett. Da husker jeg at en av de andre studentene sier sånn: «Å, ja, skal vi ha erstatning?», sånn som samene sier det. Han prøv... Han var artig da, åpenbart, og alle flirte, inkludert seminarlederen. Det var én person som ikke flirte, og det var meg selv. Så jeg følte at ... Da følte jeg meg veldig i mindretall, og da følte jeg meg også veldig usikker for da skjønte jeg at ... at den vitsen gikk på hvordan vi samer uttaler ord, vi som ikke har norsk som førstespråk. Så det endte med at jeg ikke sa så mye under den timen, for jeg ble så obs på hvordan jeg uttalte ord når jeg snakket norsk. Det ble egentlig ... Ja. Så da ... da følte jeg også sånn: «Okei, det der har jeg ikke følt før, at ... at jeg har blitt latterliggjort sånn». Og det var liksom ingen av dem som tok hensyn, de visste jo at jeg var samisk, så det var litt spesielt.

(Elle, 30)

Det kan virke som det er akseptert blant den norske majoriteten å tulle med det samiske, og man vet ikke helt hvor grensen går mellom mobbing og vittigheter. Ofte faller denne

typen for hverdagsrasisme som små drypp, og når det er mange som gjør det, blir det også mer akseptert i samfunnet. Når noen vitser om det samiske, er det forventet at man skal le av det. Ofte er nok ikke humoren ondsinnet, men det er ikke alle samer som synes det er like morsomt å høre slik latterliggjøring av samer eller samevitser (Hansen 2012), noe som Elle beskriver i denne hendelsen i en seminartime. Latterliggjøring av det samiske førte til at hun ble reservert, usikker og taus under seminartimen sin.

Det både Máret og Elle opplever, er knyttet til minoritetsstress. Minoritetsstress er knyttet til egen identitet og andres holdninger. Minoritetsstress er en tilleggsbelastning man kan bli utsatt for som minoritet. Det kan handle om å oppleve negative reaksjoner, eller frykte at de oppstår, men også skam og vonde følelser knyttet til hvordan man ser på sin egen identitet som minoritet. Minoritetsstress påvirker den psykiske helsen vår og kan gjøre samisk ungdom ekstra sårbare. Forventningen om en negativ reaksjon kan komme av egen erfaring, eller at man har erfart at andre samiske ungdommer blir utsatt for dette. Det at man har en forventning, betyr selvfølgelig ikke at det kommer til å skje, men forventningen skaper stress uansett (NDLA 2020).

Elle forteller videre at hun noen uker senere opplevde en annen hendelse på universitetsbiblioteket. Det hadde vært en debatt på tv om det samiske i byen, og noen studenter diskutere debatten som hadde vært på tv.

Da satt jeg på biblioteket og leste, og jeg satt i en sånn sone der man kan snakke, og så kom det tre gutter bort til det andre bordet, de begynte å snakke. Og de snakket da om den TV-debatten som hadde vært om det samiske på NRK, tror jeg det var, der hvor ... man debatterte det samiske ... hvor blant annet førsteamanuensis i rettsvitenskap, Ånde Somby, deltok i tillegg til noen lokalpolitikere her, ordfører Hjort blant annet. Ja. Det var i alle fall, ja ... og da ... de hadde fått det med seg, de hadde fulgt den debatten på TV, og de snakket om det. Og da var de veldig enig med dem som mente at samene ikke hadde noe i byen å gjøre i det hele tatt, at vi var ... altså, det gikk i det at vi var storforlangende, vi trodde at vi hadde særretter, at vi krevde og krevde, og følte liksom ... følte oss så spesielle, og alt det der. Husker ikke akkurat hvordan det gikk, men ... jeg skjønnte i hvert fall at ... ja, det var ikke akkurat positivt det de snakket om. Og mens det her skjer, jeg sitter og hører på, så begynner telefonen min å ringe, jeg har ikke slått den på lydløs. Ser at det er mamma som ringer da ... og da ... jeg blir liksom litt sånn perpleks, jeg blir bare sittende å se på telefonen og vet ikke hva jeg skal gjøre, og så begynner jo de guttene ... De hører jo at den ringer, og de begynner å se på meg. Skal jeg svare den eller skal jeg ikke svare? Og det ender da opp med at jeg later som at jeg svarer telefonen. Og så snakker jeg norsk, og sier sånn: «Hei, å ja, ringer deg tilbake. Kommer straks», later som at jeg legger på. Jeg gjorde jo ... Jeg snakket jo ikke, og det var fordi jeg ikke hadde lyst til å tilkjenne meg som samisk da. Det har jeg jo fått masse spørsmål om i ettertid, at: «Hvorfor var du ikke tøffere enn som så? Du kunne jo bare demonstrert skikkelig og svart på samisk, bare for å gi dem ...» Men det blir noe med at man føler ikke alltid at man har de kampene i seg, av og til vil man bare være anonym.

(Elle, 30)

Denne hendelsen på universitetsbiblioteket førte til at Elle begrenset seg selv. Hun opplever minoritetstress. Hun torde ikke snakke samisk i telefon i offentligheten, å bruke sitt eget morsmål i offentligheten, fordi debatten rundt det samiske hadde i lengre tid vært så polarisert i byen. På spørsmål om hvorfor hun tror det finnes så mange fordommer og stigmatiserende holdninger om det samiske i samfunnet, svarer hun:

Tror egentlig den der fornorskningsånden er litt vanskelig å bli kvitt, den er nok enda som en skygge ... skygge over ... over oss, og at vi på den måten ikke er helt ferdig med fornorskningen enda. Vi samene har enda de her traumene etter den verste tiden, tenker jeg.

(Elle, 30)

Å vise «samiskhet» i offentligheten

Ofte opplever samer diskriminering på grunn av sin samiske bakgrunn i det offentlige rom (Hansen 2016). Og noen ganger er også denne diskrimineringen knyttet til fysisk vold og hatkriminalitet. Som for eksempel da en ung samisk mann på 21 år opplevde å bli slått ned utenfor en restaurant i Tromsø når han hadde samekoffte på seg av en mann i 30-årene som sa «at han hadde lyst å slå ned en same»¹¹.

I vårt datamateriale sier Elle (30 år) at hun tenker seg nøye om når hun skal bruke kofte i offentligheten. Grunnen til dette er negative opplevelser hun har opplevd med å vise seg som «synlig same» i det offentlige rom.

Ja, det er akkurat ... det er akkurat da jeg opplever det. Det gjør jeg jo ikke hjemme i bygda mi, der tenker jeg jo aldri over det. Men her så blir det annerledes. Og alt det her ...

Så endte det jo med at jeg ville ikke bruke kofte i byen etter negative opplevelser, husker også en gang så tok jeg og en venninne, som også er samisk og studerte her den gang, ... vi skulle på fest, og så tok vi taxi fra vorspiel til den festen. Da husker jeg at vi snakket norsk med hverandre fordi vi var redd for at taxisjåføren kanskje skulle, ja, ikke like, eller, ja, kanskje ikke ville kjøre oss og sånn. Så, ikke sant, det påvirker sånn at man ... man legger liksom begrensninger på seg selv. Så jeg hadde ikke lyst til å ta på kofte etter det. Og så husker jeg det var en journalist som spurte meg fra NRK Sápmi nå i ettertid. Men da spurte han sånn: «Har du tenkt på koftebruken i Tromsø etter det der? Har du liksom ... Vil du ta tilbake koften? Hadde du tatt den på deg nå?» Og jeg har hatt kofte på meg her ved et par anledninger, og det har gått greit, men det er alltid sånn at jeg tenker litt ekstra over det når jeg går gjennom byen og sånn. Og så har jeg liksom ikke så veldig lyst til å ha på så mye sånne ... egentlig sånne samiske kjennetegn, ullsjal og sånn, det unngår jeg. Det tenkte jeg litt over i dag på flyet at når jeg skulle velge skjerf, så valgte jeg bare vanlig.

(Elle, 30)

11 https://www.nrk.no/sapmi/jon-richard-_21_-ble-slatt-ned_-_skal-fortsatt-ha-pa-meg-samekoffte-1.14714120

Berit (23) forteller at hun får mange forskjellige reaksjoner når hun har kofte på seg. Noen er positive, og andre er negative. Hvilke reaksjoner hun opplever, er knyttet til om hun er i en samisk minoritets- eller majoritetskontekst, om hun er i Nord-Norge eller Sør-Norge. Slik at utfra hvor hun befinner seg rent geografisk i Norge, blir hennes samisk-norske identitet vurdert forskjellig.

For er du same i denne byen og kommer ut med kofte på, så ... du får så mange forskjellige reaksjoner, liksom folk blir sånn: «Hva er det her for noe? Hva er det der kostymet ditt?» Og det ... Jeg vet ikke, jeg hater ordet kostyme, akkurat som at jeg har kledd meg ut, mens i Karasjok så er det jo sånn:

«Å, der er en same ifra liksom det her området», mens her blir det sånn: «Hva er det slags kostyme du er ... Hva er det du gjør liksom?» Og hvis du snakker samisk, så ... du ser jo liksom folk begynner å stirre. Du føler deg jo litt sånn ... Jeg vet ikke, at folk bare stirrer deg ned for at du bare prøver å være deg.

Jeg var jo og feiret 17. mai i Oslo [i 2019], og da hadde jeg på meg kofte, og da fikk jeg jo flere spørsmål liksom: «Hva er det slags kostyme?» og: «Hvor er kniven din? Hvorfor har du ikke kniv på deg? Har du pistol?», og liksom såne ...

«Herregud, så fin drakt du har på deg», og ... Men det er veldig sånn forvirende når en vilt fremmed person kommer til deg og spør hvorfor du ikke har pistol på deg, eller en kniv med deg, ut på byen, liksom det er ...

(Berit, 23)

Forskning viser at mange samer opplever diskriminering av ukjente, ofte skjer dette når de bruker kofte og viser sine samiske markører, og at dette ofte skjer i det offentlige rom (Hansen 2016). At samer opplever hets når de bruker kofte, er uakseptabelt i dagens samfunn. Det skal ikke være slik at samisk ungdom opplever ubehageligheter når de går i kofte. Det kan føre til at mange samiske ungdommer kan bli redd for å gå i kofte i det offentlig rom.

Samehets og hatytringer på nettet

På nettet har mange personer sterke meninger om det samiske. Ikke alle meningene er positive. Spesielt i nordnorske medier kan debatter og kommentarfelt om samiske saker være utsatt for nedverdiggende kommentarer om samer. Løfter man frem saker som angår det samiske i media, fører det veldig raskt til hatske reaksjoner i kommentarfeltet. Det truer ytringsrommet. Unge samer rapporterte betydelig høyere forekomst av diskriminering og krenkelser på sosiale medier enn norsk ungdom. I en studie av unge samer i alderen 18–29 år sier mer enn én av fem unge samer at de har opplevd nettrasisme (Hansen et al. 2017).

Berit (23 år) forteller at mens hun på barne- og ungdomsskolen måtte tåle mye tradisjonell etnisk mobbing ansikt til ansikt, foregår mye av samehetsen i dag på sosiale medier, rettet mot samene som folkegruppe.

Så sånn når jeg ble eldre og sosiale medier kom opp og sånt, så er det sånn du ser alle de eldre folkene, i 40-, 50-, 60-årene, som du trodde aldri kunne tenke deg skulle skrive så stygge ting om samene.

(Berit, 23)

Hun forteller videre at samehetsen hun har opplevd gjennom sosiale medier, har påvirket henne mye. Hun sier at hetsen hun har opplevd ansikt til ansikt, er enklere å håndtere rent følelsesmessig, mens hatytringer mot samer på netter er langt vanskeligere å håndtere.

... så på sosiale medier da, hva folk kunne skrive om samene, det var da det sånn ordentlig påvirket meg ...

(Berit, 23)

Hun beskriver at mye av hatytringene mot samer retter seg mot samer generelt, som folkegruppe. Men at samehets på sosiale plattformer kan også rette seg direkte mot enkeltpersoner eller familier. Hun forteller videre at hun noen ganger kontakter personer som skriver negativt om det samiske, og spør dem:

«Hallo, hva er det du skriver om samene ? Hvorfor gjør du sånn her? Du burde virkelig si unnskyld», og sånt.

(Berit, 23)

Hun forteller videre at mange da skriver tilbake til henne og ber om unnskyldning for det negative de har skrevet om det samiske. Men hun påpeker at det alltid skjer gjennom private meldinger, og at personene aldri endrer de negative kommentarene i kommentarfeltene eller ber om unnskyldning offentlig. Derfor føler hun på en måte det slik at de ikke vil stå inne for unnskyldningen, og at de egentlig mener det negative de har skrevet på nettet.

Ofte blir samer fremstilt negativt på nettet. Det finnes mange fordommer og stereotypier om hvordan samer er. Når samer ytrer seg, blir de ofte kalt for hårsåre og krenkede. Og det kan virke som mange er blinde for egne fordommer og kommer med ubetenksomme kommentar. Dessverre er samene som urfolk svært utsatt for hatytringer og diskriminering på nettet. Mye av gamle fordommer fra fornorskningstiden henger dessverre igjen i folks holdninger til det samiske og er nedfelt i samfunnets struktur og holdninger. Dette kan betegnes som strukturell diskriminering.

Viktigheten av det samisk fellesskap

Mange av ungdommene forteller om viktigheten av det samiske sosiale og kulturelle fellesskapet og samiske møteplasser der de kan møte jevnaldrende samisk ungdom og bare være seg selv. Svein Jentoft, som er professor emeritus ved UiT Norges Arktiske Universitet, skriver i Nordnorsk Debatt om det samiske «vi»:

Å være norsk innebærer å tilhøre et eget Vi, et sosialt og kulturelt fellesskap, som er vårt eget. Herfra henter vi identitet som vi bærer inni oss, som vi liker å feire, vise fram, og som gir oss en plass i verden. Av det å være norsk følger det også visse rettigheter som vi har for oss selv, og som forplikter oss og andre. Ingen ting av dette har vi fått gratis. Vi er stolte av det vi har fått til, av og til inntil det hovmodige, og vi vil utvilsomt sloss for det igjen om det skulle bli krevd.

Som det norske, dreier det samiske Vi-et seg primært om andre ting enn generelle samfunnsgoder og rettigheter. Det handler om å muliggjøre det å kunne tilhøre et levedyktig og pulserende sosialt og kulturelt fellesskap, og dermed kunne føle trygghet i seg selv. Det krever imidlertid en anerkjennelse av det samiske Vi-et som noe i seg selv - «sui generis» for å si det på latin, og som jevnbyrdig med det norske. Da skal det samiske Vi-et «opp» og ikke ned for at det skal bli balanse. Dette innbefatter en aksept for at samene har den samme menneskerett til å hegne om, videreutvikle, og nyte sitt Vi, som etniske nordmenn har rett til å verne, bygge, og feire sitt. Å hindre samene i dette, er å begå en stor urett¹².

Det å ivareta det samiske sosiale og kulturelle fellesskapet krever litt mer for en minoritet enn for majoriteten. Dette med bakgrunn i at det norske Vi-et dominerer i samfunnet. Fornorskningen som varte i mer enn hundre år prøvde å erstatte det samiske Vi-et med det norske, ved at samer skulle føle og tenke som nordmenn, skriver Jentoft. Videre skriver Jentoft i et annet innlegg: «Samisk ungdom stiller seg nok de samme spørsmålene som oss andre: Hvem er jeg, og hvem er vi?» Disse spørsmålene får samisk ungdom diskutert, forhandlet om og bekreftet i møte med blant annet andre jevnaldrende samiske ungdommer.

Berit (23) beskriver at det å møte og snakke med andre samer har stor betydning for henne, og at hun føler et sterkt kulturelt fellesskap i møte med andre samer.

Sånn for eksempel nå når jeg var i Oslo, så var vi ... Vi var på et utested da, og så ... Jeg ... Jeg var den eneste som jeg så gikk med kofte. Men så plutselig så kom det en sånn vilt fremmed fyr og bare prikket meg på ryggen, og så hørte jeg bare samisk, og jeg bare: «Hva er det som skjer?» Snudde jeg meg, og da greide jeg ikke koble først, men så tenkte jeg bare litt over bare: «Herregud, han er jo same». Og vi fikk veldig god kontakt, og spurte nå: «Å, er det Tanakofte liksom du har?» «Ja, Tana». Nei, først spurte han jo Karasjok, og sånn, men han ble veldig sur over det. Og: «Hva er forskjell mellom

12

https://nordnorskdebatt.no/article/samiske-vi?fbclid=IwAR31jph2f_tIZESfkn4Xux8La8pGVJt8qpRPkoW-Hclg6RFvpvUYxRWwJGU

Tana og Karasjok da?», og så fortalte jeg han jo det, da. Og vi fikk veldig god kontakt i forhold til det jeg fikk med de andre som var der. Så det ... Jeg vet ikke, det er mye lettere å snakke med andre samer enn ... som er fremmede, enn nordmenn, føler jeg. Fordi at du har den der lille tingen som ikke alle andre har.

(Berit, 23)

Berit skriver videre at de samiske festivalene er svært viktig for hennes samiske individuelle og kollektive selvfølelse. Der kan hun gå i kofte og føle seg som same, uten noen bekymringer, sammen med andre samiske ungdommer.

Det er jo veldig godt når de festivalene er, og du kommer inn og du ser alle springer i kofte, og du ser alle som selger de samiske tingene deres, og artistene som kommer og sånt.

Vi alle sammen [samene] kan dra til en plass og føle oss som oss

(Berit, 23)

Derfor er de samiske festivalene og møteplassene for samisk ungdom svært viktige for den samiske individuelle og kollektive selvfølelsen og identiteten.

Inga (22 år) som kommer fra et samisk majoritetstettsted i Troms og Finnmark fylke, beskriver et samisk fellesskap blant samisk ungdom i hele Norden som viktig for hennes samiske selvforståelse og identitet.

Hun sammenligner Sápmi med Harry Potters magiske verden, der hun beskriver at det samiske fellesskapet i Sápmi eksisterer tilnærmet skjult for mennesker fra majoritetssamfunnet, fordi de ikke bryr seg om denne verden eller kjenner til det samiske fellesskapet og hverdagslivet.

Man kjenner samisk ungdom eller vet om samisk ungdom på svensk side og på finsk side selv om man aldri har møtt dem. Det blir på en måte som et bånd. At jeg relaterer til samisk ungdom på finsk og svensk side mer enn det jeg gjør med norsk ungdom. For man har på en måte samme, eller litt av den samme ja, perspektivet og tankegang ... Så det blir på en måte et fellesskap. Jeg følger med hva som skjer i samfunnet overalt i Sápmi. Jeg pleier på en måte å sammenligne det med Harry Potter, faktisk. Ja ... det her med norsk og samisk at det ... det samiske, altså at man tenker det samiske i Norge er på en måte en helt annen verden. Det skjer ting, store ting det er mye i media, men det er ingen som får det med seg ... ingen som ser det på en måte. Jeg var i Trondheim på Tråante 2017. Jeg hadde vært der en hel uke ... og hadde den beste tida i mitt liv, og jeg kom tilbake hit Tromsø og der var ingen som hadde hørt om det, ingen som spurte. Ja, hva du har gjort? For ja vi hadde en friuke den uke, eller ja det var sånn leseuke på studiene ved Universitetet i Tromsø. Og når man har vært i en sånn setting at man har ... at på en måte det samiske var en majoritet i en norsk by ... vet ikke helt om det var

tilfelle, men det føltes sånn. Også kommer man tilbake til Tromsø. Jeg hadde ingen av de samiske vennene mine her, de hadde enten ikke kommet, eller så var de travle med skole. Jeg hadde en fridag. Og jeg hadde ingen å prate med om det ... og jeg følte meg sånn veldig rastløs. Og så kom jeg til skolen, og der er det jo ingen å prate med, og om jeg prater, bryr de seg egentlig ikke, for de vet ingenting om det. Så er det en i klassen som har i det siste at hun har.. eller hun har alltid visst, men på en måte begynt å bli mer interessert i det samiske, så hun spurte og ja du var der? Var det gøy? Det må ha vært gøy?

(Inga, 22)

Inga beskriver at hun har god oversikt over det som skjer i den samiske verden i både Norge, Sverige og Finland, og føler et sterkt samhold mellom samisk ungdom i alle tre landene, fordi dette fellesskapet bygger på felles verdier, normer og verdensanskuelse. Videre beskriver hun en uke i Trondheim på arrangementet Tråante 2017 som den beste uken i hennes liv.

Tråante 2017 var en feiring av 100-årsjubileet for samefolkets første landsmøte i Trondheim som åpnet 6. februar 1917, dagen som senere har blitt Samenes nasjonaldag. Byen Trondheim heter «Tråante» på sørsamisk. Feiringen startet med ei jubileumsuke i Trondheim i februar 2017 og ble markert med ulike arrangementer gjennom hele året. Feiringen involverte kultur, idrett, religion, utdanning, forskning, næring, naturressurser og politikk. Det var Sametinget, Sør-Trøndelag fylkeskommune, Nord-Trøndelag fylkeskommune og Trondheim kommune som hadde gått sammen om jubileet. I tillegg til å markere 100-årsjubileet var målet med Tråante 2017 å formidle kunnskap om samene, samisk kultur og samisk historie i Norge, Sverige, Finland og Russland¹³.

Tråante samlet mange samiske ungdommer til ulike arrangementer, så det var ikke så rart at Inga hadde sin beste uke i sitt liv. Når hun kom tilbake til Tromsø, ble hun skuffet over at ingen av hennes norske venner hadde hørt om Tråante, og hun hadde et sterkt behov for å fortelle og snakke om hva som hadde skjedd siste uken. Dette illustrerer på en måte noe av det Inga beskriver med å sammenligne Sápmi med Harry Potters magiske verden. Det samiske er et fellesskap forbeholdt den samiske befolkningen, som er ganske fremmed for den norske majoritetsbefolkningen.

En annen viktig bestanddel av det samiske fellesskapet og den samiske fellesskapsfølelsen er familien og storfamilien. Målet beskriver viktigheten av den samiske storfamilien og samiske festivaler som viktige møteplasser for utfoldelse av den samiske stoltheten, selvfølelsen og identiteten.

Jo, men å ha en samisk familie er for meg veldig viktig og verdifullt, og det er noen ting jeg er veldig stolt av. Jeg har jo også en norsk familie, men av en eller annen grunn så er det jo ... Altså, selv om jeg er like mye norsk om samisk, så er det jo den samiske stoltheten som er sterkest hos meg. Så det er viktig for meg å kjenne på den samiske

13 https://no.wikipedia.org/wiki/Tr%C3%A5ante_2017

fellesskapsfølelsen som jeg får når, for eksempel, hele storfamilien treffes, og under Påskefestivalen, for eksempel. Da opplever jeg en veldig stor stolthetsfølelse over å gå i kofte på et sted der alle andre går i kofte, og kunne snakke samisk til hvem som helst, og de vil forså meg, og alle sånne ting. Det er veldig viktig for meg. Og det opplever jeg gjennom å ha en samisk storfamilie da.

Samtidig så har vi jo liksom våre tradisjoner, og reiser mye på turer sammen og kan joike sammen. Vi bruker å joike de avdøde i vår familie, minnes dem via joik. Og det ... det er noe av de fineste opplevelsene jeg har i livet, og de fineste minnene jeg har, er når vi møtes og kan joike dem vi er glad i. Og det er sånne ting jeg bare kan gjøre i familien da, et par ganger i året.

(Máret, 21)

Kristine Nystad har i sin doktorgradsavhandling vist at samisk ungdom tidlig blir sosialisert til de tradisjonelle samiske verdiene. Slegt og storfamilien står sentralt i å innlemme de samiske ungdommene i kulturelle praksiser og seremonier, der blant annet joik er ett av de viktige elementene; som styrker og bygger opp ungdommenes selvtillit, selvfølelse og tilhørighet (Nystad 2016).

Máret sier blant annet at den samiske fellesskapsfølelsen hun får når storfamilien treffes under Påskefestivalen, fører til at hun opplever en veldig sterk stolthetsfølelse over å gå i kofte og kunne snakke samisk med andre. Om storfamilien og slektens betydning sier Nystad: «Storfamilien og slekta, samt gudforeldre er viktige sosiale nettverk som bidrar til både psykisk og praktisk støtte» (Nystad 2016).

Psykisk helse

Det finnes en rekke psykologiske begreper som omhandler personligheten, identiteten, sinnet, psyken eller selvet. Mye av dette påvirkes av omgivelsene og samfunnet. Tilbakemeldinger fra foreldre, lærere, venner eller uvenner, eller mangel på sådanne, av anerkjennelse og avvisning, kjønn, klasse, seksualitet, etnisk tilknytning, tro, religion, normer, verdier, makt og avmakt. Gener og biologi utgjør selvsagt et grunnlag for vår psykisk helse, men ungdom blir ikke seg selv av seg selv, men av alle møter med andre mennesker. I tillegg står ungdom ofte ustøtt, svært mye handler om å overleve sosialt (Beyer Broch 2020, s. 13). Samisk ungdoms psykiske helse og følelsesarbeid handler ikke minst om tilhørighet, tilknytning og anerkjennelse for sin urfolksidentitet.

Máret (21 år) sier dette om psykisk helse: «Psykisk helse for meg er jo de tankene jeg har i hodet mitt». Og hun forteller at hennes psykisk uhelse henger sammen med samehets hun opplevde på videregående skole, og følelsen av å ikke være velkommen i det sosiale fellesskapet.

Jeg var jo deprimert på videregående skole, og det var nok ikke bare på grunn av de kommentarene etnisk og strukturell diskriminering og samehets jeg fikk, og den følelsen av å være ... av å ikke være velkommen på grunn av sin samiske bakgrunn, men det var nok en del av at jeg ble psykisk uvel da.

(Máret, 21)

Akkurat dette hun beskriver, henger sammen med betydningen av tilhørighet, tilknytning og anerkjennelse for sin samiske identitet og bakgrunn for å ha en god psykisk helse. Forskning viser at det er en sterk sammenheng mellom det å bli etnisk diskriminert og psykisk uhelse (Hansen og Sørli 2012, Hansen 2015). På grunn av denne manglende anerkjennelsen for sin samiske bakgrunn byttet Máret videregående skole og flyttet til en annen by på kysten i Troms og Finnmark fylke. Der følte hun seg mer velkommen og anerkjent for sin samiske bakgrunn.

Jeg ble deprimert i løpet av de to årene i xxx [kystby i Troms og Finnmark fylke] og hadde det ikke noe bra. Så flyttet jeg til xxxx [kystby i Troms og Finnmark fylke], og der var jo på en måte ... Jeg opplevde at folk var litt mer nysgjerrige der på det samiske enn det man var i xxx.

(Máret, 21)

Ytre anerkjennelse og interesse for den samiske identiteten var med andre ord viktig for Márets psykiske helse.

Elle (30 år) snakker om at alle har en psykisk helse, og når man tenker på psykisk helse, tenker man at noen har det vanskelig. Hun sier at hun ikke har hatt det direkte vanskelig, men at hun blir mental sliten av alle konfliktene og debattene om det samiske i sosiale medier og nettaviser og alle negative kommentarene fra folk om det samiske.

Det er jo noe man tenker om psykisk helse ... ofte da tenker man at da har man det vanskelig. Og jeg har jo ... jeg føler ikke at jeg har hatt det direkte vanskelig. Jeg har følt meg sliten ... at man blir på en måte oppgitt av alle de her konfliktene og debattene og det samiske, og spesielt når man ser på kommentarer som kommer på nettavisene, og da føler man veldig sann håpløshet noen ganger. Ja, da kan man jo bli ja, lei seg og sliten og oppgitt.

Jeg følger jo med i samedebatten ... ja i ... samfunnsdebatter og sånt, og mye er jo på nettet, og der er det jo mye kommentarer. Og jeg var jo sann interessert i å se på det og pleide å scrolle i telefonen rett før jeg legger meg. Og det er jo det verste man gjør, men okei, men når skal man gjøre det. For hvis man gjør det på dagtid, blir man i så dårlig humør. Så i det siste har jeg begynt å unngå det mer og mer. Jeg svarer jo aldri, skriver aldri noe selv. Men, ja ... man tenker jo bare at det går an at det er mulig. Mye er jo uvitenhet, men så går det over til å bli stygt. Hvorfor er det greit i samiske debatter når det er så mye vekt på saklighet i andre sammenhenger.

(Elle, 30)

Elle (30 år) sier at hun aldri deltar i nettdebattene eller kommentarfeltene i den samiske debatten. I sosiale medier og på digitale plattformer kan mange bruke sin ytringsfrihet til å delta i den offentlige debatten. Det er positivt for den demokratiske deltakelsen at så mange har mulighet til å delta i det offentlige ordsiftet. Samtidig ser vi at debatten om minoriteter, inkludert samisk samfunnsliv, stadig blir mer polarisert og virker ekskluderende for mange, også unge samer som Elle. Máret (21 år) snakker om at når man som ung same ytrer seg i det samiske samfunnsliv, blir man ofte stemplet som hårsår og som at man ikke tåler noe og er lettkrenket.

... det skyter rett i hjertet, det gjør så vondt med en gang. Og det jeg synes er veldig interessant, det er at når jeg da blir såret og begynner å gråte, så forteller folk meg at jeg er hårsår. Det er veldig spesielt å gjøre mot noen egentlig. Når noen er såret, hvorfor skal du sparke ned noen som allerede er lei seg? Og det der med: «Å, nå er du krenket» og «Du er så hårsår» og «Krenkefest» og hoi og hoi, og liksom ... det samer hele tiden får høre. Det er ikke sann at man velger å bli lei seg. Jeg velger ikke å bli krenket eller å være hårsår, jeg blir direkte lei meg, ikke sant, uten at jeg har noe ... ja, valg til å stoppe det, på en måte.

(Máret, 21)

I Norge har debatten om hatefulle ytringer og ytringsfrihetens grenser vært debattert den siste tiden. Hatefulle ytringer mot den samiske befolkningen kan bidra til å holde liv i fordommer og stereotyper om hvordan samer er som mennesker. Disse ytringene kan påvirke helsen negativt og ramme den enkelte. At unge samer velger å trekke seg fra den offentlige debatten på grunn av hatytringer, bidrar til å svekke demokratiet (Eggebo og Stubberud 2016).

Å snakke om psykisk helse

Jon (28 år) som jobber ved en psykiatrisk institusjon under Helse Nord, sier at det snakkes lite om psykisk helse i det samiske samfunnet. Dette har preget hans oppvekst.

Ja, i arbeidet mitt så er det jo det at jeg har en forståelse for at den bakgrunnen til ... hvor lite det prates om psykisk helse i det samiske. Jeg tror det også har preget min oppvekst at det har ikke vært så mye prat om hvordan man har det, og hvordan man følelser man har, og det her med at jeg tror kanskje det ... altså i hvert fall i min ungdomstid at følelser var noe man skal takle selv ... følte jeg. Men senere når jeg har blitt voksen og mer reflektert. Har jeg fått et litt annerledes forhold [til psykisk helse].

(Jon, 28)

Jon sier han er oppdratt til å sjelden prate om hvordan han har det. Man holder kortene tett til brystet. Det betyr at man ikke snakker så mye om følelser med familien og sine nærmeste. Jon sier også at nordsamisk språk har et lite og begrenset ordforråd for følelseslivet, iallfall det ordforrådet han har i samisk.

Berit Andersdatter Bongo har i sin doktorgradsavhandling, «*Samer snakker ikke om helse og sykdom.*» *Samisk forståelseshorisont og kommunikasjon om helse og sykdom. En kvalitativ undersøkelse i samisk kultur*, skrevet om at samer ikke snakker om helse. Hun skriver at man nærmer seg sykdom på en taus og indirekte måte. Hovednormen er å klare seg selv og ikke vise svakhet. Dette er verdier som står sterkt i den samiske kulturen. Omsorg gis av de nærmeste, uten at man ber om hjelp direkte. Å snakke åpent om sykdom eller psykisk helse betraktes som upassende. Psykisk sykdom kan oppfattes som en ubalanse i samfunnet og kosmos, og at noen har satt vondt (ganning) på vedkommende (Bongo 2012). Jons erfaringer med manglende ordforråd for å snakke om psykisk helse på samisk kan sees i lys av dette.

Historiske traumer

Kolonisering har hatt negativ innvirkning på urfolk over hele verden. Assimileringspolitikken overfor samene i Norge, som startet rundt 1850 og avsluttet med Altasaken i 1979–1981, har påvirket samer i generasjoner. Bakgrunnen for denne politikken var nasjonsbygging, rasemessige overtoner og sikkerhetspolitikk. Språk, skole, internatskoler og kristen oppseding stod sentralt (Minde 2005).

Internatskolene i Sápmi er en viktig del av koloniseringshistorien. I 1851 bevilget Stortinget penger til noe de kalte Finnefondet. Det var starten på over 100 år med fornorsking av samene og kvenene. Fra århundreskiftet ble bygging av internatskoler i de nordligste fylkene den mest synlige delen av samepolitikken. Internatskolene ble skapt for å forme de samiske og kvenske elevene så de skulle bli norske (Hansen 2018). Språkinstruksene slo fast at undervisningsspråket skulle være norsk, og at samisk og kvensk ikke skulle brukes, de var unyttige språk.

Skoledirektøren i Finnmark fra 1923 til 1933, Christian Andreas Brygfeld skrev om det samiske folket:

«[Samene] hadde ingen evne til på egenhånd å heve sig op til et høiere kulturtrinn uten veien gjennom norsk språk og norsk kultur» «er håpløse og hører til Finnmarkens mest tilbakesatte og usleste befolkning og skaffer den største kontingent herfra til vore sindssykeasyler og åndssvakeskoler.»¹⁴

Historisk-kollektive traumer brukes som et begrep for å belyse innvirkning på urfolk fra kolonisering, kulturell underordning og historisk undertrykkelse (Kirmayer, Gone og Moses 2014). Traumene og ettervirkningen av fornorskingsprosessen overfor samene i form av fordommer, stereotypiske holdninger, diskriminering og manglende anerkjennelse av samisk språk, kultur og identitet kan sitte lenge igjen og gå i «arv» til nye generasjoner (Øverli et al. 2017), noe som også med stor sannsynlighet kan påvirke dagens samiske ungdom.

Historiske traumer omhandler kollektive, komplekse traumer opplevd av en gruppe. Disse er skapt gjennom flere generasjoner, der etterkommere identifiserer seg med forfedres opplevelser. Disse kan være både historiske og pågående hendelser, som har gjentatt seg mange ganger over tid. Disse hendelsene, for eksempel etnisk mobbing på internatskole, er kjennetegnet ved at mange personer, for eksempel innenfor den samiske gruppen, har opplevd hendelsene, og at disse hendelsene har påvirket dem negativt. Hendelsene fører til kollektivt stress og ofte sorgreaksjoner i samtiden¹⁵.

Vi kjenner til fra forskning at denne formen for avmakt som samene opplevde under fornorskningen, kan for mange ha sosialpsykologiske negative konsekvenser, som fører til uheld. På den ene siden kan også dette aktivisere ulike forsvarsmekanismer for å tilpasse seg til det sosiale trykket og de nye forholdene. Men dersom det negative trykket fra samfunnet blir sterkt og vedvarende over tid, vil det på den andre siden kunne prege eget selvbilde og selvtillit, skape psykisk stress og identitetskrise, undergrave selvrespekten for egen kultur og språk, føre til rusproblemer, og i verste fall lede til selvforakt og kritisk innstilling til andre medlemmer av ens egen etniske gruppe, altså en type selvhat (Høgmo 1986, Kuokkanen 2007, Nergård 2011). Det finnes lite forskning i de nordiske landene om de mer langsiktige innvirkningene som historiske traumer har hatt på samers psykososiale helse.

Máret (21) forteller om en hendelse som skjedde i en historietime det siste året på videregående skole. Hun gikk da i samme klasse som sin gode venninne, som også var samisk. Temaet i historietimen var det samiske og Kautokeino-opprøret. Kautokeino-opprøret er betegnelsen på et religiøst-politisk opprør i Kautokeino som fant sted i 1852.

14 <https://www.nrk.no/dokumentar/internatskoler-og-samene-1.11309606>

15 <https://www.napha.no/content/14915/Kultursensitivitet-i-psykisk-helsearbeid>

Opprøret var slutten på en lang konflikt mellom samene og overmakta (handelsmannen, presten og lensmannen). På den ene siden stod en gruppe samer som deltok i den læstadianske vekkelsesbevegelsen og gjorde motstand mot brennevinshandelens makt og innflytelse. Konflikten endte med at handelsmannen og lensmannen ble drept og presten pisket. To av opprørslederne, Mons Somby og Aslak Hætta ble henretta i 1854¹⁶.

Máret (21) forteller at hun og hennes samiske medelev hadde sterke reaksjoner da de hørte denne historien i klassen:

Vi satt ved siden av hverandre den timen, vi begge to er samer, ikke sant, og det var veldig tungt å høre på ... å høre om Kautokeino-opprøret og alle de her tingene som hadde skjedd ... Ikke sant, igjen, det treffer bare rett i hjertet, det er en så sterk samisk smerte som kom fram når vi snakket om de temaene, så vi ble begge to veldig oppskaket og lei oss, og begynte å gråte. Så i pausen så spurte jeg læreren da om ikke jeg og venninna mi kunne få fem minutter og bare gå på gangen og samle oss litt, fordi ... Ja, det er veldig tøft å gå gjennom den historien. Og da husker jeg at læreren sa: «Nei, men Máret, herregud, du må jo huske at det samiske er et veldig privilegert folk, og at det er mange andre urfolk som har det mye verre enn det dere har.» Så da ... Jeg synes heller ... Hva var det hun sa? Jo: «Jeg synes heller at det samiske burde bruke mer energi på å hjelpe de andre urfolkene som har det verre.»

(Máret, 21)

Denne hendelsen kan knyttes til en felles kollektiv traume som oppleves av en gruppe. Læreren tok ikke hensyn til at disse to samiske elevene fikk en veldig sterk reaksjon av å høre på historien om Kautokeino-opprøret, der de sikkert identifiserte seg med kulturelle elementer i historien, om hvordan deres forfedre var blitt behandlet. Máret sier i dag at hun følte at læreren ikke tok hensyn til hennes følelser, og hvorfor skulle hennes følelser gå på bekostning av andre urfolk i verden. Máret sier videre:

Ja, for det er jo det jeg og venninna mi var et produkt av i den ... i det klasserommet, ikke sant. Vi har ikke vært sendt på internat, men det har våre besteforeldre, det har min tante, ikke sant. De traumene som de fikk av den perioden, de har gått i arv, de sitter fortsatt i min ryggmarg, ikke sant. Så når jeg opplever å bli lei meg når jeg hører om Kautokeino-opprøret, så er det et traume som jeg har arvet.

(Máret, 21)

Máret sier videre at læreren burde ha tatt mer hensyn til hennes følelser og fornorskingen som samene har opplevd. Mange føler enda dette på kroppen, og traumene sitter i ryggmargen på oss samer.

Anders (26 år) forteller om hvordan han føler på traumet fra at hans mor og bestemor ble utsatt for hard fornorsking.

16 <https://snl.no/Kautokeino-oppr%C3%B8ret>

Han forteller at bestemoren hans snakket lulesamisk og ble sett ned på. Og han forteller videre at hun ikke ønsket at hennes etterkommere og barn (inkludert Anders' mor) skulle oppleve den samme rasismen på kroppen. Derfor valgte hun å snakke norsk med moren til Anders i oppveksten, slik at hun (moren til Anders) skulle unngå å oppleve de samme fordommene mot det samiske, mindreverdigfølelsen og samehatet som hun (bestemoren til Anders) hadde opplevd. Videre har bestemoren fortalt Anders at hun på sine eldre dager angret på dette, og fortalt ham at det var den største tabben hun hadde gjort i sitt liv.

Det er litt rart. Men selv om det er to generasjoner tilbake eller en generasjon fordi ... i og for seg et emosjonelt traume for min mor også. Men det er litt rart å si, men det er nesten som jeg kjenner på det traumet selv. Fordi språk og identitet går hånd i hånd. Således er jo språk en veldig viktig del av identitet. Og føler jeg til dels at når min mor ble frarøvet en del av sin identitet det samiske språket. Det kan jo strengt tatt defineres som hennes morsmål [lulesamisk språk] selv om hun ikke kunne det. Det er jo litt komplekst og vanskelig å formulere. Men til dels kjennes [det] ut som jeg har påtatt meg et traume som min mor og bestemor har hatt.

(Anders,26)

Anders forteller videre at han har lært lulesamisk i oppveksten ved at han gikk i samisk barnehage. Hjemme ble det ikke snakket så mye samisk, fordi hans mor ikke behersket samisk så godt. Han forteller videre at han prøver så godt han kan å praktiskere sine ferdigheter i lulesamisk ved å ringe sine fettere og kusiner ukentlig for å få snakket samisk. Fordi som han sier, er det enda slik i storsamfunnet at man må kjempe for å bevare det samiske språket:

At storsamfunnet sier at du skal bøye deg etter deres normer og regler. Og skal du kunne gjøre deg forstått må du prate norsk.

(Anders, 26)

Anne (17 år) forteller at historiske traumer rundt det samiske har påvirket henne og forholdet innad i familien. Hun forteller at hennes bestemor har følt fornorskningen på kroppen og tatt avstand fra det samiske, og at hun og faren hennes har fått støtte fra Annes oldemor til sin samiske identitet og tilhørighet.

Ho bestemor har ikke alltid sagt at han pappa var samisk. Det har han fått vite at han var samisk fra ho oldemor. Og ho oldemor har sagt til han pappa at (...) ho var aldri i tvil om at han var samisk. Og det er rett og slett ho oldemor vi har det fra at vi er samiske, ho har aldri fornektet det. Det har ho bestemor. Og det (...) grunnen til at ho fornekter det, er fordi at ho har opplevd så mye stygt samehets. Pappa har også opplevd mye samehets.

(Anne, 17)

Hun forteller videre om en episode der bestefaren hennes mislikte at hun gikk i kofte i forbindelse med en barnedåp i familien.

Han bestefar likte heller ikke samer. Han sa til meg og han pappa rett før vi skulle i en barnedåp at det var jo bare å brenne bunaden min, fordi han pappa tvang meg [til] å gå i samekofte uansett. (...) Men det her var ikke tvang. Det er et valg. (...)

Så jeg har opplevd og blitt hatet av familiemedlemmer fordi jeg er samisk. Det er rett og slett fordi de ikke har hatt lyst til å innse at de var samiske selv.

(Anne, 17)

Anne beretter om hvordan fornorskningen av hennes besteforeldre og fornektelsen av det samiske påvirker hennes hverdagsliv. Hennes bestefar liker ikke at hun går med samekofte og viser samiske symboler i offentlighet og i festlige lag. Dette gjorde at hun fikk et dårlig forhold til sine besteforeldre og sluttet å snakke med dem. Og hun innså på et tidspunkt hvor ille det egentlig var. Fordi å fremstå som samisk for henne er ikke noe tvunget, men et aktivt valg hun har tatt. Anne forteller videre at denne sterke fornektelsen av det samiske i hennes nære familie har preget henne mye. Hun har også til tider prøvd å fornekte det samiske, men nå er hun stolt av at hun er samisk, og har tatt opp kampen mot samehets.

Jeg har jo forsøkt å fornekte selv. Men den dag i dag synes jeg synd [på] familien min som har måttet oppleve det. Og derfor velger jeg å ta opp kampen mot samehets. Sånn har det påvirket meg. Når jeg ... Har alltid blitt mobbet, blant annet fordi jeg har vært samisk. Og istedenfor for å fornekte så velger jeg å gå i mine forfedres spor. Og rett og slett gå imot samfunnet. Og det er derfor jeg den dag i dag jobber mot samehets, rett og slett for å hedre min familie. Og for å hedre det samiske folket og alle de som har opplevd noe negativt fra fornorskingspolitikken.

(Anne, 17)

Vold og overgrep

Vold og seksuelle overgrep er et alvorlig samfunnsproblem i Norge. Omtrent én av tjue barn og unge vokser opp under forhold preget av vold, omsorgssvikt eller overgrep. Mindre alvorlig fysisk vold mot barn og unge forekommer hos én av fem (Hafstad 2019). Når det gjelder seksuelle overgrep, oppgir én av hver femte jente og én av hver fjortende gutt at de har opplevd dette i barne- og ungdomsårene. Ni prosent av alle kvinner har vært utsatt for voldtekt minst én gang i livet (Mossige 2007). Dette er alvorlig, når vi vet at vold, omsorgssvikt og seksuelle overgrep i barndommen øker risikoen for alvorlige fysiske og psykiske helseplager i voksen alder (Kirkengen og Næss 2015).

Personer med samisk bakgrunn har høyere risiko for å bli utsatt for vold, både når det gjelder fysisk, psykisk og seksuell vold i barndommen. Det viser resultater fra helse- og levekårsundersøkelsen (2012) som ble gjennomført i områder med samisk og norsk bosetting. Rundt 50 prosent av de samiske kvinnene rapporterer om emosjonell, fysisk eller seksuell vold i barndommen. Og samiske menn rapporterer om mer emosjonell og fysisk vold enn ikke-samiske menn. Det var en sammenheng mellom vold i barndommen og helseproblemer i voksen alder (Eriksen et al. 2015, Eriksen et al. 2016, Eriksen et al. 2018).

Det er spesielt to saker om seksuell vold mot barn og unge i samiske miljøer som har fått mye stor nasjonal oppmerksomhet. Den ene er Kautokeino-saken i 2006–2007. Saken omhandlet seksuell omgang med mindreårige jenter. Omtrent et dusin menn ble siktet, og det ble flere domfellelser i denne saken. Den andre saken er Tysfjordsaken. Verdens Gang publiserte sommeren 2016 et 11 siders bilag med tittelen: *Den mørke hemmeligheten*, der elleve menn og kvinner forteller om smerte ved ikke å bli hørt. Bakgrunnen var at statsminister Stoltenberg ni år tidligere var blitt informert om seksuelle overgrep mot barn og unge i Tysfjorden. Nordland politidistrikt offentliggjorde 28. november 2017 rapporten *Overgrepene i Tysfjord*, basert på erfaringer og funn fra politiets etterforskning. Rapporten viser at av 151 seksuelle overgrepssaker som politiet har etterforsket, ble 106 henlagt. 43 av overgrepssakene er voldtektssaker, mens 40 saker omhandler seksuell omgang med barn under 14 år. Det yngste offeret var fire år¹⁷.

Sara, som selv har opplevd å bli voldtatt, sier at det i noen samiske ungdomsmiljøer er nedlatende holdninger til jenter, at man snakker nedlatende til jenter, og at man som jente er bevisst på å passe på hverandre når man går på fest.

Ja, det er jo ... Det er ikke noe å legge skjul på at holdningene ... Det er ganske mange gutter som er ganske ... ja, ikke er noe bra. At det er liksom er greit å tafse på jenter, og det er greit å snakke nedlatende til jenter, at vi på en måte er en ting. Hvis man går på fest, så må man være flere jenter sammen, og vi er ganske bevisste på at vi passer på hverandre, for vi vet det er veldig mange med dårlige holdninger til jenter ...

(Sara, 19)

Barneombudet publiserte i 2018 rapporten *Alle kjenner noen som har opplevd det. Samtaler med ungdom om seksuelle krenkelser*. Denne rapporten baserer seg på kvalitative samtaler med rundt 200 barn og ungdom fordelt på fire steder i landet, inkludert Kautokeino kommune. Vi vet fra tidligere forskning at det er en betydelig økning i andelen ungdommer som har blitt utsatt for seksuelle krenkelser fra en jevnaldrende venn, venninne, kjæreste eller bekjent (Mossige og Stefansen 2016). Barneombudets samtaler viser at ungdom krenker hverandres grenser og blir utsatt for krenkelser fra voksne med makt. Ungdommene vet dessuten for lite om hva som er ulovlig, og hvilke konsekvenser slike hendelser kan ha.

På spørsmål om hvorfor det er slike holdninger og dårlig behandling av jenter, svarer Sara at det har hun tenkt mye på, og at det også skjer i det norske samfunnet, men at det i det samiske miljøet blant ungdom kan være knyttet til mannsrollen og idealet.

For man skal bevise ... i hvert fall menn og gutter skal liksom bevise at de er veldig mandige, og at man skal passe inn. At man er flink med reindrift, man skal liksom være tøff og ikke vise følelser. Og da er det kanskje lett at jenter skal liksom være en del av det. At de kan eie jenter, behandle jenter som de vil, for at de skal kanskje bevise at de er tøffe og skal imponere hverandre med hvilke jenter man har vært med og sånn.

17 https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/sluttrapport-tysfjord_endelig.pdf

Men samtidig så tar de seg altfor store friheter. Det er jo ikke greit. Det er det ikke. Men samtidig fra jentenes side så er det vanskelig å gjøre noe med det, for det er så ... Det virker så uskyldig, at man bare tar litt på rumpa eller stryker på låret. Man bare merker at det er veldig ubehagelig. At de snakker om jenter som om man er en gjenstand og at vi ikke er der. At vi bare brukes til å imponere andre.

(Sara, 19)

Sosiale og kulturelle normer, som mannens dominans over kvinnen, kan påvirke voldsadferd. At unge gutter i noen samiske miljøer fremtrer som veldig tøffe og ikke viser svakhet eller følelser, kan skape en machokultur der idealet er en type maskulinitet preget av makt og dominans og forakt for kvinnelighet. Likevel skal man være forsiktig med å knytte overgrep som skjer i samiske samfunn, til etnisitet.

Sara sier videre at det finnes barrierer som gjør at man ikke melder fra om seksuelle krenkelser i det samiske samfunnet.

Det har vært mye mer synliggjort, blitt mye mer synlig på det. Og mange vet jo at det er sånn. Og det har vi snakka om, vi ungdommen også, eller mest vi jentene, at det har blitt mer synlig. Men likevel så vet vi at det skjer. Hvorfor gjør vi ingenting med det? Man er kanskje redd for ... hva skal man si? Kanskje redd for å anmelde fordi at alle er så nære. At man er kanskje veldig redd for hva alle andre tenker, for vi er så få, og ryktet går jo som et knips. Og da er man veldig redd for at ... å bli alene, at det skal bli verre. Egentlig er man redd for at det skal bli verre. Nei, det er veldig komplisert, det der.

(Sara, 19)

I rapporten *Alle kjenner noen som har opplevd det* diskuterte de samiske ungdommene hvorfor det er vanskelig å si fra om seksuelle krenkelser:

«De dro frem kultur som en viktig utfordring knyttet til å si ifra. Ære er viktig, og familien likeså. De beskriver en kultur der man forsøker å løse problemene med de nærmeste før man går til andre – hvis man i det hele tatt tør å gå til andre. Aller størst er problemet hvis det er noen i egen slekt som krenker. Da er husfreden viktigst»¹⁸

Storfamilien har tradisjonelt hatt og fortsetter å ha stor betydning for mange samer. Familie, sosialt nettverk og familiestøtte er viktig for samisk ungdom i utviklingen av en etnisk identitet og tilknytning (Nystad 2016). Storfamilien og tette familiebånd kan fungere som en barriere og føre til at vold og overgrep ikke blir anmeldt (Øverli, Bergman og Finstad 2017a).

Debatt rundt problemet med vold i samiske miljøer har vært mye preget av taushet og mistillit til hjelpeapparatet (Øverli, Bergman og Finstad 2017a). Taushet og legitimering av vold kan være knyttet til kulturelle verdier og holdninger.

¹⁸ Alle kjenner noen som har opplevd det. Samtaler med ungdom om seksuelle krenkelser, Barneombudet, 2018 s. 28.

At man er taus om vold og overgrep, kan være fordi storfamilien og tette familiebånd gjør det vanskelig å si fra, og da blir husfreden viktigst. Heldigvis har vi sett en positiv utvikling de siste årene, der temaet vold og overgrep i samiske samfunn har blitt tatt opp i samfunnsdebatten av mange ulike aktører. Mistilliten til hjelpeapparatet kan henge sammen med at politiet og offentlige tjenester ikke har hatt tilstrekkelig samisk språk- og kulturkompetanse til å kunne gi likeverdige tjenester til samisk befolkning som har vært utsatt for vold (Øverli, Bergman og Finstad 2017b).

Máret sier overgrep og vold i det samiske samfunnet må sees i sammenheng med koloniseringen.

... en av de viktigste grunnene til overgrep og vold tror jeg er tausheten, og at vi ikke har en kultur for å snakke om ting.

Og jeg tror den tausheten kommer fra fornorskningen, og at vi har fått litt piggen på ryggen, og på en måte ... Vi er litt i forsvarsposisjon. Vi har nok ikke utviklet et emosjonelt språk på linje med det norske folket, kanskje, ikke sant. Bestemoren min, hvis hun skulle si til meg at hun var glad i meg, så sa hun: «Ta mer mat, du ser så tynn ut», ikke sant. Vi har ikke utviklet det emosjonelle språket for å si «jeg er glad i deg, jeg elsker deg», de type tingene. Jeg tror fornorskningen, alt det, har gjort at vi har blitt mer hardhudede, og forsvarsmekanismen blir å lukke seg og ikke snakke om de her vanskelige tingene.

(Máret, 21)

At vold og overgrep må sees i sammenheng med koloniseringens påvirkning på kjønn i urfolkskulturer, fremheves av flere forskere. Den samiske professoren Rauna Kuokkanen viser til Andrea Smith i denne sammenhengen:

«Andrea Smith, cherokee-indianer og forsker, hevder at seksuell vold i urbefolkningskulturer henger sammen med kolonialiseringen de ble utsatt for. Urbefolkningskulturers underkastelse ble betinget av kvinners underkastelse. Ettersom jevnbyrdige kjønnsroller i det store og det hele dominerte i urbefolkningskulturene før koloniseringen, var introduksjonen av et kjønns hierarki - patriarkatet - nødvendig for at koloniseringen skulle lykkes.»¹⁹

Om kjønnsrollemønstret blant den samiske befolkningen var mer likestilt tidligere, har vi lite vitenskapelig kunnskap om (Eriksen 2020). Det vi vet, er at patriarkalske strukturer er ansett som drivere for vold og overgrep mot barn og kvinner (Mikton et al. 2016). Vi vet imidlertid at den religiøse vekkelsen fra midten av 1800-tallet, nemlig læstadianismen, som fikk en stor innflytelse på mange samer over store deler av Nordkalotten, hadde/

har en patriarkalsk struktur (Eriksen 2020). Innenfor luthersk-læstadianske miljøer har i tillegg seksualitet, spesielt kvinnelig seksualitet, vært svært tabubelagt, samtidig som det har vært en kulturell taushet i relasjon til slektsforhold og ære, lik den vi finner i samiske slektsforhold (Eriksen 2020, Norbakken 2012).

19

<http://kjonnforskning.no/nb/2007/04/nar-kulturen-blir-syndebukk>

Å bli kulturelt forstått i terapirommet

I samtale med samiske ungdommer som har søkt hjelp for sine psykiske helseplager, er det mange som svarer at det kan være vanskelig å få terapeuten til å forstå deres samiske kulturelle bakgrunn og samiske hverdag. Mye av terapien går med til at de samiske ungdommene (pasientene) må bruke energi på å forklare grunnleggende ting om den samiske kulturen og identiteten, fordi psykologen eller psykiateren spør mange spørsmål om hvordan det er å være samisk ungdom. Dette føles av mange samiske ungdommer som belastende i terapirommet.

I SVT-programmet *Mu Jietna – Min röst* forteller Katarina Kielatis og Merethe Kuhmunen om vanskelighetene med å få psykisk helsehjelp for samisk ungdom i Nord-Sverige. Katarina sier at legen kan spørre: «Jaha, hur är det att vara same?» «Det tar för mycket energi att behöva förklara det grundläggande. Jag är inte där som historielärare», sier hun.

Problemet er at det finnes et kunnskapshull blant helsepersonell om den historiske og kulturelle konteksten som preger livet til samer, spesielt på mange små steder der samer bor²⁰.

Internasjonale studier viser at urfolk, inkludert urfolksungdom har dårligere tilgang til helsetjenester enn majoritetsbefolkningene (Marrone 2007). Helsetjenestene er i tillegg dårligere tilpasset minoritetsbefolkningenes kultur og språk (Turi et al. 2009).

Studier som handler om den samiske befolkningen, har vist at samiske pasienter er mindre fornøyd med de helsetjenestene de får (Nystad, Melhus og Lund 2006). I tillegg tyder studier av samiske brukeres møte med helse- og sosialtjenestene på at det er kulturelle utfordringer og språklige barrierer (Øverli, Bergman og Finstad 2017a).

En studie av samisk ungdom i Norge viser at samisktalende ungdom som hadde opplevd høy grad av diskriminering, hadde lavere sannsynlighet for å bruke skolehelsetjenester enn ikke-samisktalende ungdom, og det var mindre sannsynlig at samisk ungdom med atferdsvansker gikk til psykolog/psykiater enn majoritetsungdom (Turi et al. 2009).

Birét (29 år), som kommer fra et tettsted i det sørsamiske området, sier at hun har slitt med den psykiske helsen og gått til flere psykologer uten samisk språk- eller kulturkompetanse.

Jeg har jo prøvd og hatt en del norske psykologer, og jeg lurte på ... Jeg kunne tenkt meg å prøve noen som har samisk bakgrunn selv. Fordi, terapien har jo ikke akkurat hjulpet meg.

Men det er alltid ... De psykologene er bare så ute etter ... å sette diagnose. Så det syns jeg ... er jo veldig tidlig etter én samtale, på en måte da.

(Birét, 29)

20 www.svt.se/nyheter/inrikes/katarina-ar-same-och-reser-150-mil-for-att-fa-ratt-ward?fbclid=IwAR2eJjjTXW2BFg-4Q8KlibEGuS_-kQOArBuSIG2Y1Yd-kxCuMNOMP78BTVts

Birét etterlyser at psykologene hun har møtt, har hatt kulturell kompetanse om den samiske kulturen og grunnleggende forståelse om hvordan det er å være samisk ungdom i Norge, med både en del av den norske kulturen og en del av samiske kulturen i seg.

At de [psykologene] vet liksom både hvordan det er å være i det norske, og i det samiske. Ja, for det er liksom som to forskjellige verdener, hva skal man kalle det, to ulike sfærer.

Birét sier videre at det har være veldig belastende for henne som pasient å ikke bli kulturelt forstått, og da har terapien stoppet opp for henne. Hun har imidlertid aldri prøvd å snakke med en psykolog med samisk eller flerkulturell basiskompetanse. Hun sier at hun har hørt mye bra om den terapien som SANKS gir.

SANKS er spesialisthelsetjeneste som tilbyr utredning og behandling innenfor psykisk helse- og rusvern for alle. SANKS har i tillegg nasjonale kompetansetjenestefunksjoner for den samiske befolkningen. På hjemmesiden til SANKS står det: «Den kliniske virksomheten i SANKS er en viktig arena for utvikling av kulturtilpassede behandlingsmetoder «skreddersydd» for og til samiske pasienter»²¹.

Berit (23 år) har gått til psykolog i byen som hun bor i nå, men også tidligere gått til psykolog hos SANKS da hun bodde i Karasjok. Hun sier følgende om hennes erfaringer og fornøydhet med terapien hun fikk hos SANKS:

Ja, jeg har jo ... gått til psykolog her i byen, og helt ærlig så syns jeg psykologen burde hatt bedre forståelse av den samiske kulturen ... De burde hatt samme systemet på det her på sykehuset, som de har på SANKS. ... alle de forskjellige psykologene som jeg har prøvd, for jeg har gått til forskjellige, for jeg har vært misfornøyd og sånt ... og alltid vært sånn du kan ikke bare gå to, tre ganger til en psykolog og tro at man begynner å kjenne hverandre. Og man må jo gå der en stund for å kunne vite at: «Okei, du føler deg tilpass med den her psykologen, eller du føler deg utilpass med den». I Karasjok ved SANKS så var det jo så lett, altså det klikket med en gang, og de forstod mer, mens her hjemme så føler jeg ikke at vi greide å bonde like mye.

(Berit, 23)

Samisktalende pasienter er generelt mindre fornøyd med psykiske helsetjenester enn befolkningen ellers, og mange samer bruker oftere tradisjonell medisin (Møllersen, Sexton og Holte 2009, Sexton og Sørli 2008, Sørli og Nergard 2005). Spenninger som oppstår i terapeutisk praksis, kan være knyttet til at samisk ungdom har andre livserfaringer, en annen livsstil og en annen måte å oppfatte verden på enn majoritetsungdommen. I noen tilfeller tar ikke terapeuten hensyn til denne verdensanskuelsen.

Berit sier videre hun var mer fornøyd med den kulturelt tilpassede terapien hun fikk hos SANKS. Hun sier at psykologen på SANKS forstod henne, og samspillet mellom henne

21

<https://finnmarkssykehuset.no/fag-og-forskning/sanks/om-oss#om-samer-i-norge>

som pasient og behandleren var veldig godt, mye bedre enn det hun opplevde på hjemstedet sitt.

Den ene psykologen jeg hadde [på hjemstedet], for eksempel, der følte jeg bare den var mer sånn: «Ja, okei, vi kikker på klokken. Ja, det ... du har ti minutter igjen», og sånt, mens ved SANKS i Karasjok så var det sånn jeg kunne godt være over de 45 minuttene, og det gikk bra, bare at vi fikk en ordentlig fin avslutning på terapitimen. At det ble ... det ble liksom ... det passet bedre inn at vi gikk mot en avslutning, mens her hjemme var det mer sånn: «Okei, nå er klokken der. Ut.» med en gang. Så du føler at de ... er ... de har en jobb da, liksom, men der oppe [SANKS] så føler du at du får på en måte en venn som du går og snakker med. Så det var vel den største forskjellen. Og så hadde jeg jo også en som jeg følte at jeg kunne se på ansiktet til, hvordan de reagerte mot ting, og det følte jeg ikke var så greit. At, du ... jeg kunne liksom se den reaksjonen at:

«Å, ja, jeg syns at du syns det der er teit», syns jeg, det blir som å ... Jeg kunne ha en psykolog [på hjemstedet] hennes som lo mot det jeg sa og sånt, og da vil du i hvert fall ikke åpne deg og snakke om det.

(Berit, 23)

Berit snakker om den gode samtalen, relasjonen og tilliten mellom henne som pasient og terapeuten som hun opplevde i terapi hos SANKS. Hun beskriver at den gode terapeutiske relasjonen oppstod fordi hun ble bedre kulturelt forstått og at terapeuten tok seg tid til å lytte til henne, og hun følte at terapeuten var mer til stede i terapitimen.

Snefrid Møllersen har i sitt doktorgradsarbeid funnet at samiske psykiatriske pasienter blir raskere friske hvis terapeuten var same. Grunnen til dette kan være at samer forstår bedre hvordan andre samer tenker (Møllersen, Sexton og Holte 2009).

I møte med SANKS og terapi som er kulturelt tilpasset den samiske kulturen, sier flere samiske ungdommer at det er godt å få snakket med terapeuten uten at man må forklare så veldig mye grunnleggende om den samiske kulturen og identiteten og på en måte forsvare sin samiske tilstedeværelse.

Tania Kossberg skriver i bokkapittelet *Kulturelle endringer i helsevesennarrativene* at «Enhver form for terapeutisk inngrep har som mål å transformere klienten, hans tilstand og hans relasjon, ideelt fra en tilstand av å være «syk» til en tilstand av å være frisk» (Nergård og Vitebsky 2019).

At en institusjon eller terapeut har kulturell kompetanse i samisk språk, identitet og/eller kultur, eller «kunnskap» om det samiske perspektivet, vil si at han eller hun har kapasitet til å reagere hensiktsmessig og effektiv på pasientens kulturelle tro, verdier og behov. For å kunne oppfylle dette må organisasjonen og terapeuten ha i seg det samiske narrative som er formet av urfolkshistorie, historiske traumer på tvers av generasjoner og de sosiokulturelle endringer som har skjedd den siste tiden. For å gi god terapi eller omsorg må terapeuten vite om samisk historie, forhold mellom nordmenn og samer og den sosiokulturelle og politiske konteksten både i Sápmi og lokalt, inkludert

assimileringspolitikken, samisk politikk og kulturell gjenopplivelse blant samisk ungdom de siste tiårene (Nergård og Vitebsky 2019).

I intervjuene med samisk ungdom kommer det tydelig frem at når institusjon eller terapeut har kulturell kompetanse i samisk språk, identitet og/eller kultur, eller «kunnskap» om det samiske perspektivet, blir terapien god, og de samiske ungdommene er mer fornøyde med terapien.

Det å være skeiv same

Petter (22år) beskriver det å være homofil same, som et dobbelt eller trippelt stigma, og som at man ikke passer inn ordentlig noe sted. Han sier at i byen blir man den homofile samen. På hjemplassen blir man den som er veldig annerledes, i tillegg til at man kommer fra et «minoritetsområde» i Sápmi. Ja, da blir det sånn trippelt, sier han.

Petter sier han ikke har opplevd så mye negativt mot sin samiskhet, men at han har strevet med å ikke skille seg ut.

Når det gjelder holdninger til homofili i egen nær familie, har besteforeldrenes konservative holdninger og religion vært en utfordring for ham. Han forteller at besteforeldrene hans er læstadianere.

Ja, det tror jeg nok har påvirket meg. De er veldig konservative i tankegangen sin, og jeg har også fått en del kommentarer i sammenheng med at jeg liker gutter og sånt. Spesielt på den ene siden da, så er de veldig imot at man skal leve ut homofilien sin, så de mener at jeg ikke skal finne meg ektemann, og ikke finne meg samboer.

(Petter, 22)

Han sier selv at foreldrene hans har støttet ham i å være åpen om sin seksuelle legning, men at det har påvirket ham negativt at ikke besteforeldrene har støttet ham på samme måte som foreldrene.

Rapporten *Den eneste skeive i bygda?* påpeker at å «kjenne til samisk kultur i samiske områder er en forutsetning for å kunne gi likeverdige offentlige tjenester. Slik blir det også lettere å forstå hvilke særskilte utfordringer skeive samisk ungdommer kan stå overfor» (Stubberud, Prøitz og Hamidiasl 2018, 44).

Dávvet Bruun-Solbakken i radioprogrammet Ihán på NRK Sápmi sier til journalisten at det kan være vanskelig å være skeiv i det samiske miljøet, men at det har blitt bedre, fordi man har fått sosiale medier og en rekke samiske profiler som har vært åpne om sin homofile legning i offentligheten, og at dette har vært viktige skritt for at skeive blir akseptert og representert i det tradisjonelle samiske miljøet²².

22

<https://journalisten.no/dvvet-bruun-solbakk-homofili-ihan/sommervikar-i-nrk-spmi-foretrekker-a-ga-i-damek-ofte/421331?fbclid=IwAR1R-2F5AjY5FnJpan6ulOWNrIUkYz2KQB9iIRwDdnF1koZOSDO81354cwg>

Natur som terapi eller natur som kilde til stress?

I Norge står forholdet til naturen sterkt, friluftsliv og det å utforske og føle naturen blir beskrevet som et middel for å oppnå bedre folkehelse. Ideen om at tilknytning til naturen dannes gjennom utforskning i barndommen, påpekes av flere forskere (Beyer Broch 2020). Det fremheves at tilknytning til naturen og friluftsliv kan bedre fysisk og mental helse. Internasjonal forskning fremhever også den viktige betydningen av relasjonen mellom mennesker og naturen (Beyer Broch 2020).

Den tradisjonelle samiske naturforståelsen bygger på språk, stedsnavn, verdensanskuelse og fortellinger. Den omhandler innsikt og ferdigheter i høsting og bruk av naturen. Den eksisterer i ulike varianter avhengig av sted og tid. Likevel er den gjenkjennelig blant samer. Man kan si at den tradisjonelle samiske naturforståelsen er en bærebjelke i samisk kultur og tradisjon. Den har sin materielle grunnleggende innsikt i naturen utviklet over generasjoner. I tillegg har den en spirituell dimensjon som baserer seg på erkjennelsen av begrensningen som ligger i denne innsikten. Den bygger på en kosmologi som gjenspeiler hverdagslivet, og vi gjenkjenner den som sentral i joiken og andre samiske kulturuttrykk (Nergård 2019).

Den tradisjonelle naturforståelsen knyttes til det moderne liv ved at nye generasjoner samisk ungdom påvirkes og inspireres av den (Nystad 2016). Slik blir den en levende referanse og gjør at det samiske fellesskap opplever sammenheng mellom fortid og nåtid (Nergård 2019).

I en studie om samiske verdiforankring sier 96 prosent av samer at det er meget viktig eller viktig for dem å ha kontakt med naturen, 91 prosent av samer sier at det er meget viktig eller viktig for dem å kunne høste av naturen gjennom fiske, jakt og bærplukking (Hansen, Høgmo og Lund 2016).

Petter (22 år) som bor i en stor by på Østlandet, men kommer fra et samisk kjerneområde i Nordland, sier at når han har hatt det vanskelig og tungt, fordi han har møtt på fordommer på grunn av sin seksuelle legning, har han funnet mye hjelp i å være i naturen:

Noe av det som har hjulpet meg veldig er det å bare være til fjells, være ute i naturen, uten folk til stede.

... det vært veldig fint å kunne være til fjells. Og det har jo, igjen, kanskje bakgrunn i det samiske. At mamma og pappa alltid har tatt oss med til fjells, og ... Så det også har vært en trygghet å vite at man alltid kan dra dit [fjellet] ...

Ja, for når jeg er til fjells så er det enten helt alene, eller så er det liksom med nærmeste familie ... som jeg kan slappe av med eller ... Ja, så da er det liksom bare at man ... at man vet at man alltid kan komme dit ... for å slippe unna hvis man har det tungt.

(Petter, 22)

Petter beskriver det å dra på fjellet som en personlig beskyttelsesfaktor for ham når han føler at han har fått nok av de negative kommentarene om sin seksuelle legning. Han sier at da slipper han unna frykten for de negative kommentarene. Han påpeker at natur og det å dra på fjellet også er viktig for nordmenn. Imidlertid har han lært av sine foreldre:

Altså, det har jeg jo lært ... eller det har vært til stor hjelp for meg hvert fall, med at man på en måte ... der [fjellet] har man bare seg selv å ta vare på hvis man drar alene.

(Petter, 22)

I samisk oppdragelse står selvstendighet og det å klare seg selv sentralt. Foreldre er opptatt av at barnet tidlig skal utvikle selvstendighet. Det å mestre (*birget/bierggit/bierkenidh*) å klare seg i naturen og å bruke naturen på en fornuftig og forsvarlig måte er høyt verdsatte samiske ferdigheter, og denne kunnskapen videreføres fra generasjon til generasjon gjennom aktiv deltakelse.

Petter beskriver videre det å være ute i naturen og på fjellet som en egenerapi når han har det psykisk tungt, som gjør at det tunge forsvinner helt.

Det var i den tunge perioden min da. Og da fikk jeg jo egentlig hjelp av mamma og pappa og sånn, og jeg gjorde jo tiltak selv med at jeg dro ut i naturen.

Det har vært helt overraskende, fordi at når jeg hadde det tungt, jeg hadde ikke hatt det sånn før da, så dro jeg til fjells med søskenbarnet mitt, og da forsvant alt. Så det var veldig overraskende på en måte at ... hvor mye det har å si å bare komme seg bort. Det er et fristed.

(Petter, 22)

En av familieterapeutene ved ungdomspsykiatrisk enhet ved SANKS sier at selvstendighet, nærhet til natur og storfamilien er i fokus når de gir behandling til familier.

Selvstendighet, nærhet til natur og storfamilien. Vi har veldig mye fokus på de tingene der, og også inviterer foreldrene.

SANKS (Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus) tilbyr en kulturtilpasset terapiform som kalles *meahcceterapiija* ('utmarksterapi'). Familiene får styrket sin identitets- og mestringsfølelse gjennom å oppleve naturen sammen. Slike kulturelt tilpassede terapiformer kalles gjerne «etnokulturell terapi» og vektlegger det spesifikke innholdet i terapien og måten terapien gjennomføres på og den ønskede effekten av terapien (Lo og Fung 2003).

Sue et al. (Sue et al. 2009) viser til at for at terapien skal kunne være kulturelt kompetent, må terapeuten ha tilstrekkelig kulturell bevissthet, kunnskap og ferdigheter til å jobbe med pasientene. Utvikling av kulturbaserte behandlingsformer som drives ved SANKS, kan sies å høre inn under «etnopsykiatri», inkludert terapiformen *meahcceterapiija*. Samiske fagfolk bruker gjerne begrepet «samisk psykiatri» for å illustrere behandlingsmåter som er særskilt tilpasset samiske pasienter.

Meahcceterapiija har noen fellestrekk med villmarksterapi. Begge modellene bruker natur og de å være ute som basis i sine modeller. Imidlertid legger *Meahcceterapiija* vekt på det kjente og trygge i terapien, men villmarksterapi legger vekt på det ukjente og å klare seg i barsk natur (Skårland 2017).

Máret (21) forteller at naturen står sentralt i hennes oppvekst. Familien tok henne med på laksefiske i oppveksten og var selvforsynt med villaks året rundt. Hun påpeker også at fiske, reindrift og også jordbruk er viktige samiske næringer, og reindriftsnæringen står som en bærebjelke for den samiske kulturen. Hun beretter videre om at hun har lært verdien av å bruke naturen og at man er «gjester» i naturen.

Primærnæringene er veldig viktige (...) det viktige for meg at reindriftsnæringen finnes, for jeg føler at det er en viktig bærebjelke for kulturen vår (...) naturen og naturbruken er en viktig verdi i den samiske kulturen, og den verdien om at vi ... den tanken om at man ikke eier noen ting. Vi eier ikke land her, vi er bare som gjester, det tror jeg også at jeg har tatt med meg i livet selv om jeg nå bor i by ...

(Máret, 21)

Máret snakker om at man må respektere naturen, og at det er en del forskjeller mellom samisk og norsk kultur når det gjelder måten man forholder seg til og bruker naturen på.

En filosofi om at vi mennesker har begynt å ta oss altfor mye til rette på denne jorden, og vi har rett og slett glemt at vi bare er her som gjester. Og det er noe jeg absolutt har fått gjennom den samiske kulturen, og fra mamma som har lært meg at ute i naturen så skal man ikke rope, ikke sant, man skal ikke skremme de andre som er her. Så det har [vært] veldig morsomt å se sånn forskjellen i den norske og samiske kulturen, ikke

sant, der i den norske kulturen er det jo noe som heter ute- og innestemme. Altså, inne så skal man holde seg litt rolig, mens jeg har lært at når vi går på tur i skogen da skal man ikke rope, for her er det andre dyr, her er det ... Ja, kanskje ting som går igjen, altså ånder eller sånne typer ting som må få sin fred, og lyd er også en måte å ta plass på.

(Máret, 21)

Máret snakker videre om at natur, urfolksrettigheter og miljøkamp ofte går hand i hand. Hun snakker blant annet om at utbygging av vindmølleparker og nyetablering av gruvedrift truer samiske næringer.

... vindparken er jeg imot fordi den går inn i reindriftsnæringen, eller inn i reinbeiteområder ...

Og det er jo Repparfjord-saken, ikke sant, der vi ser at både fjorden og fisket og økosystemet er truet, men også det samiske folket og reindrift ... reindriftsnæringen.

Så i sånne saker så kjenner jeg jo at hele kroppen engasjerer seg, for da treffer det både min samiske identitet, men også, ja altså, min kjærlighet for naturen generelt. Mm. Så der møtes liksom to hjertesaker for meg, da.

(Máret, 21)

Elle (30 år) sier at det er så mye naturinngrep for tiden i samiske områder og det påvirker indirekte den psykiske helse til unge samer.

Det er jo så mye sånn naturinngrep ... og både vindmøller. Og jeg har jo slekt som blir direkte påvirket av vindmøller. Og i Finnmark så er det det her med Nussir ... Mange blant majoriteten sier at det har ikke så sterke konsekvenser på det samiske eller reindrifta eller det sjøsamiske. Men, når man ikke ser det ... ja, da sier man at samer er imot all utvikling, det er sånne ting som blir sagt. Man må jo på en måte bli ... man blir på en måte prinsipielt mot alt av utbygging. Fordi man ser sammenhengen, man tar en bit her og en bit der. Så blir det bare mindre og mindre, det virker ikke så mye da. Men det blir bare mindre og mindre plass til de tradisjonelle samiske næringene. Så går det over igjen til at det er for mye rein, sier myndighetene. Det er en sånn evig ond sirkel. Og det blir man jo sliten av, når man engasjerer seg. At det er perioder der jeg har lyst til å reise bort bare for å få ting på avstand.

(Elle, 30)

En FN-rapport fra mai 2019 slår fast at urfolkenes stemmer må bli hørt i debatten om klodens fremtid, når det gjelder blant annet klimaendringer. Den sier at rettighetene, kunnskapen og verdiene til urfolk og lokalsamfunn må anerkjennes²³.

Mange av de samiske ungdommene forteller at de har et aktivt forhold til naturen og at det å være ute i naturen, gir dem bedre fysisk og mental helse. Den sterke tilknytningen til naturen har de fått ved at foreldrene og familien har lært dem å utforske naturen i

23 https://www.nrk.no/sapmi/fn-rapport-advarer_-lytt-til-urfolk-1.14541298

barndommen. Den samiske naturforståelsen knytter generasjoner sammen gjennom blant annet språk, stedsnavn, verdensanskuelse og fortellinger, og den har stor betydning for det samiske fellesskapet.

Men natur kan også være kilde til stress for samisk ungdom. Samisk ungdom kan oppleve store helsemessige, økonomiske og samfunnsmessige belastninger på grunn av næringskonflikter mellom ny industri (gruvedrift og vindmøller) og tradisjonelle samiske områder / beiteområder for reinsdyr. Press mot levesettet oppleves for mange som sterkt belastende, og mange unge mister troen på fremtiden.

Selvmondsproblematikk blant samisk ungdom

Selvmondsproblematikk er et økende folkehelseproblem i hele Arktis, med dramatiske tall i Grønland, Canada, Alaska og Russland. Situasjonen i Sápmi har vært moderat (Young, Revich og Soininen 2015), men hos visse grupper blant samisk ungdom har selvmord vært et økende problem. I en studie fra svensk Sápmi blant unge samer i alderen 18 til 28 år rapporterer reindriftsutøvere, de som hadde opplevd etnisk diskriminering og bodde i sørsamiske områder (Västerbotten/Jämtland/Västernorrland), forhøyet risiko for selvmord (Omma, Sandlund og Jacobsson 2013). Jon Petter Stoor viser i sin rapport om *Kunskapssammanställning om samers psykosociale ohälsa* at mer enn annenhver unge samiske kvinne forteller at de har hatt selvmordstanker. Hver tredje unge samiske reindriftsutøver har vurdert eller hatt planer om å ta sitt eget liv (Stoor 2016).

For perioden 1978 til 1990 ble det funnet en forhøyet selvmordsrate blant samer i Norge på 27 prosent, og det var høyest risiko for selvmord blant samisk ungdom og unge voksne i aldersgruppen 15 til 24 år. Selvmordsraten var høyest blant menn (Silviken, Haldorsen og Kvernmo 2006). I en nylig norsk studie rapporterer samiske gutter 2,5 ganger flere selvmordsforsøk enn ikke-samiske gutter (Eckhoff, Sørvold og Kvernmo 2020).

Jon Petter Stoor, som er samisk psykolog og forsker på selvmord blant samer, sier at det er mange samer som sliter med selvmordstanker, som ikke oppsøker helsetjenestene. Dette kan skyldes at selvmord og selvmordstanker ikke alltid er knyttet til psykisk lidelse, men heller sosiale og kontekstuelle problemer²⁴. Det kan være eksterne eller interne konflikter i reindriften, opplevelse av etnisk diskriminering knyttet til samers kulturelle identitet eller mannsrollen i det samiske samfunn og andre tilknyttede årsaker²⁵. Psykolog Nicolas Kaiser viser i sin doktorgradsavhandling at samer (reindriftssamer) i Sverige hadde mer erfaring med både selvmordstanker og selvmord enn ikke-samer i deres nærmeste omgangskrets (Kaiser 2011). Stoor viser også til at hverdagen i reindriften kan være knalltøff på grunn av kampen om arealene, det å skulle drive lønnsomt og eksterne konflikter og interne familieproblemer. Dette kan føre til at livsbetingelsene kan være vanskelige å mestre for mange unge samer²⁶.

24 <https://www.nrk.no/sapmi/en-av-tre-sliter-med-selvmondstanker-1.12241358#:~:text=Seneste%20forskning%20viser%20at%20hver,ungdom%20som%20sliter%20med%20selvmordstanker.&text=Det%20forteller%20den%20samiske%20psykologen%20Petter%20Stoor.>

25 <https://finnmarkssykehuset.no/nyheter/plan-for-selvmondsforebygging-i-sapmi>

26 <https://www.nrk.no/sapmi/en-av-tre-sliter-med-selvmondstanker-1.12241358#:~:text=Seneste%20forskning%20viser%20at%20hver,ungdom%20som%20sliter%20med%20selvmordstanker.&text=Det%20forteller%20den%20samiske%20psykologen%20Petter%20Stoor.>

En terapeut som jobber med SANKS, sier at det fremdeles er mye selvmord blant unge samiske menn. Hun forklarer dette med tilknytning til reindrift.

Det er veldig mye selvmord blant unge menn fremdeles ... Noen ønsker å videreføre reindriften på den gamle, tradisjonelle måten, men det passer ikke inn i det postmoderne samfunnet, sånn at det blir helt, totalt kulturkollisjon, og det å utøve det yrket der reindrift ... Altså, med stadig mindre beitearealer, det er kamper på alle arenaer, ikke sant. De må utkjempe kamper ...

Og motparten har manglende kulturforståelse. De forstår ikke. Det er det viktigste budskapet, at det er så lite kunnskap om det samiske.

Anders (26) forteller at selvmord i hans nære familie og vennekrets har vært tungt for ham å håndtere.

Beklageligvis har selvmord i min omkrets skjedd litt for mye. Jeg har hatt en god studiekamerat som valgte å avslutte sitt liv for to år tilbake. Og nå nylig har jeg hatt to nære familiemedlemmer som har valgt å avslutte sine liv på grunn av sine utfordringer. Og det har jo ... det oppå emosjonelle traumer som jeg har med meg fra tidligere, fører til at ... altså det at jeg sliter. Med tanker og ... at det blir for mye på vekta liksom.

(Anders, 26)

Anders er etterlatt etter selvmord i nær familie, som er belastende for ham å takle, i tillegg til hans egne helseutfordringer. Mange unge samer har dessverre erfaringer med selvmord i egen familie og omgangskrets. Forskning som har sett på etterlatte etter selvmord i samiske områder, viser til at hjelpeapparatet kan ha utfordringer knyttet til blant annet kulturkompetanse og forståelse av den enkelte etterlattes situasjon og den kulturelle konteksten han lever i (Silviken, Berntsen og Dyregrov 2014).

Jon (24) sier han tenker ofte på at samiske gutter er mer utsatt for selvmord og selvmordstanker enn majoriteten.

Det er jo også sånn at vi guttene er jo enda mer utsatt for selvmord enn jentene. Så det ... det er jo også en ting man tenker på ofte, da du vet jo at ... Når du sliter, så vet du jo også at du er i en ... en del av en gruppe som er ekstra utsatt.

(Jon, 24)

Jon sier videre at mannsrollen blant (samiske) gutter og det å ikke vise følelser kan være knyttet til at man sliter med uhelse alene, uten at man prater med noen om sine problemer.

Altså, man har en sånn greie på at guttene skal være maskuline. Det er ikke maskulint å vise følelser, skal holde sånt inne i deg. Det er ikke ... Skal ikke snakke om sånt ... det er ikke ... på en måte ikke sosialt akseptert å gjøre det. Mens du som jente da kan ... Det er ikke det samme helt det der. At det blir litt som sånn ... Du blir satt i litt sånn bås

... med sånne kjønnsroller og sånt, som er forventet av deg. Så jeg tror ... da at samiske ungdommer ... altså det mannlige ... sånn guttene er litt sånn at mange av dem føler seg alene, og så ... og så er det et sånn press på at du skal ikke snakke om sånt. Så du er ekstra utsatt, tror jeg.

(Jon, 24)

Tanker om maskuliniteten i det samiske samfunnet, machokulturen innen primærnæringer og idealet om den tøffe og tause naturmannen bør diskuteres og drøftes. En som har utfordret denne taushetskulturen blant samiske menn rundt selvmord og selvmordstanker, er reindriftutøveren Per-Henrik Bergquist. Han reiser rundt og foreleser til ungdomsmiljøer om sine egne erfaringer med tidligere selvmordsproblematikk og psykisk helse²⁷.

Sara (19) forteller at hun har opplevd selvmord i nær familie, og at vanskelige ting som psykisk helse og selvmord er noe man ikke snakker med hverandre om.

Det er ganske mye som alle vet, men som ingen snakker om. I hvert fall det med selvmord, fordi søskenbarnet mitt tok livet sitt for et år sida, litt over et år sida. Og det er sånn ... Han hadde problemer med den norske og samiske identiteten sin sammen.

Det er liksom ikke bare-bare å være en minoritet i et majoritetssamfunn. Jeg kjenner veldig mange venninner som sliter ganske mye. Alle sliter med noen ting. Og jeg vet at selvmordstanker er ganske skummelt, for vi er veldig få, og at alle har noen ting. Man kan nesten telle på ... nesten alle har noen ting.

(Sara, 19)

Det Sara forteller, er at psykiske plager, inkludert selvmordstanker, er vanlig. Samtidig som hun sier at «alle» sliter, er de også så få – og de har ingen å miste.

Helsepersonell/tjenesteyteres erfaringer

Vi har intervjuet til sammen åtte helsepersonell/tjenesteytere som er daglig i kontakt med samisk ungdom og unge voksne. Helsepersonellet/tjenesteyterne består av ansatte i kommunal helsetjeneste eller statlig spesialhelsetjeneste, leger, sykepleiere, psykiatriske sykepleiere, familieterapeuter, ungdomsarbeidere og kliniske sosionomer/pedagoger.

De fleste hadde lang arbeidserfaring innenfor fagfeltene sine og hadde arbeidet i mange år med samisk ungdom og unge voksne fra ulike samiske området i Norge. I tillegg hadde noen av dem også erfaring med å arbeide med samisk ungdom og unge voksne fra Sverige og/eller Finland.

Formålet med denne delen av studien var å kartlegge erfaringer og opplevelser som helsepersonell/tjenesteytere for samisk ungdom eller unge voksne samer har, og spesielt utfordringer og opplevelser som de har erfart at samiske ungdommer eller unge voksne

27

<https://www.nrk.no/sapmi/er-blitt-talsmann-om-selv-mord-1.12241350>

har knyttet til deres samiske identitet/bakgrunn, psykiske helse og velvære. Vi ønsket å få belyst og synliggjort forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers / unge voksne samers psykiske helse og velvære, slik at denne kunnskapen om unge samers psykiske helse og velvære kan brukes til å iverksette forebyggende tiltak som styrker beskyttelsesfaktorene for unge samers identitet og psykiske helse.

Likeverdige helsetjenester for samisk ungdom

Likeverdige helse- og omsorgstjenester er et politisk mål i Norge, og er en del av norsk lovgivning. Norge har et særskilt ansvar for å gi likeverdige helse- og omsorgstjenester til samer som har status som urfolk. Likeverdige helse- og omsorgstjenester forutsetter likhet i tilgang, kvalitet og resultat. I møte med samisk ungdom er god kulturforståelse viktig for å få til et godt og likeverdig helsetilbud. Forskning viser at samisk ungdom foretrekker å bruke morsmålet («hjertespråket») sitt i møtet med helsevesenet.

Helsetjenestene til den samiske ungdomsbefolkningen må ta høyde for samisk kultur, morsmål, bosted, (lokal)historie og levesett. Helsetjenestene må samtidig være oppmerksomme på at samisk ungdom kan ha ulike behov. De er ikke en homogen gruppe, men har ulike morsmål, kultur og bosted (land og by). Derfor vil én type tilpasning av helsetjenestene ikke være svaret på alle utfordringene samisk ungdom kan ha. I området der samisk ungdom bor i majoritetsposisjon, vil det være naturlig å ha en annen type tilbud enn i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon.

En av helsepersonellet sier at fjernkonsultasjon i både primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten bør brukes mer effektivt i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon. Hun sier at det bør etableres et helseteam med samisk helsepersonell som tilhører både første og andre linjetjenesten, som har som mål å gi den samiske befolkningen likeverdige helsetjenester. Og at kompetansebygging blant helsepersonell om samisk helse må settes i system innenfor utdanningen av helsepersonell, samt opplæring i kommuner og på sykehus. Dette for å benytte samisk helsepersonell mye mer effektivt enn vi gjør i dag. Hun mener videre at bruk av mer fjernkonsultasjon vil passe det samiske samfunnet godt.

Samisk ungdom er en heterogen gruppe

Samisk ungdom er en svært heterogen gruppe med flere språk, kulturelle skiller, ulike bosettingsområder og ulike tilnærminger til historiske og nåtidige erfaringer med majoritetssamfunnet. Samtidig har de også har mye felles kulturarv og virkelighetsforståelse.

En av informantene sier at vi må snakke om de samiske samfunnene, og at samisk ungdom håndterer sin samiskhet ut fra lokale historiske forhold. Og de kan være veldig forskjellige. Man kan ikke si: «Hvordan er samisk ungdom?» For det finnes det ikke noe svar på. Samisk ungdom er like forskjellige som norsk ungdom.

En av terapeutene poengterer at i noen samiske lokalsamfunn hvor samer er i flertall, har du kanskje storfamilien og et sterkt samisk nettverk rundt deg, mens andre steder der samer bor i mindretall, har du ikke det samme samiske nettverket, og kanskje storfamilien er fraværende. I disse områdene er sjansen større for at samisk ungdom kan oppleve utenforskap, marginalisering og etnisk diskriminering. Flere av helsearbeiderne påpeker at i noen av de samiske områdene der samisk ungdom bor i mindretall, er det tøft å vokse opp som same, nettopp fordi det er lite kunnskap om det samiske samfunnet, og mange føler seg marginalisert som same og usynliggjort i hverdagen. I tillegg kan det være mange ulike konflikter og diskusjoner om det samiske i lokalsamfunnene og lokalmediene.

Psykisk helse blant samisk ungdom og unge voksne

Helsepersonell forteller at de samiske ungdommene henvender seg til dem om ulike psykiske vansker og utfordringer. Det kan være depresjon og angst. Ofte handler det også om identitetsproblematikk, som er knyttet til det å være en minoritet i majoriteten. Det kan noen ganger være grunnleggende spørsmål som: Hvem er jeg? Hvor hører jeg til? Håpløshet om fremtiden. Utenforskap, ensomhet og/eller marginalisering. Andre ganger kan det være utfordringer samisk ungdom har knyttet til tradisjonelle næringer i møte med storsamfunnene. Det kan da handle om arealinngrep, trusler mot egen næring og hatytringer i sosiale medier.

De sier at psykisk helse blant samisk ungdom handler blant annet om deres mulighet til å kunne utvikle en sterk samisk identitet, ha god selvtilit og selvfølelse, få anerkjennelse for sin urfolkskultur, tilgang til kultursensitive helsetjenester som tar hensyn til deres samiske språk og kultur, historiske traumer, rasisme og diskriminering, vold, selvmord, selvskading, nærhet til naturen, mulighet til å kunne ha en fremtid på samiske premisser, hva for eksempel gjelder å kunne praktiskere samiske tradisjonelle næringer som reindrift og fiske eller leve som samisk ungdom i urbane strøk. Disse spørsmålene berører ikke bare samisk ungdoms psykiske helse og velvære, men også helt eksistensielle spørsmål om samisk ungdoms plass i samfunnet og deres rettigheter som urfolk i Norge.

Det å skape tillit

Flere av helsepersonell sier at det er svært vanskelig å få samisk ungdom som pasient i det store og hele, og at det tar tid før de i det hele tatt kommer inn. Dette gjelder spesielt for samiske gutter. De er litt avventende til å søke hjelp. I tillegg tar det lang tid før de samiske ungdommene åpner seg i terapirommet og begynner å snakke om sin situasjon og sine utfordringer. De forteller at de må trygge situasjonen og nøye fortelle om at det som skjer i terapirommet, er underlagt taushetsplikten som helsepersonell har. Dette er særlig relevant for samisk ungdom som bor i små kommuner.

Det kan se ut til at samiske jenter/kvinner har lettere for å snakke om sine psykiske helseplager. Flere blant det intervjuede helsepersonellet sier at samiske jenter oftere søker hjelp enn samiske gutter. Det kan se ut som det er en høyere barriere blant samiske gutter for å spørre om hjelp for psykiske helseplager.

Det er lettere, virker det som, for samiske jenter. Samiske jenter er jo kanskje ... de er litt åpnere, at terskelen er litt lavere for å spørre om hjelp for psykiske helseplager. Men det her er ... ikke si det med å være helt bastant.

Men flere blant helsepersonellet sier at de ser en endring og at åpenheten rundt psykisk helse og lidelser gjør at terskelen for å søke hjelp og snakke om psykisk helse har blitt lavere. Likevel synes det som om terskelen er høyere blant unge samiske gutter/menn enn blant unge samiske jenter/kvinner for å søke hjelp for psykisk helseplager.

Helsepersonellet var opptatt av at samisk språk- og kulturkompetanse hos hjelpeapparatet er viktig for å bidra til økt tillit og forståelse hos samisk ungdom som søker hjelp for sine psykiske helseplager. Flere av informantene poengterte at denne tilliten bygger på at helsepersonellet har god kulturkompetanse om det samiske.

Men det der handler jo ofte om tillit til helsepersonell. Og kunnskapen hos helsepersonell. Hvis helsepersonell sitter uten kunnskap om den samiske pasient, så blir det en mismatch tvert. At den samiske ungdom må sitte og forklare først at man er same, for eksempel: Nei, jeg har ikke rein. Jo, nei, jeg kan ikke samisk. Nei ...

Forskning har vist at samer har lavere tillit til både myndighetene og helsevesenet generelt (Øverli, Bergman og Finstad 2017b). Grunnen til dette er at mange møter uvitenhet og fordommer i møte med tjenestene. Man må bruke mye tid på å forklare seg før man kommer inn på det som saken egentlig handler om. Én ting er samisk språkkompetanse, men det er den kulturelle kompetansen som noen ganger er helt fraværende hos helsepersonell, særlig utenfor de samiske kjerneområdene, sier en av informantene. Man har for lite kunnskap om det å være same og om hvordan samisk ungdom lever og bor. En av informantene sier at et viktig budskap er at det er for lite kunnskap om det samiske i kommunale helse- og omsorgstjenester.

En av informantene sier at for henne som helsepersonell er det en stor fordel at hun er samisk:

Det er nå det jeg også opplever som samisk helsepersonell, at tilliten er der allerede fra start. Fordi de vet at jeg er en av dem, og de stoler allerede på meg når de går inn døren. Og det sier de samiske ungdommene rett ut også: «Det er så godt, jeg kan slappe av her.»

Det er klart at som helsepersonell så må man jo vise seg verdig, men man har i hvert fall en klar fordel når man er samisk, fordi at man stoler kanskje mer på en annen same. Altså, det vet man jo, at samer har lav tillit til både myndigheter og til helsevesenet generelt. Og det er jo på grunn av at man ofte møter uvitenhet. Man møter fordommer, og man må på en måte forklare seg hele tiden, hvem man er, før man kan komme til det som egentlig var saken.

Vi har tidligere i rapporten vært inne på at samiske psykiatriske pasienter blir raskere friske hvis terapeuten er same. Grunnen til dette kan være at samer forstår bedre hvordan andre samer tenker (Møllersen, Sexton og Holte 2009).

Depresjon og angst

Psykisk helse er et resultat av både biologiske-, psykologiske-, kulturelle- og sosiale utviklet fra tidlig barndom, og disse kan bidra til psykiske utfordringer. Det er helt vanlig at unge sliter i perioder. For de fleste er imidlertid symptomer på psykiske lidelser forbigående, mens for noen blir de varige. Med økende individualisering og et sterkere press på å lykkes på skolen og i arbeidslivet har flere vært bekymret for ungdoms psykiske helse (Bufdir 2020).

Om psykiske problemer øker blant unge, gir forskningen ingen entydige svar på. Imidlertid viser flere internasjonale og nasjonale studier at forekomsten av angst- og depresjonssymptomer blant ungdom har økt i løpet av de siste tiårene. Det har dessuten vært en klar økning i angst- og depresjonslidelser som begrunnelse for uføretrygd

blant unge (Bufdir 2020). En studie har funnet at angst- og depresjonssymptomer blant elever i videregående skole i Finnmark økte fra 1994 til 2014 hos begge kjønn og på tvers av samiske og ikke-samiske elever, mens atferdsvansker avtok. Artikkelen viser til at forklaringen på denne økningen var knyttet til kjønn, forhold til skole og elevenes selvfølelse (Kvernmo og Sæterhaug Bye 2019).

Depresjon og angst er de vanligste plagene blant ungdom. Sannsynligvis er det flere årsaker, som arv, miljø og stress. Risikofaktorer kan være uheldige hendelser i barndommen, somatisk sykdom eller underliggende nevrouviklingsforstyrrelse. Omtrent 15 til 20 prosent av barn og unge i Norge vil i løpet av alderen 3 til 18 år oppleve symptomer på psykiske vansker og i hovedsak angst og depresjon. Jenter er mer plaget og oppsøker oftere hjelp enn gutter. Dette gjelder også for samisk ungdom (Kvernmo og Sæterhaug Bye 2019).

I begge fokusgruppeintervjuene ble det trukket frem at mange samiske ungdommer tar kontakt med både primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten for angst og depresjon. En blant helsepersonellet sa:

*Jeg synes jo fremdeles en god nummer **en** er depresjon og angst blant samisk ungdom .*

En av de andre sier at hun oppfatter at angstsymptomer er ganske utbredt blant samisk ungdom, og at disse angstsymptomene noen ganger kan være kontekstuelle, knyttet til om man er sammen med samer eller nordmenn, i samisk omgivelser eller norske omgivelser.

Når det gjelder det her med angst, så tror jeg angst er ganske utbredt, egentlig, i det samiske samfunnet.

*Men det er en ting som ikke har vært diskutert så veldig mye, det er jo at **angsten** ... den kan variere veldig mye i forhold til hvordan ... hva slags omgivelser ungdommene er i. Og det ... for det har jeg opplevd ... Når jeg har snakket med samisk ungdom som*

sliter med angst, at angsten er ikke så sterk når du er i et samisk samfunn, eller når du er i samiske omgivelser. I et rom med bare samer så er ikke angsten kanskje i det hele tatt der. Men når du er i det norske samfunnet, så kan de kjenne på den angsten veldig sterkt, og det er jo litt sånn spesielt, og på en måte ... hvordan de skal på en måte takle det, da, og da er det viktig at helsepersonellet vet om dette. Du trenger ikke å ha angst eller angstsymptomer ... Altså, du kan få diagnosen angst ... når du er i de norske samfunnet, men du er egentlig frisk når du er i det andre samfunnet [samiske omgivelser / sammen med andre samer].

Og det er viktig at helsepersonell kjenner til at disse angstsymptomene noen ganger kan være knyttet til *akkulturativt stress*, som har med tilpasning som skjer når individer fra den samiske kulturen møter majoritetskulturen. Akkulturasjon kan defineres som den psykososiale tilpasningen som skjer når individer fra en opprinnelig kultur møter andre kulturer. Hvordan samisk ungdom mestrer sine akkulturasjonsopplevelser, varierer, men synes å være knyttet til holdninger og verdier i samfunnet (Kvernmo 2002).

En av terapeutene som arbeider med samisk ungdom, sier i denne sammenhengen at han kjenner seg i igjen i denne beskrivelsen av at angstsymptomene kommer i møtet mellom urfolkskulturen og majoritetskulturen.

«Ja, det jeg opplever da, det er at ... når en ung samisk mann har vært mye ute med rein og ute i naturen ... fra de her norske betingelsene ... så har faktisk angstnivået gått ganske ned og blitt lavere. Og så kommer han inn her, ja, der det er hus, jobb, og så har det blitt en sånn evalueringsprosess. Altså, man begynner å evaluere seg selv, er jeg god nok i majoritetssamfunnet. Han får mer angst i majoritetssamfunnet, rett og slett ...

Mobbing og diskriminering bidrar til angst og depresjon

Vi vet at mange samiske ungdommer opplever rasisme og diskriminering (Bals et al. 2010). Dette gjelder særlig samiske ungdommer som bor utenfor de definerte samiske kjerneområdene (Bals et al. 2010). Forskning har vist at mobbing og etnisk diskriminering er den kulturelle faktoren som sterkest bidrar til angst- og depresjonsvansker hos samisk ungdom (Bals et al. 2010). En studie fra 2011 viser at mange samer opplever høyere stressnivå i form av depresjon og angst på grunn av diskriminering (Hansen 2011). Flere internasjonale studier viser også en klar sammenheng mellom rasisme/diskriminering og dårlig psykisk helse (Paradies et al. 2015). Samisk ungdom som opplevde diskriminering, slet mer med både angst, depresjon og atferdsvansker (Kvernmo 2018). Andre negative effekter av opplevd etnisk diskriminering/samehets kan være ensomhet, marginalisering og mindreverdighetsfølelse.

Å hele tiden måtte forsvare sin kultur

En av informantene sier at noe hun ofte får høre, er at samisk ungdom må stå til rette for hele det samiske samfunnet. Dette gjelder særlig i lokale konflikter som involverer det samiske samfunnet. Dette kan for eksempel handle om næringskonflikter i reindriften, kamp om beiteområder, hyttebygging, utbygging av gruvedrift eller opprettelse av vindmølleparker i tradisjonelle samiske områder.

Det er en ting som jeg har fått hørt flere ganger, og det er det her med at samisk ungdom ofte føler at de må stå til rette for hele det samiske samfunnet, og det er veldig vanlig her, fordi at her er det ofte mye diskusjoner på Facebook, veldig ofte. Og det går i perioder. Det kommer sånne bølger, når det skjer ett eller annet i samfunnet, så begynner det å bli diskusjoner. Enten i media ... og media her bygger veldig ofte opp under de her konfliktene, og da er ... har jeg fått hørt flere ganger at ungdom kvier seg til å gå ut. De kvier seg til å gå på skolen, fordi at da blir det en diskusjon nede i klasserommet, og da må man på en måte forsvare det her. Det er jo litt sånn at, er det én same som har gjort noe galt, så er det nesten litt min skyld også, sånn. Og det er utrolig tungt, fordi at det hele tiden kommer sånne ting nå.

Slike konflikter kan være sterkt belastende for de samiske ungdommene og kan føre til at de deltar mindre i samfunnet og kan miste troen på fremtiden. En av de andre informantene sier at det er klart at disse debattene og konfliktene påvirker samisk ungdom og deres psykiske helse.

Er jeg samisk nok?

Helsepersonell forteller at de samiske ungdommene ofte henvender seg til dem om ulike psykiske vansker og utfordringer. Ofte handler det også om identitetsproblematikk, som kan være knyttet til om de føler seg som god nok same. En av helsearbeiderne sier at hun opplever at samisk ungdom særlig utenfor de definerte samiske kjerneområdene sliter

med identitetsproblematikk, for eksempel hvis de ikke snakker samisk. Hun sier at det finnes mange stereotypier av hvordan en same skal være og se ut. Når er man nok same? Mange får spørsmålet om de er hel-, halv- eller kvartsame når de forteller at de er samer.

At skal du være god nok same, så skal du oppfylle en del kriterier ... Du er både norsk, og du er same, og du er liksom sånn ... Man er så og så mange prosent samisk, men så og så mange prosent norsk. Det fører til en sånn skvis, at du på en måte ... i den norske leiren så er du på en måte ... da er du samisk. Altså, da blir du ... alt det som står for det samiske, det blir du jo hakket på når du er i det norske, så mens når du er i samisk, så er du for norsk igjen. Altså, sånn, du har en fot i hver leir. Så er det liksom sånn, i det samiske miljøet da så er du ikke samisk nok, og så i det norske miljøet så er du på en måte ikke norsk nok, for da er du ... må du svare for det samiske igjen. Og det kan nok være tungt å leve med, fordi at da må man nok kompensere for en del ting da.

En av terapeutene sier at man har en del indre stridigheter innad i det samiske samfunnet, som går på å klassifisere samiskhet, og hvis man ikke snakker samisk, kan man bli sett på som ikke god nok same. Dette er en type *internalisert rasisme* som gjør at samisk ungdom kan oppleve å bli diskriminert av sine egne.

Ja. Vi har jo en del indre stridigheter som går mye på at det med å klassifisere, altså ... og jeg fikk høre en historie ... hvor det var en gutt som hadde bestemt seg for å ikke reise på samisk festival, fordi han viste at hvis han tok på seg kofte, så ville han oppleve at det kom andre samisktalende ungdom som skulle snakke samisk til han, som visste at han ikke kunne snakke samisk. Så han opplevdet det som en sånn her ... at de gjorde det for å være ekkel. Og det jeg tror ... Altså, jeg vet at sånne ting skjer, jeg har ingen grunn til å tvile på at den her gutten ikke har oppfattet det rett. Og så har vi, på en måte, da ... i samfunnet ... så er vi jo ... bruker man ofte å snakke om de samisktalende og de norsktalende ungdommene, ikke sant, og fra den samisktalende siden så har man en tendens til å se ned på de som ikke snakker samisk, fordi at man da ikke er god nok same.

Hun sier videre at som samisk terapeut er det viktig å skape forståelse for at ikke alle samiske ungdommer behersker samisk språk, og at det finnes mange måter å være samisk på. Natalie Carrion i NRK serien *Urbi – Hås it!*, som selv er samisk og ikke snakker samisk, sier: «Folk bruker å spørre meg hvor mange prosent samer er du.» Da pleier hun å si «at det finnes i blodet mitt og passerer hjertet hver dag» (NRK 2020). Det å bli definert som hel- halv- eller kvartsame eller ikke være god nok same fordi man ikke behersker samisk språk, er problematisk, og kan virke marginaliserende og være forbundet med skam, som kan ha negativ påvirkning på den psykiske helsen til samisk ungdom. Terapeutene mener at for å skape en trygg og sterk samisk identitetsfølelse bør man gå bort fra å klassifisere samer etter brøk eller språkbeherskelse. Det bør heller i stor grad handle om at samisk ungdom får lov til å definere seg selv og sin etniske identitet. Enten føler man seg som samisk, eller så gjør man det ikke.

Anerkjennelse og ensomhet

Anerkjennelse er et begrep som forbindes med ros, heder og respekt. Anerkjennelse er også knyttet til rettighetsspørsmål og minoritetsgruppers krav om likebehandling og like rettigheter. Anerkjennelse er grunnleggende for ungdoms utvikling av individets selv og selvoppfattelse. Selvet er knyttet til den bevisste og ubevisste psyken og utvikles i interaksjon med andre (Haugen og Stølen 2017).

Andrew Kristiansen skriver i bokkapitlet *Anerkjennelse og pedagogikk* at vi må forstå anerkjennelse i et psykologisk perspektiv på denne måten:

*«Det omfatter både identitetsdannelsen og virkelighetsoppfattelsen hos den enkelte. Hvordan **Jeg** oppfatter og forstår meg selv har betydning for mitt forhold til Andre. Barne- og ungdomsår er viktige i denne utviklingen, men både selv- og*

identitetsutvikling er noe som foregår hele livet. Dette skjer i samspill med andre, og det er avgjørende for utvikling hvorvidt vi opplever å bli anerkjent av andre.»

(Kristiansen, A. Anerkjennelse og pedagogikk i boken Haugen og Stølen 2017, 211)

Slik må vi forstå anerkjennelse som noe som skjer i samspill med andre, og for at man skal utvikle likeverdige gjensidige relasjoner mellom samisk ungdom og majoriteten, er det viktig at majoriteten søker å forstå den *Andres* perspektiv. Ved å utvikle anerkjennende relasjoner, holdninger og praksiser bidrar man ikke bare til en positiv utvikling hos den enkelte, men det fører også til et bedre samfunnsklima der minoriteter har mulighet til å styrke sin selvverdsettelse og selvrespekt.

Motsatsen til anerkjennelse som urfolk og minoritet kan være utenforskap. Utenforskap er et begrep som i dagligtale knyttes til manglende sosial tilknytning til samfunnet rundt. Begrepet beskriver en situasjon der enkeltpersoner eller grupper av personer står utenfor samfunnet, eller der de mangler kulturell tilknytning til samfunnet. Innenfor sosiologien er utenforskap knyttet til strukturell manglende sosial kobling i samfunnet. Ut fra dette kan vi forstå utenforskap som en situasjon der en gruppe individer, for eksempel samisk ungdom, i mindre grad deltar i samfunnet enn andre²⁸.

Manglende anerkjennelse og utenforskap kan igjen føre til ensomhet og marginalisering, slik professor i sosiologi Aksel Tjora skriver:

«Mens ensomhet beskriver den individuelle opplevelse av å mangle og savne sosiale relasjoner og tilknytning (dvs. psykologisk), brukes utenforskap mer strukturelt om manglende sosiale koblinger i samfunnet (dvs. sosiologisk).»²⁹

Dette betyr at utenforskap kan betegne en situasjon der for eksempel samisk ungdom i mindre grad deltar i samfunnet enn majoritetsungdom. Når mange samiske ungdommer opplever mobbing og diskriminering i samfunnet, på skolen eller på nettet, utgjør det en risikofaktor for at mange samiske ungdommer kan føle utenforskap, ensomhet og lite anerkjennelse for sin samiske identitet og bakgrunn. Det er derfor svært viktig at alle samiske ungdommer får mulighet til å føle anerkjennelse for sin minoritetsstatus i det norske samfunnet.

En av helsepersonellet fra sørsamisk område beskriver at noen samiske ungdommer som bor i samisk minoritetsområder, føler seg alene og ensomme i hverdagen.

Den erfaringen som jeg har gjort her, det er jo at samisk ungdom, i det her området i hvert fall ... på mange måter føler seg veldig alene og ensomme i hverdagen sin.

Hun sier videre at noen samiske ungdommer har forklart til henne at de føler at de lever i to veldig ulike samfunn, det samiske og det norske, og at det noen ganger kan være utfordrende å forvalte sin samiske identitet og tilpasning til det øvrige norske samfunnet.

28 <https://snl.no/utenforskap>

29 <https://snl.no/utenforskap>

Noen har forklart til meg det at de føler seg som en del av to veldig ulike samfunn ... og det er ikke så lett for ungdom å skille, hva er det ene, og hva er det andre. Så det er veldig viktig for dem å få snakke om det her med identitet og snakke om det her med å leve i to ulike kulturer. Hva er det som gjør at de føler seg fremmede her ...

Noen samiske ungdommer strever med å bli godtatt i majoritetskulturen, og føler seg annerledes og utenfor:

Så føler mange samiske ungdommer seg veldig annerledes og er utenfor, og man på en måte strever etter å bli godtatt, å bli en del av gjengen, da, på en måte. Men det kan føles veldig vanskelig. Og så har jeg opplevd en del sånne utsagn som at: «Ja, men jeg har ingen venner», «Ja, men det er ingen som liker meg.» Og så hvis man da begynner å snakke litt om det, så kommer det fram at i det norske samfunnet så er det sånn, da har man kanskje ikke noen venner, men i det samiske samfunnet så har man et gedigent nettverk.

Ungdomstiden beskrives som en fase av livet der jevnaldrende fremstår som spesielt viktige, og der det å stå utenfor det sosiale fellesskapet oppleves som særlig vanskelig og sårt. Ungdata viser at 11 prosent av majoritetsungdommene er veldig mye plaget av ensomhet (Bakken 2020). Følelsen av ensomhet har økt gjennom hele 2010-tallet for majoritetsungdom. Det å føle seg ensom kan ha negative konsekvenser for både trivsel og den psykiske og fysiske helse. Forskning viser at innvandrere i det norske samfunnet oppgir høyere grad av ensomhet enn resten av befolkningen³⁰.

Tidligere forskning har vist at hos samiske gutter i områder med liten tetthet av samer hadde følelsen av manglende tilknytning til både det norske og det samiske samfunnet (marginalisering) stor betydning for psykisk helse (Kvernmo 1999). Risikoen for ensomhet er større for samisk ungdom som opplever marginalisering.

30 https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/helse_og_livskvalitet/

Framtidstro blant de samiske ungdommene

De samiske ungdommene søker bånd og trygghet. De ønsker og de trenger tilknytning til egen identitet, språk og kultur. I en moderne verden utvikler de nye måter å ivareta sitt samiske språk og identitet.

Mine barn de skal døpes i kofte. Og mine barn skal prate samisk som morsmål. Som da igjen er grunnen til at jeg tar samisk på videregående nå. Jeg har planlagt min framtid som same. Og ingenting kan ødelegge den. For nå har jeg fått opp et såpass sterkt inntrykk av hva andre synes, og hva jeg selv mener. Og av hvem som er på mitt lag. Og jeg velger å menge meg med de som er på mitt lag. Og det gjør at jeg er veldig klar på hva jeg egentlig har lyst til for framtiden min. Og for meg er det ikke så viktig at 6. februar blir en fridag eller en helligdag. Men det viktige er at vi feirer den. Så min framtid blir samisk, kan jeg si.

(Anne, 17)

På spørsmål om det er noen bekymringer for fremtiden. Sier Anne (17) at hun blant annet er redd for fremtiden for unge reindriftssamer. Presset på næringen er knyttet til tilgang på beiteland i konkurranse med vindmølleparker, gruvedrift og arealutvidelser. I tillegg kommer konflikter med rovvilt og i hennes fylke reinpåkjørsler av tog. Hun viser til saken med den unge reineieren Jovsset Ante Sara, som fikk beskjed om å redusere reinflokken sin til 75 dyr. Staten gikk til sak mot Sara, tapte i ting- og lagmannsretten, men vant frem i Høyesterett³¹. Hun er også bekymret for samehets i fremtiden og tror at også hennes barn vil oppleve det på kroppen, på samme måte som hun selv har opplevd det.

Inga (22 år) sier hun vil arbeide med saker som er til hjelp for det samiske samfunnet. Hun skal begynne på en masterutdanning eller studium i praktisk prosjektledelse og håper i fremtiden at hun kan arbeid som prosjektleder for samiske prosjekter hjemme i den samiske bygda hun kommer fra.

Inga snakker videre om at hun ønsker å etablere seg og stifte familie. For henne er det viktig at hennes barn lærer seg å snakke flytende samisk språk og kan gå i samisk barnehage og på samisk skole, der det samiske språket og kulturen er normalen.

Hun ønsker derfor å flytte tilbake til hjemplassen sin og bygda si, der flertallet er av samisk ætt og snakker samisk språk i hverdagen.

At det her med å etablere seg. Og ja, stifte en familie ... Da føler jeg at, ja, jeg har så lyst til å dra tilbake til hjemplassen min, men ja, det er jo litt vanskelig å kanskje finne en som er med på å flytte dit. Med mindre jeg finner noen i bygda, det er jo en ... men det har jo ikke skjedd enda i hvert fall. Men det er jo mye med det der at jeg vil sikre ... altså det samiske språket er så viktig for meg. Mine, ja, eventuelle unger må lære seg det.

31

https://www.nrk.no/sapmi/nrk-sapmi-forklarer_-jovsset-ante-sara-saken-1.14329501

Og etter å ha jobbet med unger her i byen så ser jeg jo at, ja, de snakker jo samisk, noen av dem. Men språket er ikke så altfor bra. Og da er det litt sånn, ja, kanskje byen ikke er et alternativ heller for meg. Selv om man har samiske skole og samiske barnehage her. For det blir likevel så lite miljø. Man hører det samiske språket så lite likevel. Så det er litt sånn, ja, akkurat det er litt vanskelig. Å vite på en måte, nesten en bekymring.

(Inga, 22)

Inga tror hun vil finne seg jobb i sin samiske hjembygd, mye på grunn av at hun har en god utdannelse og snakker samisk språk som morsmål. Hun er likevel bekymret for om en eventuell partner vil klare å finne seg jobb på hjemplassen hennes. Så jeg tror at jobb finner jeg nå der [hjemplassen henne]. Altså siden jeg kan samisk, så er det garantert, at. Men det er jo det, ja ... om ... den eventuelle framtidige mannen eller kjæresten. Er han villig til å flytte dit, finner han jobb der, og er det interessant å være der for ham? Jeg har jo slekt og familie der og mye tilhørighet. Og det er jo ikke bare å dra dit heller om man er to stykker. Så det er jo sånne ting man bekymrer seg over. Så kan man jo også tenke at man kan gjøre alt man kan selv ...

for å gjøre språksituasjon bedre her i byen eller andre plasser. Så forhåpentligvis er det bedre tilbud her jobber og andre plasser også. Men samtidig så er det jo litt ... om utviklingen går til å bli at alle flytter til byene, så blir det ingen plass hvor det samiske er

et majoritetsspråk, og det tror jeg kan få ganske store konsekvenser for det samiske samfunnet i framtida.

(Inga, 22)

Inga er bekymret for fremtiden til det samiske språket, når mange samiske ungdommer flytter fra samiske majoritetsspråklige områder og inn til byene. SSB sin rapport 2020/27 Befolkningsframskrivninger for kommunene 2020–2050 beskriver følgende utvikling:

«Resultatene viser at befolkningen sentraliseres: befolkningsveksten er særlig tydelig på Østlandet, og i og rundt de store byene. Mange av nedgangskommunene ligger i distriktene. Av disse er mange innlandskommuner, kommuner langs svenskegrensa, samt kommuner nord i Trøndelag og i Nord-Norge.»

«En konsekvens av sentraliseringen er sterkere aldring i utkanten. Unge voksne flytter til sentrale strøk og får sine barn der, mens de eldre blir igjen på bygda.»³²

En stadig høyere gjennomsnittsalder i distriktene sammen med sentraliseringen rammer også samiske kommuner. I samiske områder (STN-området – Sametingets tilskuddsordninger til næringslivet) er det nedgang i befolkningen, flere eldre enn før, færre kvinner i reproduktiv alder og mange samiske ungdommer og unge voksne som flytter fra samiske kjerneområder til byer, og dette bidrar til den skjeve aldersfordelingen i tradisjonelle samiske bosetningsområder (Buljo og Jonassen 2019).

Máret (23 år) sier at hun trives i byen og bruker sin kreativitet til å skrive om samisk identitet, språk og kultur.

Ja, jeg trives jo veldig godt i byen nå. Tror nok jeg kommer til å bo her et par år til og fortsette å jobbe med det jeg jobber med. Og i alt jeg gjør, alle prosjekter jeg driver, så er det samiske veldig viktig ... Jeg skriver på samisk, og det jeg skriver om, handler ofte om samisk identitet og sånne typer ting. Skriver også en bok som skal handle om de tingene vi snakker om i dette intervjuet.

Og så er det vanskelig å si hvor jeg skal bo, jeg har ... Jeg trives altfor godt i byen, så jeg er litt redd for at jeg aldri flytter nordover igjen, spesielt når jeg har blitt sammen

med en gutt nå ... én kjempesøring. Ja, så vi får se med familie og sånne ting, men jeg ser jo for meg å ha en familie, og da er det jo veldig viktig for meg at de lærer samisk språk, mine barn. Så jeg har nå allerede tenkt på, selv om det sikkert er ti år til jeg skal ha barn, men jeg har allerede nå begynt å liksom lese meg opp på rettighetene mine, og hvordan det er med barn som skal ha samisk i skolen, og sånn type ting.

(Máret, 21)

Astrid Dankertsen og Christian Åhrén skriver i artikkelen *Er en bysamisk fremtid mulig? Møter, moro og ubehag i en bysamisk ungdomshverdag* at det er ikke noe nytt at samisk ungdom flytter til byene for å studere eller finne seg arbeid. Men at det nye er at byen har fått økt politisk oppmerksomhet fra politikere både på Sametinget og fra bykommunene. De skriver: «Fra å være et sted hvor samisk språk og kultur forsvant i møte med majoritetssamfunnet, er byene nå blitt helt avgjørende for samisk overlevelse.» (Dankertsen og Åhrén 2018, 447)

32 <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/befolkningsframskrivinger-for-kommunene-2020-2050>

Oppsummering

Samisk ungdom er flerkulturelle i det moderne samfunnet, de vokst opp og lever med regelmessig påvirkning fra to eller flere kulturer. De er urfolk i Sápmi i kraft av sin samiske identitet og tilhørighet, men lever også i det norske samfunnet. I tillegg kan noen av dem også tilhøre andre minoritetsgrupper (for eksempel ha kvensk eller annen bakgrunn). Samisk ungdom er stolt over sin samiske identitet, men samtidig kan det være tøft å vokse opp som ung same i et norsk majoritetssamfunn. Utfordringene kan for noen være knyttet til anerkjennelse av sin samiske identitet og kultur. Dette kan særlig være gjeldende utenfor de definerte samiske majoritetsområdene. I disse områdene har de samiske ungdommene mindre støtte for sitt samiske språk, identitet og kultur.

Våre samiske ungdommer har ulike fortellinger om erfaringer med etnisk diskriminering, mobbing, netthets og hatytringer. Et fellestrekk er at mange har opplevd det på bakgrunn av sin samiske identitet. Mange har opplevd krenkelser på skolen, i lokalsamfunnet og på nettet. Mobbing og etnisk diskriminering er den kulturelle faktoren som sterkest bidrar til angst- og depresjonsvansker hos samisk ungdom. Samisk ungdom må ofte stå til ansvar for hele den samiske kulturen i hatefulle ytringer i sosiale medier, og dette kan være svært mentalt belastende og ha helsemessige skadevirkninger.

Samisk ungdom forteller om viktigheten av det samiske sosiale og kulturelle fellesskapet og samiske møteplasser der de kan møte jevnaldrende samisk ungdom og bare være seg selv.

Samisk ungdoms psykiske helse og følelsesarbeid handler ikke minst om tilhørighet, tilknytning og anerkjennelse for sin urfolksidentitet. For noen samiske unge kan psykisk uhelse være knyttet til diskriminering på skolen og følelsen av å ikke være velkommen i det sosiale fellesskapet.

For noen samiske ungdommer kan det være tabu å snakke om psykiske vansker, vold, seksuelle krenkelser, selvmord og familieforhold. Årsaken kan være at man ønsker å beskytte seg selv og sin familie, og det kan være at man føler sterke lojalitetsbånd til familien eller det samiske samfunnet.

På grunn av fornorskningen kan samisk ungdom bære med seg sorg etter tap av språk, kulturarv og kunnskaper. De kan føle skam eller mindreverdighetsfølelse over sin samiske etnisitet. Disse historiske traumene kan påvirke dem i møte med skole, samfunn og helsevesen.

Mange samiske ungdommer forteller om vold og seksuelle overgrep. Storfamilien og tette familiebånd kan fungere som en barriere og føre til at vold og overgrep ikke blir anmeldt.

I intervjuene med samisk ungdom kommer det tydelig frem at når institusjon eller terapeut har kulturell kompetanse i samisk språk, identitet og/eller kultur, eller «kunnskap» om det samiske perspektivet, blir terapien god og de samiske ungdommene er mer fornøyd med terapien.

Mange av de samiske ungdommene forteller at de har et aktivt forhold til naturen, og at det å være ute i naturen gir dem bedre fysisk og mental helse. Den gode tilknytningen til naturen har de fått ved at foreldrene og familien har lært dem å utforske naturen i barndommen. Men natur kan også være en kilde til stress for samisk ungdom på grunn av ny industri (som gruvedrift og vindmølleparker) i tradisjonelle samiske områder for reindrift. Press mot samisk levesett oppleves for mange som sterkt belastende, og mange unge mister troen på fremtiden.

Selv mord og selvmordstanker er et alvorlig problem blant samisk ungdom. Og det gjelder særlig blant unge samiske menn. Flere samiske ungdommer forteller om selvmord i nær familie og vennekrets.

Kunnskap og kompetanse om samisk språk og kultur i helsesektoren er helt avgjørende for å kunne tilby likeverdige helsetjenester til samisk ungdom. Noen av de samiske ungdommene forteller om barrierer i møte med psykisk helsevern, fordi terapeutene ikke har tilstrekkelig kunnskap i samisk språk og kultur. Det å skape tillit i terapirommet er viktig.

Helsepersonell forteller at de samiske ungdommene henvender seg til hjelpeapparatet om ulike psykiske vansker og utfordringer. Det kan være depresjon og angst. Ofte handler det også om identitetsproblematikk og minoritetsstress, som er knyttet til det å være en minoritet i majoriteten.

Det kan se ut til at samiske jenter/kvinner har lettere for å snakke om sine psykiske helseplager. Flere av helsepersonene sier at samiske jenter oftere søker hjelp enn samiske gutter, det kan se ut som det er en høyere barriere blant samiske gutter/unge menn for å spørre om hjelp for psykiske helseplager.

De kommunale helse- og omsorgstjenestene til den samiske ungdomsbefolkningen må ta høyde for samisk kultur, morsmål, bosted, (lokal) historie og levesett. Helse- og omsorgstjenestene må samtidig være oppmerksomme på at samisk ungdom kan ha ulike behov, fordi de ikke er en homogen gruppe, men har ulike morsmål, kultur, bosted (land og by). Derfor vil én type tilpasning av tjenestene ikke være svaret på alle utfordringene samisk ungdom kan ha. I områder der samisk ungdom bor i majoritetsposisjon, vil det være naturlig å ha en annen type tilbud enn i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon.

Flere av tjenesteyterne påpeker at i noen av de samiske områdene der samisk ungdom bor i mindretall, er det tøft å vokse opp som same, fordi det er lite kunnskap generelt i samfunnet om det samiske samfunnet, og mange føler seg marginalisert som same og usynliggjort i hverdagen.

Helsearbeiderne sier at psykisk helse blant samisk ungdom og unge voksne blant annet handler om deres mulighet til å kunne utvikle en sterk samisk identitet, ha god selvtillit og selvfølelse, få annerkjennelse for sin urfolkskultur, tilgang til kultursensitive helsetjenester som tar hensyn til samisk språk- og kulturkompetanse, historiske traumer, rasisme og diskriminering, vold, selvmord, selvskading, nærhet til naturen, mulighet til å kunne ha en fremtid på samiske premisser hva gjelder for eksempel å kunne praktiskere samiske tradisjonelle næringer som reindrift og fiske eller leve som samisk ungdom i urbane strøk. Disse spørsmålene berører ikke bare samisk ungdoms psykiske helse og velvære, men også helt eksistensielle spørsmål om samisk ungdoms plass i samfunnet og deres rettigheter som urfolk i Norge.

De samiske unge søker bånd og trygghet. De ønsker og trenger tilknytning til egen identitet, morsmål og kultur. Flere forteller om at de ønsker å etablere seg og stifte familie, og at denne fremtiden skal være samisk. Det vil si at samisk språk, kultur og identitet står sentralt i familieplanleggingen.

The image shows the back of a person wearing a traditional black garment. The garment features a high collar with a green and red striped band. The back of the garment is decorated with vertical red and yellow stripes. A wide red belt with a yellow and blue geometric pattern is worn around the waist. The person is also wearing a black headpiece with red tassels.

Del 2

Kvantitativ metode

Med fokus på mulige beskyttelses-, risiko-,
og helsefaktorer gir denne delrapporten
kvantitativ innsikt i unge samers mentale
helse og velvære

Metode

Spørreundersøkelsen ble gjennomført som en nettbasert studie. Spørreskjemaet inneholdt etablerte måleskalaer og de fleste spørsmålene hadde et multiple-choice format hvor deltageren for eksempel anga hvor enig/uenig han eller hun var i forskjellige utsagn eller hvor ofte personen har opplevd visse hendelser. Deltagere kunne unnlate å svare på spørsmål om de ønsket.

Spørreskjemaet inneholdt spørsmål om etnisitet og språkbakgrunn, tilknytning til sin samiske gruppe, akkulturasjon ovenfor sin samiske og norske gruppe, religiøs identitet og religiøsitet, generell resiliens, mening med livet, søk etter hjelp, skoletrivsel og samiske verdier. Videre svarte de samiske ungdommene på spørsmål vedrørende selvopplevd diskriminering, mobbing i skolen, nett trakassering, vold i nære relasjoner, opplevd samfunnsmessig status, assimileringsspress samt historiske traumer. Deretter ble de bedt om å svare på helserelaterte variabler som selvfølelse, livstilfredshet, kroppsbilde, psykiske og kroppslige plager/symptomer, samt bruk av alkohol- og rusmidler.

Avslutningsvis inkluderte spørreskjemaet diverse sosiodemografiske variabler. I tillegg til spørsmålene rundt etnisitet, ble deltagerne spurt om deres alder, kjønn, seksuelle legning, sivilstatus, utdanning, yrkesstatus og inntekt. De ble også bedt om å angi hvilken kommune de levde og vokste opp i, hva prosentandelen mennesker med samisk bakgrunn som levde i deres nabolag var, og hvor mange samiske venner de hadde. Avslutningsvis

ble deltagerne spurt om foreldrenes utdannings- og inntektsnivå, samt om foreldrene var skilt eller ikke.

For å kunne delta måtte deltagerne gi sitt informerte samtykke. Før dette, ble de gitt informasjon om forskningsformål, at deltagelsen var frivillig og at de kunne trekke seg fra deltagelsen når de ønsket det uten at det ville få noen negative konsekvenser for dem. I tillegg ble de informert om at alle data ville bli behandlet konfidensielt og kun bli offentliggjort i anonymisert form. Gitt at en del spørsmål var sensitive, ble deltagerne informert om at noen spørsmål kunne skape ubehag og/eller negative følelser og at det var deres rett til å unnlate å svare på dem. Deretter ble deltagerne informert om deres rettigheter ifølge EU's GDPR. Til slutt ble kontaktinformasjonen til forskerne (Hansen og Kunst), Mental Helse ungdom, og Norsk senter for forskningsdata (NSD) gitt til deltagerne ved behov for nærmere informasjon eller svar på spørsmål. På slutten av undersøkelsen ble alle deltagerne informert om steder de kunne søke om hjelp og støtte om de skulle trenge det, inkludert samisk nasjonal kompetansetjeneste, Mental Helses hjelpetelefon, Kirkens SOS, Angstringen, Barneombudet og Rustelefonen. Informasjonsskrivene finnes som vedlegg i slutten av rapporten.

Prosjektet ble etisk godkjent i Regional Etisk Komite (Nr. 2019/387) og i NSD (godkjenningssnummer 971201), hvor det ble gjennomført en personvernkonsekvensvurdering (DIPA). Data ble samlet inn gjennom digitale spørreskjema på Nettskjema ved Universitetet i Oslo knyttet til Tjenester for Sensitive Data (TSD). Datalagringen er

kryptert og tilgang til data sikres gjennom to-faktor autentisering.

Datainnsamlingen foregikk fra 23. April til 19. juli 2020. Spørreskjemaet var tilgjengelig på lulesamisk, sørsamisk, nordsamisk og norsk. Rekruttering til studien ble gjort gjennom de samiske ungdomsorganisasjonene: SUPU, Noereh og NSR-U sitt nettverk og nettsider; i tillegg til eget nettverk (snowballsampling) og at vi brukte aktuelle skoler, samiske festivaler og medier for å få spredt informasjon om studien.

Statistiske analyser

Resultatene presenteres i hovedsak som diagrammer, men også enkelte tabeller er inkludert. Utfallsmål som er kategoriske (dvs. har et bestemt antall svarmuligheter) presenteres i de fleste tilfeller med prosenter for alle kategoriene/svarmulighetene. Der hvor det var mulig å svare på flere av svaralternativene, blir resultatene presentert som antall. Metriske variabler (variabler man kan måle eller telle) presenteres som gjennomsnitt eller gjennomsnittlig sumskåre med 95% konfidensintervall. Konfidensintervallene er et uttrykk for presisjon og usikkerhet som er gjeldende når vi baserer oss på data fra kun et utvalg av populasjonen. Jo større utvalget er, jo smalere blir konfidensintervallet. Konfidensintervallene fanger kun opp den usikkerheten som skyldes størrelsen på utvalget. De fanger ikke opp noe av de feilene som oppstår på grunn av frafall. Eksempel på metriske variabler er alder, etnisk identifikasjon (gjennomsnittsskåre) og psykiske plager (gjennomsnittsskåre).

Det er ikke justert for noen andre variabler i analysene. Analysene i denne undersøkelsen er kun beskrivende og sier ikke noe om årsaken til hvorfor de unge samene har det som de har det. Videre er utvalgsstørrelsen noe liten til å kunne generalisere funnene til den samiske ungdomspopulasjonen som en helhet. For det første er det kun 210 deltakere med, og det er en veldig skjevfordeling av kjønn med kun 41 gutter. For det andre tilhører rundt 60% Troms og Finnmark fylke, noe som tilsier at representativiteten er størst for nord-samisk ungdom og unge voksne. For det tredje var det en overrepresentasjon av deltagere med bosted i stor og liten by grunnet elev/studentstatus. Imidlertid viser undersøkelsen noen viktige og spennende funn som vil være viktig å fokusere på ved senere forskning og kartlegginger.

Statistikkverktøyet SPSS versjon 25 ble brukt til beregninger og statistiske analyser. Microsoft Excel ble brukt til utformingen av diagrammer og tabeller.

Delrapportens oppbygning

Denne delrapporten er skrevet for å formidle kunnskapskartleggingen fra de unge samene som deltok i den digitale spørreundersøkelsen. Gjennom bruk av ulike skalaer og tabeller er målet å formidle ungdommens opplevelser og erfaringer rundt det å være ung same i Norge i dag.

Innledningsvis vil beskrivelser ved utvalget bli formidlet. Her vil blant annet informasjon rundt deltagernes alder, kjønn, bosted samt sivil- og yrkesstatus bli presentert. Deretter vil detaljer rundt deres etnisitet og språkbakgrunn bli beskrevet. Videre vil delrapporten ta for seg resultatene rundt identifikasjon og akkulturasjon med sin etniske og nasjonale gruppe. Deretter vil rapporteringene som omhandler opplevd status og assimileringsspress bli presentert. Disse beskrivelsene vil bli fulgt av rapporteringene rundt religiøs identitet og religiøsitet, generell motstandsdyktighet og opplevd mening med livet. Videre vil resultatene rundt hvem de unge samene ber om hjelp ved emosjonelle problemer bli presentert. Deretter følger resultatene fra spørsmålene som omhandlet skoletrivsel, samiske verdier, selvopplevd diskriminering, mobbing i skolen, nett-trakassering, vold i nære relasjoner og historiske traumer. Delrapporten vil deretter ta for seg resultatene rundt spørsmålene som omhandlet psykisk velvære gjennom mål på selvfølelse, livstilfredshet, kroppsbilde, psykisk helse og kroppslige uttrykk for stress og negative følelser. Avslutningsvis vil resultatene fra rusmiddelbruk og selvmordstanker- og atferd bli presentert. Helt til slutt i delrapporten vil det være en oppsummering av funnene samt forslag til tiltak med utgangspunkt i rapportens funn.

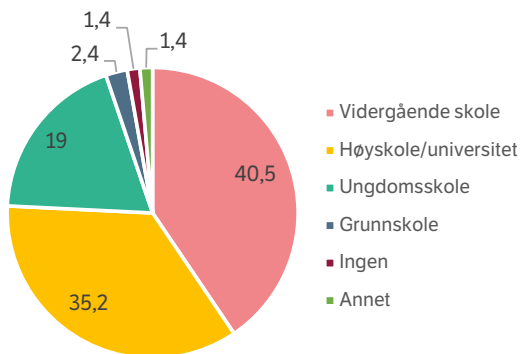
Resultater

Beskrivelser av utvalget

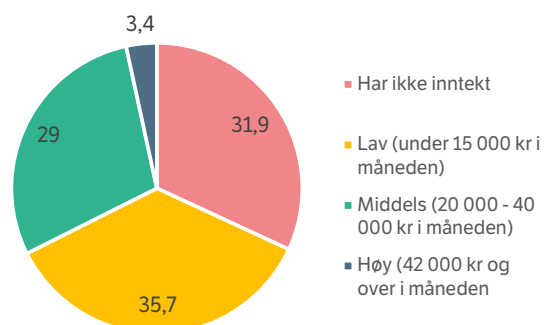
Deltakerne var mellom 16 og 31 år med en gjennomsnittsalder på 23,1 år. For jenter var gjennomsnittsalderen 23,4 år, mens den var 21,9 år for gutter. Det var en skjevfordeling i kjønn med 162 jenter (77,1%), 41 gutter (19,5%) og 7 (3,4%) som identifiserte seg som noe annet.

Flertallet av ungdommene var elever/studenter og de fleste bodde i en stor by eller i et tettsted. 41,5% av de unge samene har skilte foreldre og de fleste kommer fra familier med høyt utdannede foreldre med middels til høy inntekt. Mødrene har noe høyere utdanning og lønn enn fedrene. Flertallet av utvalget identifiserte seg som heterofil og rundt like mange var single som i et forhold. En mer omfattende beskrivelse av utvalget kan sees i figurene under.

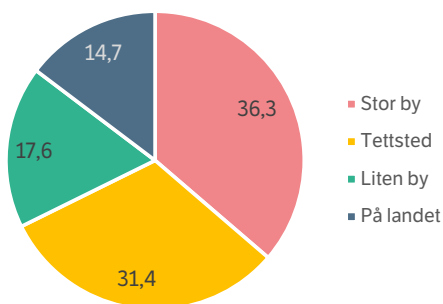
Høyeste fullførte utdanning (%)

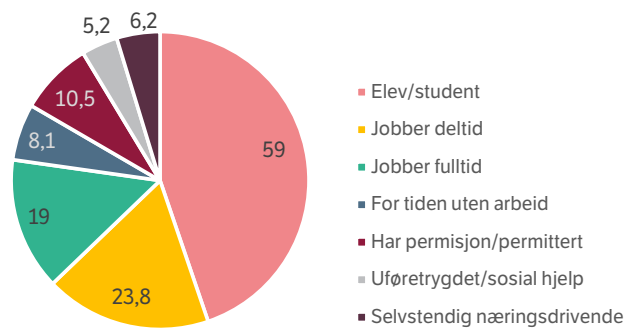
Inntekt (%)

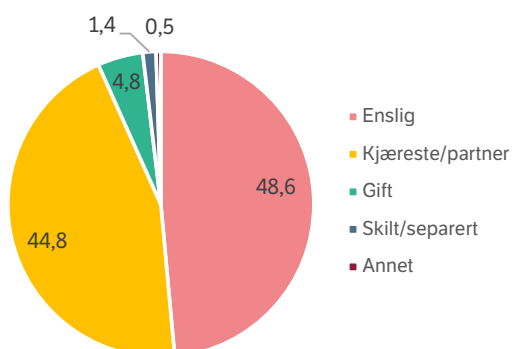
Bosted (%)

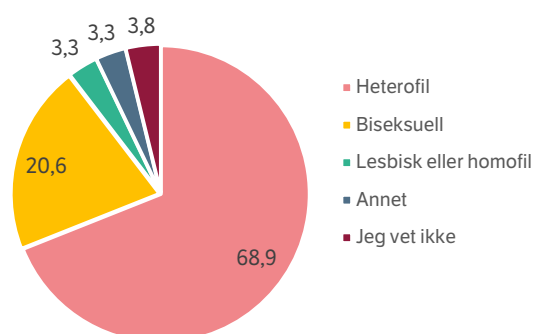
Yrkesstatus (%)

Sivilstatus (%)

Seksuell legning (%)

Det fremgår av Tabell 1 at de fleste deltakerne i denne undersøkelsen har hatt sin oppvekst i Troms og Finnmark fylke med Karasjok og Kautokeino som de mest rapporterte kommunene. Disse tallene gjenspeiles i nåværende bostedsfylke, men med noen færre rapporteringer (fra 66,2% til 57,6%). Med utgangspunkt i at de 13 kommunene i forvaltningsområdet for samisk språk regnes som samiske majoritetsområder, vokste nesten halvparten (45,2%) av deltakerne opp i samiske majoritetsområder.

Flere av deltakerne bor nå i norske majoritetsområder (68,5%) enn i samiske majoritetsområder (26,7%). Basert på kommunetallene bor nå flere av deltagerne i typiske studentbyer slik som Tromsø, Trondheim og Oslo. Dette henger sammen med at en stor andel av dem som ble rekruttert til studien var studenter bosatt i en stor by eller et tettsted (67,7%).

Tabell 1: Oppvekst- og bostedsfylke til deltakerne (antall og prosent)

	Oppvekstfylke	Bostedsfylke
Troms og Finnmark	139 (66,2%)	121 (57,6%)
Nordland	33 (15,7%)	15 (7,1%)
Trøndelag	10 (4,8%)	24 (11,4%)
Oslo	7 (3,3%)	22 (10,5%)
Viken	5 (2,4%)	6 (2,9%)
Innlandet	5 (2,4%)	5 (2,4%)
Vestland	1 (0,5%)	4 (1,9%)
Vestfold og Telemark	2 (1,0%)	0 (0%)
Agder	1 (0,5%)	2 (1,0%)
Rogaland	1 (0,5%)	1 (0,5%)
Ubesvart	6 (2,9%)	10 (4,8%)
Antall	210 (100%)	210 (100%)

Prosentandelen venner med samisk bakgrunn viser et variert bilde (Tabell 2). 14,3 % har 90% venner med samisk bakgrunn, 11% rapporterer at halvparten av vennene har samisk bakgrunn, og 16,2% har 10% venner med samisk bakgrunn. Tilsvarende var det også stor variasjon i deltakernes antakelse av andelen med samisk bakgrunn der de bodde og nesten halvparten av deltakerne (41,3%) var usikre på dette. 11,7% anga at 90% av befolkningen der de bodde hadde samisk bakgrunn, mens 13,6% rapporterte at det bare var 10%. Dette henger selvsagt nøye sammen med bosted.

Tabell 2: Prosentandel venner og av befolkningen med samisk bakgrunn (%)

	Prosent venner med samisk bakgrunn (%)	Prosent av befolkningen der du bor med samisk bakgrunn (%)
0 prosent	4,8	7,8
10 prosent	16,2	13,6
20 prosent	7,6	4,4
30 prosent	3,8	3,4
40 prosent	5,7	3,4
50 prosent	11,0	1,5
60 prosent	7,6	1,9
70 prosent	6,7	3,4
80 prosent	8,1	6,8
90 prosent	14,3	11,7
100 prosent	3,3	1,0
Vet ikke	11,0	41,3

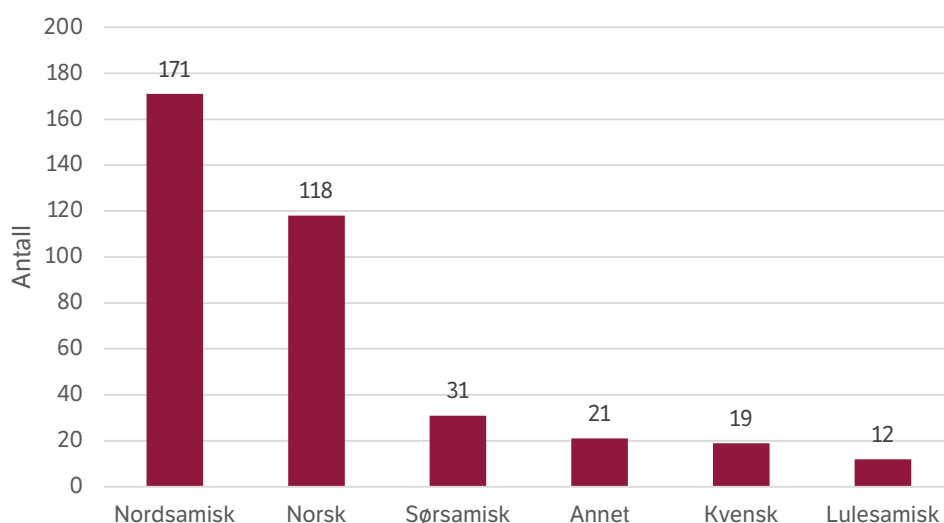
Etnisitet

I ungdomstiden er det spesielt viktig å få svar på hvem man er. Derfor preges denne tiden av en søken og utforskning hva gjelder identitet. For ungdom som tilhører andre etniske og/eller kulturelle grupper enn majoriteten, kan en avklaring om sin etniske eller kulturelle identitet være viktig.

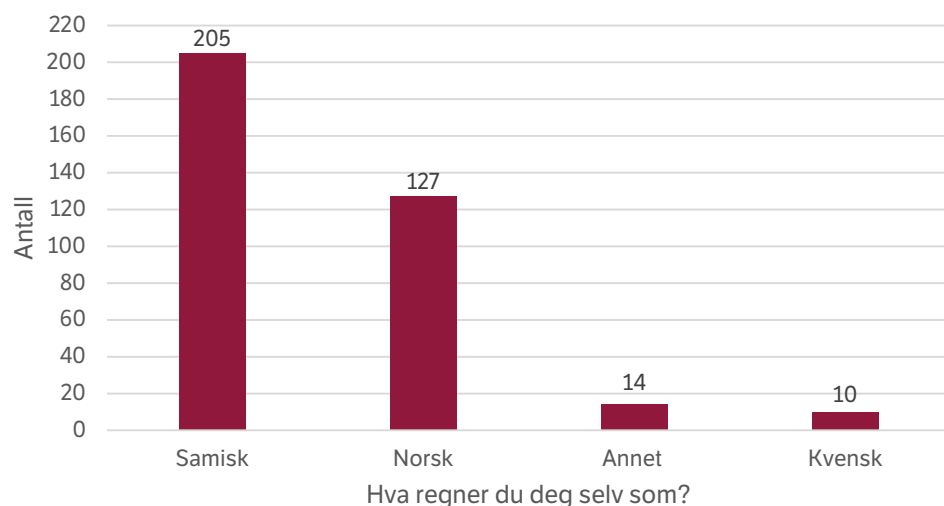
En etnisk gruppe er en gruppe som innenfor et større samfunn betrakter seg som en gruppe i forholdet til andre, og som også blir identifisert som en egen folkegruppe av andre (Sommerfelt & Schackt, 2020). Grunnlaget for etnisk kategorisering er ofte opprinnelse og kulturell bakgrunn og er sosialt og kulturelt definert. Etnisitet har både et subjektivt og et objektivt innhold. I Norge finnes det ikke noe datagrunnlag for å lage individbasert statistikk om personer med samisk-etnisk tilhørighet, fordi det ikke registreres informasjon om etnisk

tilhørighet for personer bosatt i Norge (Statistisk sentralbyrå, 2018). Vi valgte i denne rapporten og de påfølgende analysene å definere den samiske gruppen på følgende måte: Satte man minimum et kryss for «Samisk» på ett av de 11 etnisitetsspørsmålene og rapporterte alder mellom 16-31 år, ble man kategorisert innenfor den unge samiske gruppen. Se boksen side 7 for detaljert informasjon om de 11 etnisitetsspørsmålene.

Totalt var det 220 av 222 av deltakerne som identifiserte seg som samisk. Av de 220 var det 210 som fylte kravene om alder mellom 16-31 år. Dermed ble det totale utvalget brukt i analysene 210 respondenter.

Figur 1: Etnisk bakgrunn (antall)

Figuren viser etnisk bakgrunn rapportert av deltagerne. Ettersom utvalget er på 210 deltagere og det er 372 svar på dette spørsmålet, har flere deltagere krysset av på flere etniske bakgrunner. Høyest hyppighet er nordsamisk (171), tett fulgt av norsk (118). Deretter fulgte sørsamisk (31), annet (21), kvensk (19) og lulesamisk (12). Deltagerne som oppga annet definerte seg i tillegg som svensk, pitesamisk, indisk, skottesamisk, sjøsame eller kanadisk. 11 av de samiske ungdommene og unge voksne rapporterte en kombinert samisk identitet, hvor 7 definerte seg som både nord- og sørsamisk, og 4 definerte seg som både nord- og lulesamisk.

Figur 2: Egendefinert etnisitet (antall)

Figuren viser egendefinert etnisitet hvor deltagerne kunne sette ett eller flere kryss. Ettersom det er 210 deltagere og 356 svar har flere deltagere krysset av for to eller flere alternativer og regner dermed seg selv tilhørende flere etnisiteter.

Språkbakgrunn og samiske språkferdigheter

Språk og etnisitet til foreldre og besteforeldre er sterke indikatorer for samisk tilhørighet da hoveddelen av samiskspråklige også rapporterer at de er samiske (Bals et al., 2011). Tidligere forskning viser at de samiske språkene representerer en sterk etnisk identitetsmarkør gjennom kommunikative formål, kulturelle tradisjoner, samt en persepsjon av hva det betyr å være samisk (Nystad et al., 2017). Altså kan samiske språk ha en bindende effekt. På den andre siden kan lave samiske språkferdigheter føre til opplevd utestenging fra det samiske samfunnet.

Denne opplevde utstengingen kan føre til mangelfull tilhørighet og støtte som videre kan føre til reaksjoner som sinne og lavere velvære hos samene med lave samiske språkferdigheter (Nystad et al., 2017). Derfor virker samiske språk til kunne ha både en inkluderende og en ekskluderende egenskap ut i fra samiske språkferdigheter. Som sett i tabell 3 snakker 51,4% (108 stykk) samisk selv hjemme og 31,9% (67 stykk) har samisk som førstespråk på skolen.

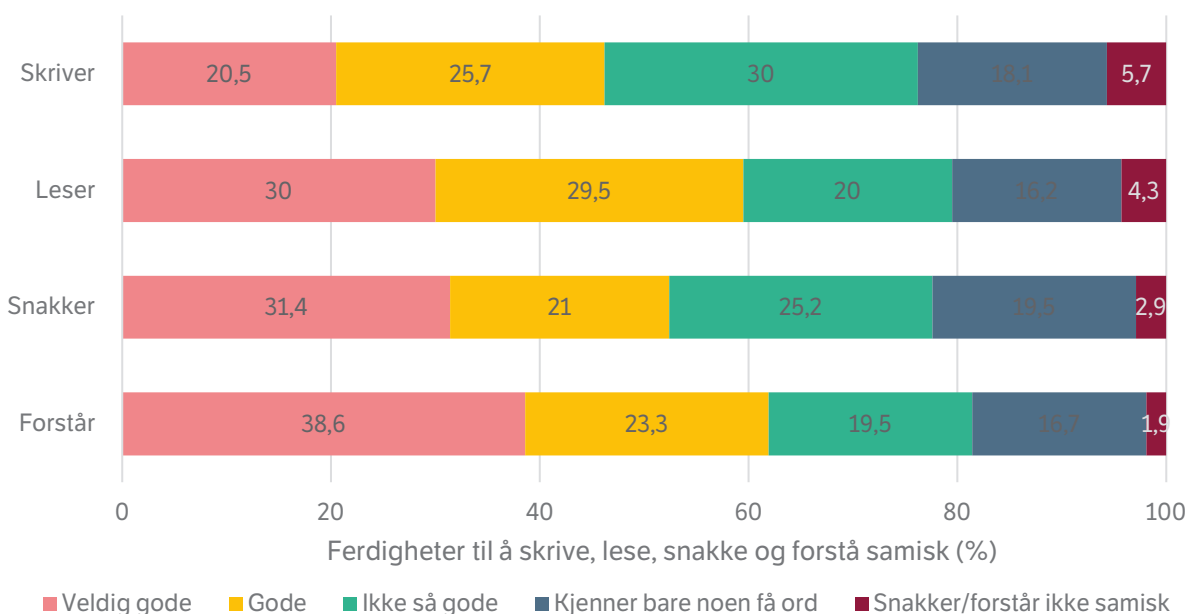
Et interessant poeng er at flere av de samiske ungdommene snakker mer samisk enn sine foreldre og besteforeldre. Denne forskjellen tilsier at det har skjedd en språklig revitalisering blant ungdommen og at samisk som språk er på fremmarsj.

Av de som rapporterer å snakke samisk, snakker 74,8% nordsamisk, 11,4% snakker sørsamisk og 3,3% snakker lulesamisk. 15,2% rapporterer at de ikke snakker samisk.

Tabell 3: Antall med norsk, samisk, kvensk eller annet språk hjemme, på skolen og hos familien.

Språkbruk	Norsk	Samisk	Kvensk	Annet
Jeg selv hjemme	156	108	0	16
1. språk på skolen	118	67	1	2
2. språk på skolen	62	63	0	10
Far snakker	151	78	1	9
Mor snakker	154	88	2	13
Morfar snakker	115	71	4	9
Mormor snakker	117	96	3	8
Farmor snakker	106	85	0	9
Farfar snakker	107	75	2	9

Figur 3 viser ferdigheter til å skrive, lese, snakke og forstå samisk. Rundt halvparten av utvalget rapporterer veldig gode eller gode ferdigheter på forståelse (61,9%), lesing (59,5%), snakking (52,4%) og skriving (46,2%). Samiske taleferdigheter rapporteres like ofte som samisk hjemmespråk (51,4%). En liten del av utvalget rapporterer ingen ferdigheter i skriving (5,7%), lesing (4,3%), snakking (2,9%) og forståelse (1,9%). Tidligere studier tilsier at gode språkferdigheter i denne settingen både øker tilhørigheten til den samiske befolkningen og beskytter mot negative reaksjoner på utfordrende hendelser (Nystad et al., 2017).

Figur 3: Ferdigheter til å forstå, snakke, lese og skrive samisk

Hvordan samisk etnisitet ble målt i undersøkelsen

I tråd med hvordan man i Norge definerer samisk etnisitet (Siri, 2015), svarte deltakerne på både subjektive og objektive kriterier. Som subjektive kriterier ble deltakerne spurt om deres etniske bakgrunn med svaralternativene Norsk, Nordsamisk, Lulesamisk, Sørsamisk, Kvensk og Annet. Videre ble de spurt om hva de regner seg selv som med svaralternativene Norsk, Samisk, Kvensk og Annet. For disse to spørsmålene kunne deltakerne sette flere kryss. Som objektive kriterier ble deltakerne spurt om hvilket hjemmespråk de selv, hver av foreldrene og hver av besteforeldrene hadde. De ble også spurt om sitt 1. og 2. språk på skolen. På hvert av disse 9 spørsmålene kunne de svare et eller flere av alternativene Norsk, Samisk, Kvensk og Annet. Deltakerne ble videre spurt om å oppgi hvilket samisk språk de snakket og kunne svare et eller flere av alternativene: Nordsamisk, Lulesamisk, Sørsamisk, Annen dialekt/språk og snakker ikke samisk. Deltakerne ble deretter spurt om sine ferdigheter til å forstå, snakke, lese og skrive samisk. Svaralternativene på de fire spørsmålene var «Veldig godt», «Godt», «Ikke så godt», «Kjenner bare noen få ord» og «Snakker/forstår ikke samisk». Dersom deltakerne krysset av for noen av de samiske svaralternativene på disse 11 etnisitetsspørsmålene, ble de inkludert i utvalget.

Etnisk identifikasjon

Etnisk identitet kan komme til uttrykk på ulike måter som ved språk, dialekt, klesdrakt, næringsvei, samt kulturtradisjoner og skikker (Sommerfelt & Schackt, 2020). Viktigheten av ens etniske identifikasjon er større hos etniske minoriteter enn blant medlemmer av den etniske majoriteten og studier finner at en sterk etnisk identitet er assosiert med velvære i dagliglivet (se Phinney & Ong, 2003). Disse funnene har også blitt bekreftet i det samiske samfunnet hvor samisk ungdom i samiske majoritetsområder med sterk etnisk stolthet (Nystad et al., 2017) og mer samisk kulturell atferd rapporterer større velvære enn samisk ungdom i samiske minoritetsområder (Kvernmo, 2004).

Samisk ungdom lever som minoritet i det norske majoritetssamfunnet. Det er derfor viktig å måle identifikasjon med den norske identiteten, for å kunne se om de samiske ungdommene identifiserer seg like sterkt med den norske som den samiske identiteten. Tidligere funn tilsier at samisk ungdom som har vokst opp i samiske majoritetsområder har en sterk tokulturell identifikasjon sammenlignet med samisk ungdom i minoritetsområder (Kvernmo, 2004). Med andre ord, at de har en sterk tilknytning til både samisk og norsk identitet. Basert på disse studiene ønsket vi å undersøke i hvilken grad deltakerne i vår studier opplevde deres samiske og norske identiteten som forenlig.

I vår undersøkelse ser man at de samiske ungdommene identifiserte seg sterkt med sin samiske gruppe som gjenspeiles i en gjennomsnittsskåre på 6,02 (95% KI:

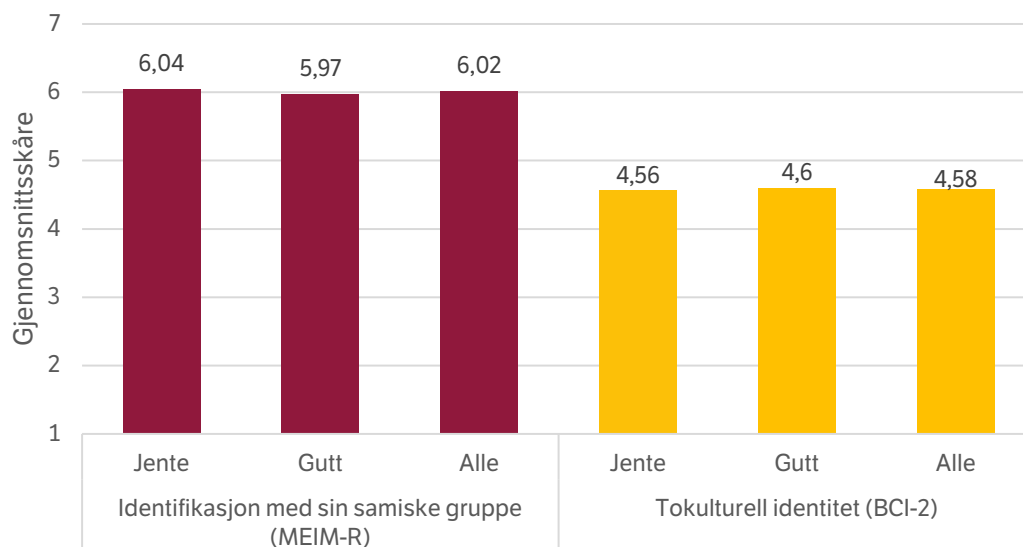
5,91-6,13) av 7 mulige. Det var ikke en stor kjønnsforskjell (se Figur 4).

Gjennomsnittsskåren på den tokulturelle identiteten (gjennomsnittsskåre = 4,58; 95 % KI: 4,46-4,69) var noe lavere enn den samiske identiteten. Imidlertid er den høy nok til å tyde på at de samiske ungdommene er noe enig i at de har en fungerende tokulturell identitet. Hvordan deltakerne opprettholder disse to ulike identitetene kan like gjerne være konfliktfylt som forenelig.

For å måle samisk og norsk tilknytning ble de samiske ungdommene bedt om å svare på tre identiske spørsmål som omhandlet tilknytning, nærhet og forståelse av seg selv i relasjon til sin samiske og norske identitet. Som sett i figur 5 hadde de samiske ungdommene sterkere identifikasjon, nærhet og forståelse av seg selv som en del av sin samiske gruppe sammenlignet med den etnisk norske gruppen. På spørsmålet om identifikasjon er det 35,4% som identifiserer seg veldig sterkt med den samiske folkegruppen, sammenlignet med 13,8% som identifiserer seg veldig sterkt med andre i den norske folkegruppen. Vedrørende nærhet til andre er forskjellen ikke så stor med 26,2% som føler seg veldig nær andre i sin samiske folkegruppe og 18,1% som føler seg veldig nær andre i den norske folkegruppen.

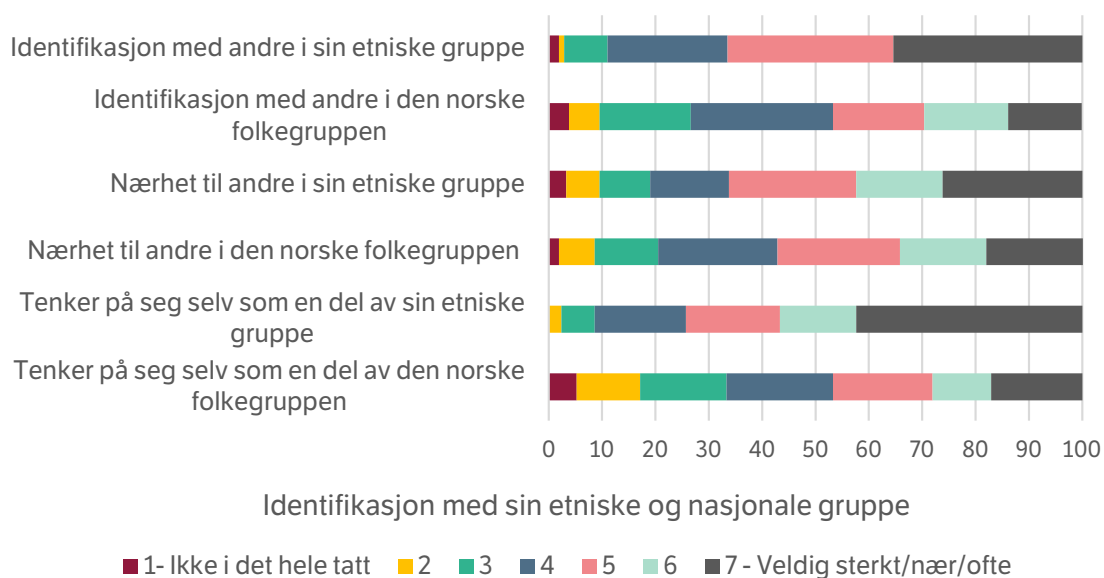
Avslutningsvis ser man at det å tenke på seg selv som en del en gruppe veldig ofte er mer utbredt når det kommer til sin samiske folkegruppe (42,4%) enn andre i den norske folkegruppen (17,1%).

Figur 4: Gjennomsnittsskåre på etnisk og tokulturell identifikasjon fordelt på kjønn

Disse funnene tilsier at samisk ungdom identifiserer seg sterkt med egen samisk gruppe og at de opplever en høyere tilhørighet til den samiske folkegruppen enn til den norske folkegruppen.

Figur 5: Tilknytning med sin etniske og nasjonale gruppe

Hvordan identifikasjon med sin etniske gruppe ble målt i undersøkelsen

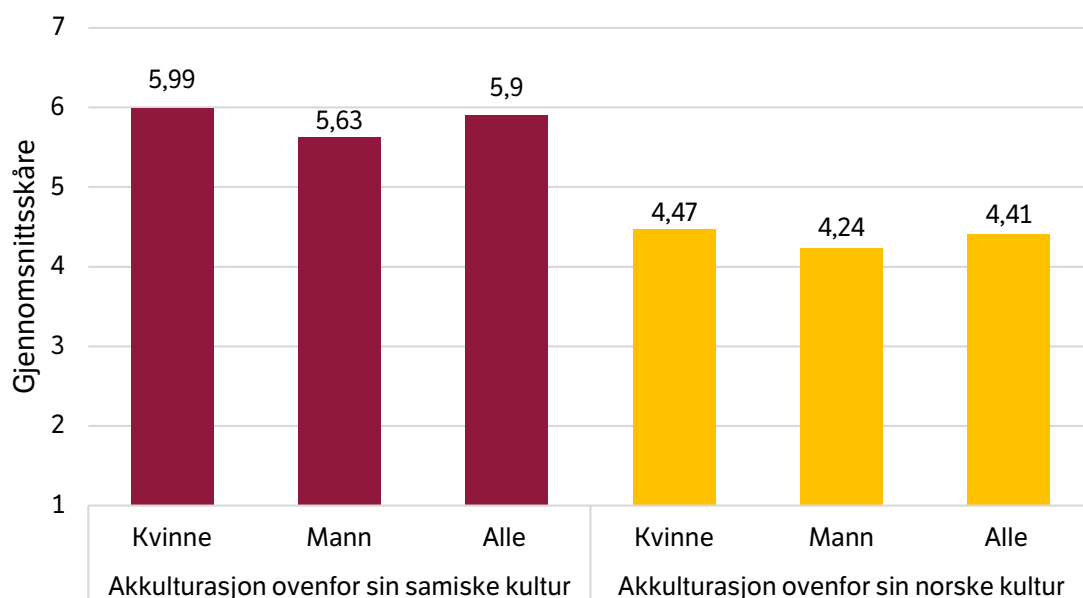
Deltakerne ble bedt om å svare på 6 spørsmål fra den reviderte Multigroup Ethnic Measure (Phinney & Ong, 2007) som målte identifikasjon med sin etniske gruppe. Et eksempel på et spørsmål er «Jeg har prøvd å finne mer informasjon om min etniske gruppe, som for eksempel historie, tradisjoner og skikker». Svaralternativene på de seks spørsmålene rangerer fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). I tillegg måles identifikasjon med å være samisk og med å være norsk ved hjelp av tre spørsmål tatt fra tidligere studier (Thomsen et al., 2008). For eksempel svarte deltakere på spørsmål som «Hvor sterkt identifiserer du deg med andre i din etniske gruppe/den norske folkegruppen?» og svar ble rangert fra 1 (ikke sterkt i det hele tatt) til 7 (veldig sterkt). Ved å spørre om deltagernes etniske og nasjonale identitet ved hjelp av den samme skalaen, kan skårer på disse identitetene statistisk sammenlignes. Vi spurte også deltagerne om hvor forenelig de anser disse identitetene til å være ved hjelp av Bicultural Identity Integration Scale-Version 2 (Huynh et al., 2018). På en skala fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig) anga deltagerne hvor enige eller uenige de var med utsagn som «Jeg syntes det er lett å være en del av samisk og norsk kultur samtidig». Alle 210 deltagere svarte på disse spørsmålene.

Akkulturasjon ovenfor sin minoritets- og majoritetsgruppe

Akkulturasjon kan defineres som den psykososiale tilpasningen som skjer når individer fra en opprinnelig kultur møter andre kulturer (Kvernmo, 2002). Begrepet akkulturasjon brukes ofte synonymt med kulturkontakt (Tjora, 2018). Akkulturasjonsprosessen kan føre til fire ulike akkulturasjonsstrategier; integrering, assimilering, segregering og marginalisering (Berry, 2003). Hvilken strategi man ender opp med å bruke avhenger av hvordan man stiller seg til to viktige forhold; 1) ivaretagelsen av sin egen kultur (eks. den samiske) hva angår kulturell identitet og særtrekk, og 2) kontakt og delaktighet med andre kulturer og grupper som storsamfunnet. Ved å bruke samisk og norsk kultur som utgangspunkt, vil integreringsstrategien gjøre at man ser den samiske kulturen likeverdig med den norske kulturen samtidig som man anerkjenner egen kulturs egenartede verdi og betydning. Ved assimilering blir kun den norske kulturen sett på som viktig, mens ved segregering er det kun den samiske kulturen som får oppmerksomheten.

Den siste akkulturasjonsstrategien er marginalisering hvor man verken makter å opprettholde kulturbærende samiske eller norske prosesser. Det er funnet assosiasjoner mellom hvilken strategi man bruker og psykisk helse. Mens en integreringsholdning virker å beskytte mot psykisk stress, kan spesielt marginalisering relateres til akkulturativt stress, fremmedfølelse og tap av etnisk/kulturell etnisitet.

Figur 6: Gjennomsnittlig akkulturasjonsskåre fordelt på kjønn

De helsemessige konsekvenser av dette kan være lav selvfølelse, angst/depresjon, rusmisbruk og selvmord (se oppsummering i Kvernmo, 2002). Gjennom utregning av en gjennomsnittsskåre får man graden av akkulturasjon ovenfor sin samiske og sin norske kultur (majoritetskultur). Jo høyere skåre, jo høyere grad av akkulturasjon.

Figur 6 viser gjennomsnittlig akkulturasjonsskåre ovenfor sin samiske og norske kultur på tvers av kjønn. På linje med tidligere funn (Kvernmo, 2004), hadde jentene noe høyere akkulturasjonsskåre ovenfor både sin samiske og norske kultur enn guttene. De samiske ungdommene og unge voksne hadde en høyere skåre på akkulturasjon ovenfor sin samiske kultur (95% KI: 5,79-6,01), noe som tilsier at de følte sterkere på kulturelle aspekter ved deres samiske kultur enn ved deres norske kultur. Like fullt, gjennomsnittsskåren for tilknytning (akkulturasjonsskåre) ovenfor sin majoritetsgruppe (95% KI: 4,24-4,58) var høye nok til at samiske ungdom også identifiserer seg noenlunde sterkt med den norske kulturen. Disse funnene gjenspeiler trender funnet i tidligere forskning (se Kvernmo, 2004).

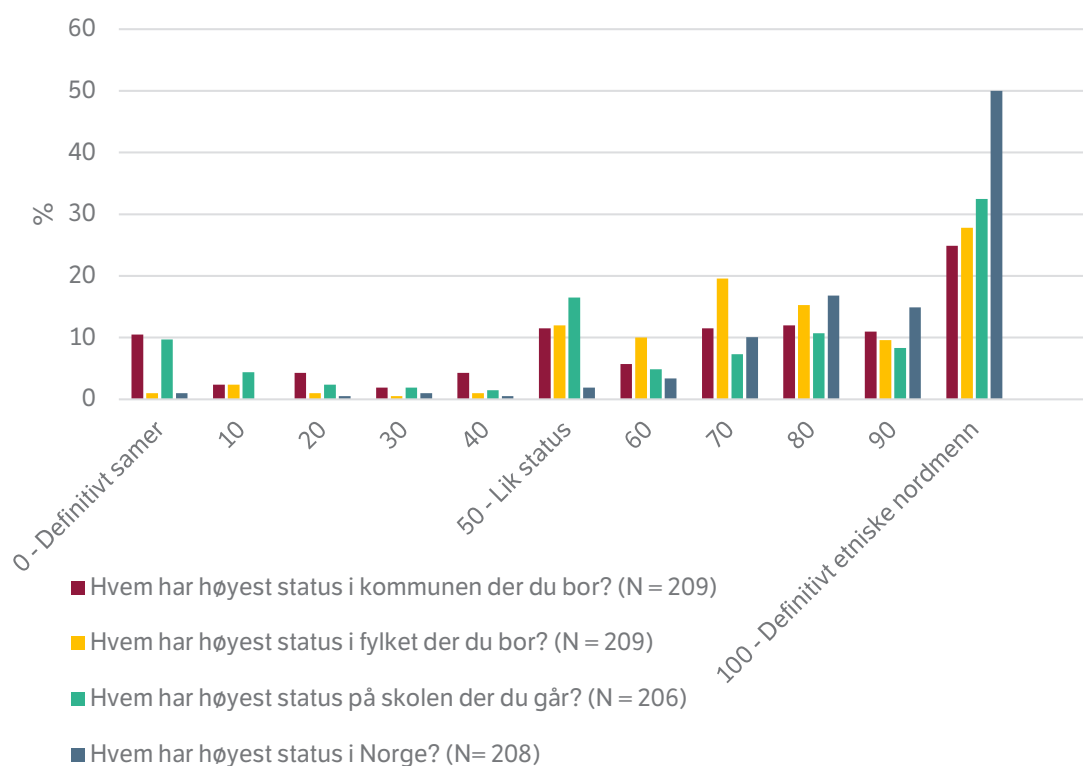
Hvordan akkulturasjon ovenfor sin minoritets- og majoritetskultur ble målt i undersøkelsen

Identitetsspørsmålene ble supplert ved å måle deltagernes akkulturasjonsorienteringer i forhold til ulike kulturelle aspekter ved deres minoritets- og majoritetskultur (Kunst et al., 2012). På en skala fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig) ble deltagerne bedt om å angi hvor enig eller uenig de var i 6 seks utsagn som måler deres akkulturasjon overfor majoritetssamfunnet («Det er viktig for meg å leve på typisk norsk vis») og sin minoritetsgruppe («Det er viktig for meg å følge samiske tradisjoner»). Alle 210 deltagere svarte på disse spørsmålene.

Opplevd status

Figur 7 viser opplevd status i kommune, fylket, skolen og Norge. 0 tilsier at definitivt samer har høyest status mens 100 tilsier at definitivt etniske nordmenn har høyest status. Ut i fra figuren ser man at tyngden på opplevd status ligger på siden fra lik status til definitivt etniske nordmenn.

Figur 7: Opplevd status i kommunen, fylket, skolen og Norge

Alle fire statusspørsmålene har høyest prosentandel på etniske nordmenn. Disse tallene viser til at etniske nordmenn virker til å ha opplevd høyest status i både Norge (95,2%), fylket hvor deltagerne bor (83,2%), kommunen hvor deltagerne bor (65,1%), og skolen hvor deltagerne går (63,7%). Det er kun 1,9% som mener at det er lik status mellom samer og etniske nordmenn i Norge. Tallene er noe høyere på opplevd lik status i kommunene (11,5%), fylket (12%) og skolen (16,5). Disse tallene tilsier at Norge har en vei å gå når det kommer til integreringsorienteringen mellom samer og etniske nordmenn.

Assimileringspress

Akkulturasjonsprosessen er i stor grad avhengig av hvordan minoriteten blir møtt fra majoritetssamfunnets side. Altså hvordan samer opplever å bli møtt fra etniske nordmenn. Dermed spiller strategier fra etniske nordmenn inn på hvilke akkulturasjonsstrategier man som et individ fra en minoritetsgruppe velger å bruke. Ved noen tilfeller kan man føle på et press fra storsamfunnet for å gi opp sin kultur og assimilere seg. Samer har historisk erfaring med statlig diskriminering og assimileringspress som ledd i tidligere fornorskningsspolitikk. I lys av denne toveisprosessen og fornorskningstradisjonen spurte vi de unge samene om spørsmål som omhandlet assimileringspress. Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 4,82 (95% KI: 4,86-4,95) av mulige 7. Jentene hadde en noe høyere gjennomsnittsskåre på 4,88 (N=162; 95% KI: 4,73-5,04), enn guttene med en gjennomsnittsskåre på 4,54 (N=41; 95% KI: 4,23-4,85). Disse resultatene tilsier at de samiske ungdommene og unge voksne er litt enig i at det er et assimileringspress i Norge.

Hvordan opplevd status og assimileringspress ble målt i undersøkelsen

Basert på tidligere forskning (Kunst & Sam, 2013) målte vi også i hvilken grad deltagerne opplevde at deres gruppe har mindre status enn andre i det norske samfunnet og der de bor. For å måle opplevd status ble deltagerne bedt om å svare på 4 spørsmål som for eksempel «Hvem har høyest status på skolen der du går?» Svar ble rangert på en 100-punkts skala fra 0 (definitivt samer) til 100 (definitivt etniske nordmenn), med midtpunktet 50 (lik status). Videre målte vi i hvilken grad deltagerne opplevde press fra majoritetssamfunnet til å gi opp sin kultur og bli assimilert (Kunst & Sam, 2013). Deltagerne ble bedt om å angi hvorvidt de var enige eller uenige med 12 utsagn (f.eks. «De fleste etniske nordmenn vil at samer skal leve slik nordmenn flest gjør.») Svar ble rangert fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig).

Religiøs identitet og religiøsitet

Religion kan fungere som et moralsk kompass samt ha en buffereffekt som positivt påvirker hvordan ungdom møter og håndterer stress. Ved å tilhøre et religiøst samfunn som gir psykososial støtte og fellesskap, kan ungdommene øke deres psykologiske motstandskraft samt ha flere mestringsstrategier under stressende livssituasjoner. Mange samer tilhører Læstadiansk forsamling som har hatt en sterk innflytelse på det sosiokulturelle livet til samer.

Læstadianismen er sett på som en kulturell markør av samiske verdier og som en sosial dimensjon gjennom oppvekst i en læstadiansk familie- eller samfunnskontekst.

Altså kan læstadianismen spille en viktig religiøs, sosial og kulturell rolle i samiske samfunn. Tidligere forskning viser at tilhørighet til læstadianismen kan være både en beskyttelses- og en risikofaktor. På den ene siden kan læstadianismens sterke anti-alkoholnormer være med på å forklare hvorfor unge samer drikker mindre enn unge etniske nordmenn (Spein, 2008) og kan dermed spille en beskyttende rolle for spesielt unge religiøse samer i samiske majoritetsområder (Spein et al., 2011). På den andre siden har læstadianismen nylig blitt rapportert som en risikofaktor grunnet læstadianismens tilknytning til seksuelle overgrep og taushetskulturen som råder (Øverli et al., 2017). I lys av disse mulige beskyttelses- og risikofaktorene, spurte vi den samiske ungdommen om flere spørsmål relatert til religion og religiøsitet.

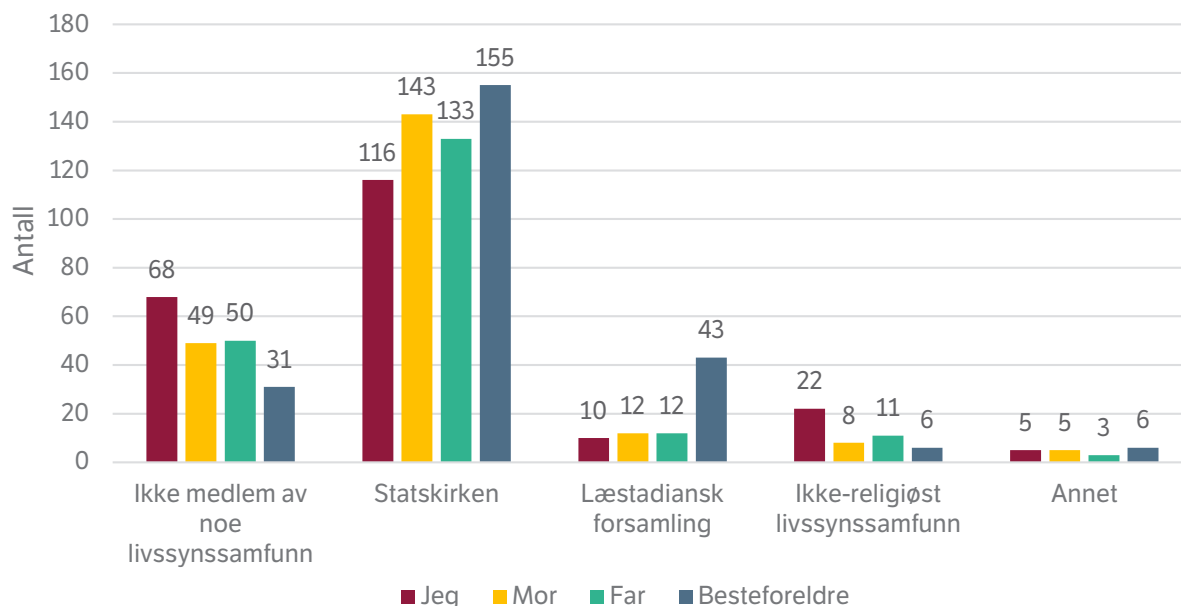
I figur 8, vist på neste side, ser vi antall som oppgir deres egen, foreldrenes og besteforeldrenes tilhørighet til ulike livssyn. Flest oppgir å ha tilknytning til statskirken, deretter følger

gruppen som ikke er medlem av noe livssynssamfunn. Sammenlignet med foreldrene og besteforeldrene, er flere av ungdommene ikke medlem av noe livssynssamfunn eller medlem av et ikke-religiøst livssynssamfunn. Videre er det både få ungdommer og foreldre som er medlem av den læstadianske forsamlingen sammenlignet med besteforeldregenerasjonen. Disse funnene følger trenden også sett i den norske majoritetsbefolkningen hvor medlemstallene til den norske kirke synker, spesielt hos de yngre (Statistisk sentralbyrå, 2020).

Alle 210 av de samiske ungdommene hadde svart på de 4 spørsmålene som målte religiøsitet. Gjennomsnittsskårene mellom 1 til 2 tilsier at deltakeren ikke er religiøs, skårer fra 2.1 til 3.9 tilsier at deltakeren er religiøs, mens skårer fra 4 til 5 tilsier at deltakeren er veldig religiøs.

For hele utvalget var gjennomsnittsskåren 2,37 (95% KI: 2,23-2,50). Gjennomsnittsskåren for jenter var 2,40 (N=162; 95% KI: 2,25-2,56), mens den for gutter var 2,26 (N=41; 95% KI: 1,94-2,62). Disse gjennomsnittsskårene tilsier dermed at utvalget identifiserer seg som religiøs til en viss grad.

For å måle religiøs identitet ble 3 spørsmål besvart av deltakerne. 149 deltakere (71%) hadde svart på spørsmålet om hvor sterkt de identifiserte seg med andre i sin religiøse gruppe. 143 deltakere (68,1%) hadde svart på hvor nær de føler seg andre i sin religiøse gruppe, mens 149 deltakere (71%) hadde svart på spørsmålet om hvor ofte de tenker på seg selv som en del av sin religiøse gruppe. Gjennomsnittsskårene på henholdsvis 2,39 (95% KI: 2,13-2,66), 2,45 (95% KI: 2,18-2,73) og 2,29 (95% KI: 2,01-2,57) viser til lite sterk religiøs identitet (mulig gjennomsnittsskåre fra 1-7).

Figur 8: Tilhørighet til ulike livssyn

Hvordan religiøsitet og religiøs identitet ble målt i undersøkelsen

Deltagerne ble spurt om de selv, mor, far, eller besteforeldre var knyttet til noe livssyn. På dette spørsmålet kunne deltagerne svare ett eller flere av alternativene; Ikke medlem av noe livssynssamfunn, Statskirken, Læstadiansk forsamling, Annen religiøs forsamling/fellesskap, Ikke-religiøst livssynssamfunn og Annet. Videre ble deltagerne bedt om å svare på 4 spørsmål fra The Centrality of Religiosity Scale (Huber & Huber, 2012) som målte deres religiøsitet. Til slutt ble deltagerne spurt tre spørsmål som omhandlet identifisering med sin religiøse gruppe. De ble spurt hvor sterkt de identifiserte seg med andre i sin religiøse gruppe, hvor nær de følte de sto andre i sin religiøse gruppe, og hvor ofte de tenkte på seg selv som en del av sin religiøse gruppe. Svaralternativene rangerte fra 1 (Ikke sterkt i det hele tatt/Ikke nær i det hele tatt/Aldri) til 7 (Veldig sterkt/Veldig nær/Veldig ofte).

Motstandsdyktighet

Det å være motstandsdyktig tilsier at man har flere faktorer som gjør at man beholder en psykisk styrke og helse til tross for stress og påkjenninger. Resiliensfaktorer bygger motstandsdyktigheten vår og kan blant annet være god selvfølelse og støttende nettverk. Tidligere forskning finner at personlige egenskaper og støtte fra familien og samfunnet er viktige faktorer hva gjelder motstandsdyktighet hos samer (Friborg et al., 2017; Nystad et al., 2014).

Alle de samiske ungdommene og unge voksne hadde svart på de 12 spørsmålene som målte motstandsdyktighet. Gjennomsnittsskårene kunne gå fra 1 til 5, hvor jo høyere skåre tilsa jo høyere resiliens. Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 4,15 (95% KI: 4,08-4,22) som tilsier at deltakerne hadde en høy grad av generell resiliens. Det var ingen nevneverdige kjønnsforskjeller. For å se nærmere på spesifikke resiliensfaktorer, så vi på de subskalaene som målte personlige egenskaper, støtte fra samfunnet samt støtte fra familien.

De samiske ungdommene og unge voksne hadde en gjennomsnittsskåre på 3,79 (95% KI: 3,67-3,90) på subskalaen som målte støtte fra samfunnet. Videre hadde de en gjennomsnittsskåre på 4,05 (95% KI: 3,95-4,15) på støtte fra familien, og en gjennomsnittsskåre på 4,50 (95% KI: 4,43-4,56) på egne personlige egenskaper. Disse tallene tilsier at de unge samene skårer høyere på egne, personlige resiliensfaktorer enn på støtte fra familien og samfunnet. Midlertid er alle gjennomsnittsskårene høye nok til å si at de samiske ungdommene og unge voksne opplever god støtte i både seg selv, familien og samfunnet rundt seg. Disse funnene er i tråd med tidligere forskning som nevnt ovenfor (Friborg et al., 2017; Nystad et al., 2014).

Meningen med livet

Alle de samiske ungdommene og unge voksne hadde svart på de seks utsagnene som målte mening med livet. Mulig gjennomsnittsskåre gikk fra 1 til 7 hvor høyere skåre tilsier høyere tilfredshet med livet. Guttene hadde den høyeste gjennomsnittsskåren på 5,0 (N=41; 95% KI: 4,65-4,99), mens jentene hadde en gjennomsnittsskåre på 4,83 (N=162; 95% KI: 4,64-5,02). Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 4,82 (N=210; 95% KI: 4,65-4,99). Disse skårene tilsier at utvalget opplever en relativt sterk mening med livet.

Be om hjelp

Vi har alle noen tyngre perioder i livet som kan gjøres noe lettere gjennom hjelp fra andre. Det å kunne erkjenne at man trenger hjelp samt vite hvor man kan skaffe den er en styrke. Tidligere forskning har funnet at samiskspråklige ungdom og unge voksne som har opplevd etnisk diskriminering har en lavere sannsynlighet til å bruke skolens helsetjenester enn annen ungdom og unge voksne (Turi et al., 2009). For å få mer kunnskap om hvem eller hvor samiske ungdom og unge voksne spør om hjelp spurte vi dem om dette.

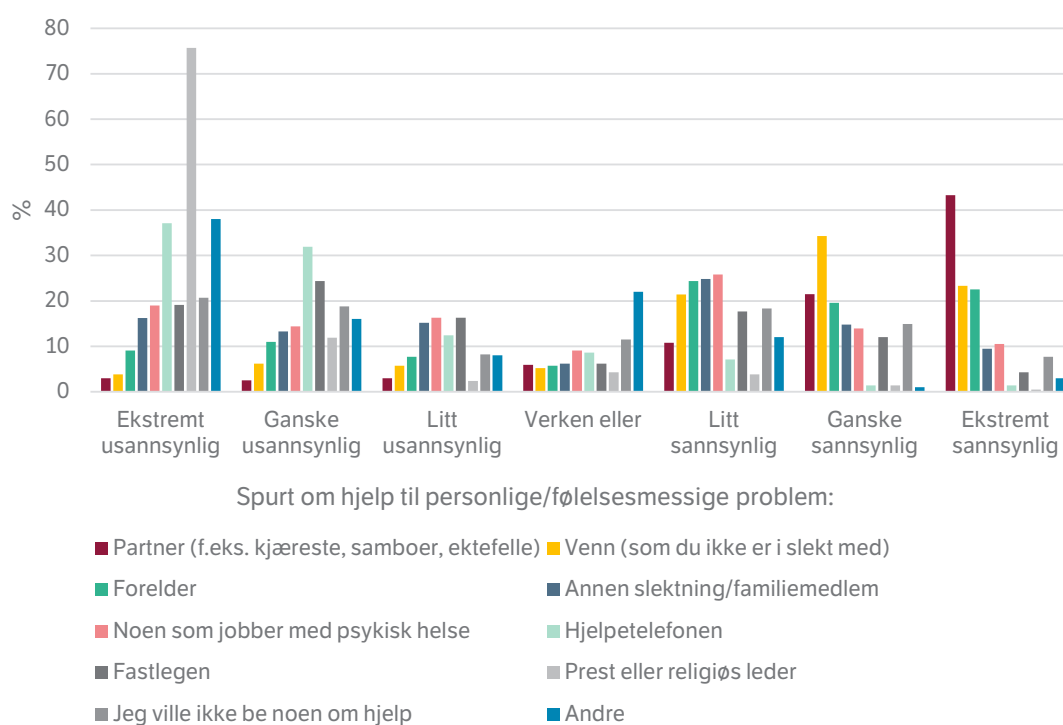
Figur 9 viser prosentandel som ville spurt ulike personer/tjenester om hjelp til personlige/

Hvordan motstandsdyktighet og mening med livet ble målt i undersøkelsen

Deltakerne ble spurt om å angi hvor godt 12 utsagn målte motstandsdyktighet gjennom bruk av utsagn fra The Resilience Research Centre Adult Resilience Measure (RRC-ARM) (Libenberg & Moore, 2018). På en skala fra 1 (ikke i det hele tatt) til 5 (i stor grad) svarte deltagerne på utsagn slik som «Familien min stiller opp for meg når jeg har det vanskelig.» Graden av opplevd meningen i livet ble målt ved hjelp av The Life Engagement Test (Scheier et al., 2006). Deltagerne anga på en skala fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig) i hvilken grad de var enige i seks utsagn (for eksempel «Jeg setter stor pris på de tingene jeg gjør»). Alle 210 deltakerne svarte på disse spørsmålene.

følelsesmessige problemer. Figuren viser at det ville vært mest sannsynlig for utvalget å spurt partneren sin (43,3%), en venn (23,3%) og/eller en forelder (22,5%) om hjelp. På den andre siden av skalaen ser man at det vill vært mest usannsynlig for utvalget å spørre en prest eller religiøs leder (75,7%), andre enn de spurt om (38%) og/eller hjelpetelefonen (37,1%) om hjelp. Disse tallene gjenspeiler tidligere forskning og tilsier at deltagerne ofte snakker med de rundt (familie, partner/venner) seg om personlige/følelsesmessige problemer og at de ikke tar så mye kontakt med offentlige instanser eller tjenester (se Turi et al., 2009; Øverli et al., 2017). Dette er allmennmenneskelig – i det lengste snakker vi med oss selv og de nærmeste.

Figur 9: Hvem man spør om hjelp til personlige/følelsesmessige problemer

Skoletrivsel

Skolen og studiestedet representerer en sentral arena i ungdommers og unge voksnes liv og kan ha stor betydning for den enkeltes fremtid. Skolen er ikke bare et sted for læring, men også for sosialt samvær og skoletrivsel er dermed en viktig faktor i unges liv. Rapporter fra UngData (Bakken, 2019) viser at de aller fleste norske ungdommer føler at de passer inn blant elevene på skolen og at de opplever at lærerne deres bryr seg om dem.

Som man kan se i tabell 4 er det rundt 3 av 4 som trives på skolen og flertallet får ofte skryt og oppmuntring fra lærerne sine. Imidlertid er det rundt 1 av 3 som ofte gruer seg til å gå på skolen og rundt halvparten (44,75%) kjeder seg på skolen. Sammenlignet med norsk ungdom generelt når man ser på svaralternativet «svært godt» på spørsmålet om trivsel på skolen er det ganske store forskjeller. I denne undersøkelsen er det 27,8% av de unge samene som oppgir å trives svært godt på skolen mot 62% hos den generelle norske ungdommen (Bakken, 2019). Undersøkelsen kan ikke svare på hvorfor samisk ungdom skårer dårligere enn norsk ungdom. Kanskje det kan være knyttet til kulturelle faktorer, som kan være knyttet til at den norske skolen ikke er tilpasset samisk kultur, eller at samisk ungdom opplever mer diskriminering på skolen. Videre forskning og analyser trengs for å kunne si noe konkret om denne forskjellen.

Tabell 4: Skoletrivsel (%)

Hvor godt passer følgende utsagn	Svært dårlig	Ganske dårlig	Ganske godt	Svært godt
Jeg trives på skolen	6,7	21,5	44	27,8
Jeg får ofte skryt og oppmuntring av lærerne mine	3,9	21,4	51	23,8
Lærerne burde være strengere mot elever som bråker	5,3	28,2	43,7	22,8
Jeg gruer meg ofte til å gå på skolen	41,8	26,9	15,9	15,4
Jeg kjeder meg på skolen	21,4	34	27,2	17,5
Mye av tida på skolen er bortkastet	26,9	38,9	22,1	12
Jeg får ofte tilsnakk i timene fordi jeg forstyrrer undervisningen	73,1	14,4	8,2	4,3
Jeg tror jeg kommer til å få store problemer med å skaffe meg arbeid, selv om jeg tar utdanning	57,8	25,2	13,1	3,9

Hvordan skoletrivsel ble målt i undersøkelsen

Skoletrivsel ble målt med samme spørsmålene som i UngData. Deltagerne svarte på 8 utsagn (f.eks. «Jeg trives på skolen» med svaralternativer fra 1 (svært dårlig) til 4 (svært godt). 206 til all 210 av de samiske ungdommene og unge voksne svarte på spørsmålene.

Samiske verdier

Samiske verdier har i tidligere forskning blitt funnet til å være beskyttende faktorer for samisk ungdom (Nystad, 2016). Hovedfunn er at samisk ungdom i samiske majoritetsområder blir tidlig sosialisert til de tradisjonelle samiske verdiene, som det å kunne stole på seg selv og ens egen evne til å ta vare på seg selv. Storfamilien og slekta, samt gudforeldre er viktige sosiale nettverk som bidrar til både psykisk og praktisk støtte. Det at ungdom aktivt innlemmes i å ta del i kulturelle praksiser og seremonier er elementer som styrker og bygger opp under ungdommens selvtillit, selvfølelse og tilhørighet. Ungdom anser samisk språkkompetanse som meget viktig og er sett på som den viktigste faktoren for å bli identifisert som same (Nystad, 2016).

For å måle viktigheten av samiske verdier stilte vi de samiske ungdommene og unge voksne 5 spørsmål. Som sett i tabell 5 finner 90% av ungdommen det meget viktig eller viktig å beholde slekt- og familietradisjoner, mens 61% finner det meget viktig eller viktig å bo i et lokalsamfunn med andre samer. De fleste av ungdommene syntes at den moderne utviklingen fortrenger den samiske kulturen (90%), mens 64,3% ser på inngrep eller planlagte inngrep i naturen som en trussel. Dette gjenspeiler viktigheten av naturen i den samiske kulturen. I tråd med tidligere forskning har bevaringen og utviklingen av det samiske språket meget stor eller stor betydning hos de samiske ungdommene og unge voksne (97,2%). Disse funnene er med på å bygge opp under trenden av en språklig revitalisering hos unge samer. Svarene på disse spørsmålene viser til at den samiske ungdommen i denne undersøkelsen syntes samiske verdier er veldig viktige, noe tidligere forskning også finner som en beskyttelsesfaktor hos unge samer (Nystad, 2016).

Tabell 5: Viktigheten av samiske verdier

	Meget viktig	Viktig	Lite viktig	Helt uviktig
Viktig å beholde slekt- og familietradisjoner (%)	50,5	39,5	8,1	1,9
Viktig å bo i et lokalsamfunn med andre samer (%)	22,4	38,6	33,8	5,2
	I stor grad	I noen grad	I liten grad	Absolutt ikke
Den moderne utviklingen fortrenger den samiske kulturen (%)	40,5	49,5	7,6	2,4
Inngrep eller planlagte inngrep i naturen er en trussel (%)	31	33,3	30	5,7
	Meget stor	Stor	Liten	Ingen
Hvilken betydning har bevaringen og utviklingen av det samiske språket?	72,9	24,3	1,9	1

Hvordan samiske verdier ble målt i undersøkelsen

Deltagerne ble på en skala fra 1 (meget viktig) til 4 (meget uviktig) bedt om å angi deres tilknytning til slekt- og familietradisjoner og om viktigheten av å bo i et lokalsamfunn hvor man daglig møter andre samer. Videre ble deltagerne bedt om å svare på 2 spørsmål angående press fra storsamfunnet. Et eksempel på et spørsmål er «Føler du den moderne utviklingen fortrenger den samiske kulturen?» med svaralternativene I stor grad, I noen grad, I liten grad, og Absolutt ikke. Avslutningsvis ble deltakerne spurt om «hvor stor betydning bevaringen og utviklingen av det samiske språk har?» med svaralternativene Meget stor betydning, Stor betydning, Liten betydning, og Ingen betydning.

Selvopplevd diskriminering

Diskriminering betyr å behandle noen dårligere enn andre og brukes ofte for å betegne en urimelig forskjellsbehandling av individer på grunnlag av for eksempel kjønn, religion, etnisitet eller nedsatt funksjonsevne (Ik Dahl, 2018). Diskriminering er assosiert med dårligere somatisk og mental helsestatus (Hansen, 2015) og kan skje på tre ulike plan: internalisert hos individet (for eksempel inkorporering av rasistiske holdninger, tro eller ideologier hos individet); mellommenneskelig (ansikt til ansikt i interaksjon mellom individer), og på et strukturelt nivå (finnes innebygde diskriminerende effekter i strukturene i samfunnet) (Hansen, 2015). I denne rapporten studerte vi hovedsakelig mellommenneskelig opplevd diskriminering hos unge samer.

Samer opplever langt oftere å bli diskriminert enn majoritetsnordmenn. Etnisk diskriminering, diskriminering på grunn av kjønn og diskriminering på grunn av etnisk tilhørighet er de vanligste formene for diskriminering (Hansen, 2016; Melhus & Broderstad, 2020). Samer opplever diskriminering på flere arenaer hvor skolen, arbeidslivet og i lokalsamfunnet er rapportert hyppigst. Diskrimineringen blir ofte utført av medelever/studenter, lærere/andre ansatte på skolen, arbeidskollegaer, offentlige tjenestemenn, annen etnisk gruppe enn dem selv, ukjente personer og samme etniske gruppe som seg selv (andre samer). Selv om mange samer opplever å ha blitt diskriminert, er det få som melder saker inn til Likestillings- og diskrimineringsombudet. Å bli utsatt for etnisk diskriminering og fordommer fordi man er same kan være både

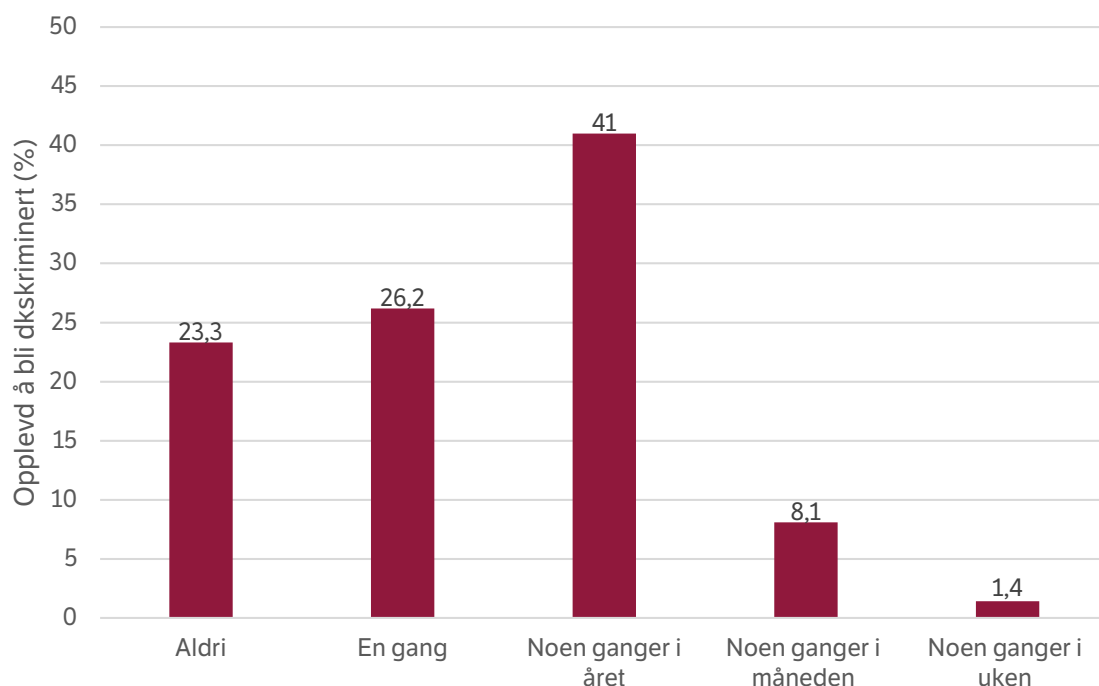
skremmende og nedverdiggende. Det kan også føre til angst, depresjon, magesmerter, selvforakt, søvnproblemer, konsentrasjonsproblemer og selvmordstanker (Hansen et al., 2016).

På spørsmålet om hvor ofte deltagerne opplevde at folk hadde fordommer mot deres samiske gruppe svarte 18,6% «veldig ofte», 40,5% svarte «ofte», 35,7% svarte «noen ganger, mens 5,2% svarte «aldri». Disse tallene tilsier at nesten alle de samiske ungdommene og unge voksne i denne undersøkelsen har opplevd at folk har fordommer mot deres samiske gruppe.

Gjennom mål på opplevd diskriminering grunnet deltagernes samiske bakgrunn hadde hele utvalget en gjennomsnittsskåre på 1,7 (95% KI: 1,64-1,76) av mulige 4. Denne gjennomsnittsskåren tilsier at deltagerne generelt opplevde diskriminering grunnet deres samiske bakgrunn noen ganger. Det var ingen nevneverdig kjønnsforskjell.

På spørsmålet om ungdommen noen gang har tatt kontakt med Likestillings- og diskrimineringsombudet for råd eller hjelp angående diskriminering var det 186 (88,6% av utvalget) som svarte. Av disse svarte 95,2% «nei», 2,7% svarte «ja», mens 2,2% husket ikke. Disse resultatene gjenspeiler tidligere funn som finner at det er veldig få som melder saker inn til Likestillings- og diskrimineringsombudet (Hansen, 2016).

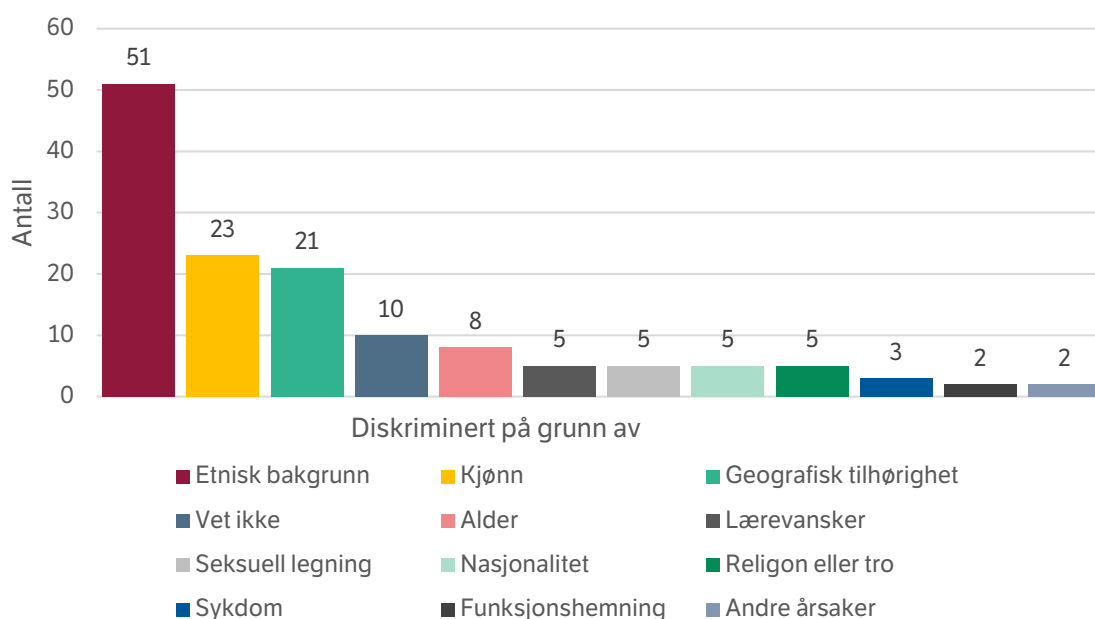
Figur 10 viser hvor stor andel av deltagerne som har opplevd å bli diskriminert. Rundt 3 av 4 rapporterer å ha blitt diskriminert minst en gang i løpet av livet. Høyest frekvens (41%) var svaralternativet som tilsier at den samiske ungdommen har opplevd å bli diskriminert noen ganger i året.

Figur 10: Selvopplevd diskriminering

Årsaker til diskriminering

Alle 161 av de samiske ungdommene og unge voksne som hadde opplevd diskriminering svarte på spørsmålet om hvorfor de tror de ble diskriminert.

Figur 11 viser antall som oppgir å ha blitt diskriminert av ulike årsaker. Den hyppigste årsaken til diskriminering var etnisk bakgrunn, deretter fulgte kjønn og geografisk tilhørighet. Disse årsakene til diskriminering er identisk med tidligere funn (Hansen, 2016; Hansen et al., 2017; Melhus & Broderstad, 2020).

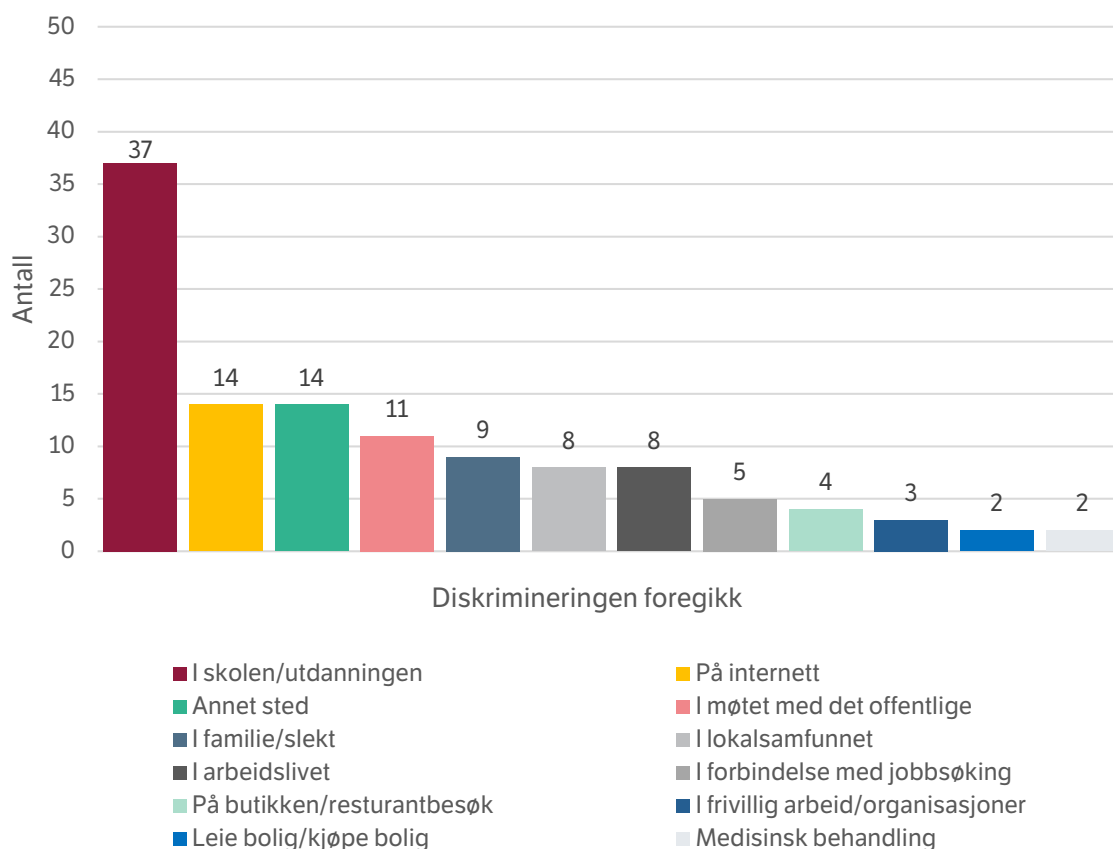
Figur 11: Årsaker til diskriminering

Hvor diskrimineringen foregikk

Alle 161 deltagerne som hadde opplevd diskriminering svarte på spørsmålet om hvor diskrimineringen foregikk.

Figuren viser antall som oppga hvor de opplevde diskrimineringen. Som funnet i tidligere forskning (Hansen, 2016; Hansen et al., 2017) var det hyppigste stedet for diskriminering i skolen/utdanningen, etterfulgt av på internett og annet sted enn de oppgitt.

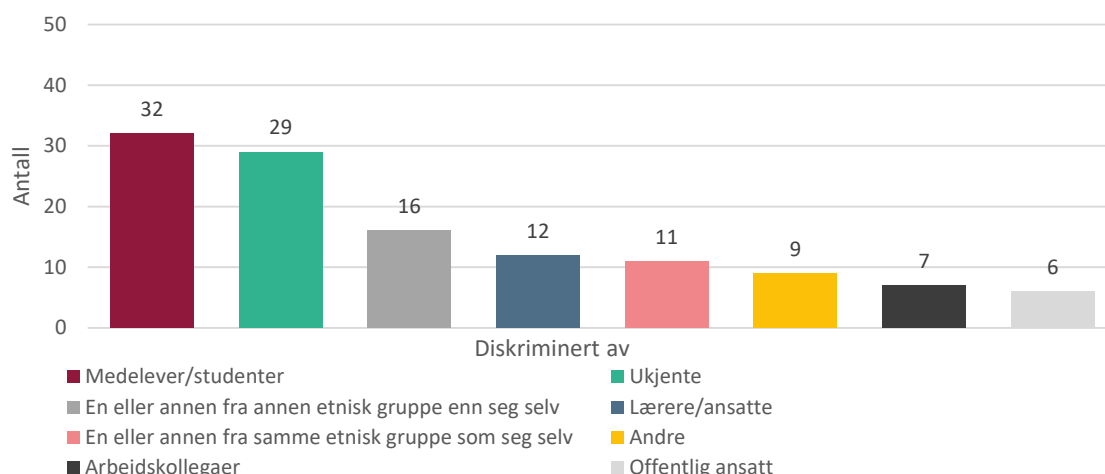
Figur 12: Hvor diskrimineringen foregikk

Hvem som utførte diskrimineringen

Alle 161 deltagerne som hadde opplevd diskriminering svarte på spørsmålet om hvem som utførte diskrimineringen.

Figur 13 viser hvor stor andel som oppga hvem som utførte diskrimineringen av deltagerne som rapporterte å ha opplevd diskriminering. I tråd med tidligere forskning (Hansen, 2016; Hansen et al., 2017; Melhus & Broderstad, 2020) var de hyppigste gruppene medelever/studenter eller ukjente. Deretter fulgte en eller annen fra annen etnisk gruppe enn seg selv, og lærere/ansatte.

Figur 13: Hvem som utførte diskrimineringen

Følger av diskrimineringen

Av de 161 som svarte at de hadde opplevd diskriminering, svarte 66 (41%) på spørsmålet om de hadde gjort noe for å få slutt på diskrimineringen. Svarene var helt likt delt med 33 som svarte ja, og 33 som svarte nei.

Totalt 168 av de 210 deltagerne svarte på spørsmålet om hvor mye diskrimineringen berørte dem. Av disse svarte 14,9% «ikke i det hele tatt», 39,9% svarte «litt», 28% svarte «noe», mens 17,3% svarte «mye». Disse resultatene tilsier at diskrimineringen berørte de fleste, og det er dermed viktig å få fokus på å forebygge diskriminering slik at de samiske ungdommene og unge voksne har muligheten til å oppnå best mulig psykisk og fysisk helse.

Mobbing i skolen

Mobbing er et alvorlig problem, hvor både de som mobber og de som utsettes for mobbing er risikoutsatte grupper. Mobbing handler om gjentatte negative handlinger der én eller flere personer bevisst og med hensikt skader eller forsøker å skade eller tilføre noen ubehag (Bakken, 2019). Mobbingen kan være fysisk, psykisk, slik som vedvarende utfrysning fra vennegjengen, eller digital hvor sosiale medier åpner for uthenging og andre former for krenkende omtaler. Mobbeofre er særlig utsatt for psykiske og fysiske problemer senere i livet (Bakken, 2019).

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på hvor ofte de hadde opplevd 7 negative hendelser på skolen som målte opplevd mobbing. Mulig skåre gikk fra 1 til 5, en høyere skåre tilsier at man opplever negative hendelser oftere. Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 1,42 (95% KI: 1,33-1,52).

Hvordan diskriminering ble målt i undersøkelsen

For å måle deltagerne opplevde diskriminering ble The Percieved Discrimination Scale (Flores et al., 2008) brukt. På skalaer fra 1 (aldri) til 4 (veldig ofte) ble deltagerne bedt om å angi hvor ofte de har opplevd forskjellige typer diskriminering på grunn av deres samiske bakgrunn. Dette ble målt med 15 spørsmål (Hansen et al., 2017) (f.eks. «Hvor ofte føler du at det at du er samisk gjør at du møter flere hindringer enn andre?»). Videre ble deltagerne spurt om de har opplevd å bli diskriminert. Svarkategorier var «Aldri», «En gang», «Noen ganger i året», «Noen ganger i måneden», «Noen ganger i uken» og «Daglig». Dersom de svarte et av svaralternativene utenom «aldri», fikk de oppfølgingsspørsmål om hvorfor de tror de ble diskriminert. Det var mulig å krysse av for én eller flere av følgende årsaker; funksjonshemning, religion eller tro, alder, vet ikke, seksuell legning, nasjonalitet, sykdom, lærevansker, etnisk bakgrunn, kjønn, geografisk tilhørighet og andre årsaker. De ble deretter spurt hvem som diskriminerte dem hvor det var mulig å krysse av for én eller flere av følgende personer: offentlig ansatt, ukjent, arbeidskollegaer, en eller flere fra samme etniske gruppe som deg selv, en eller flere fra annen etnisk gruppe som deg selv, medelever/studenter, lærere/ansatte og andre. Deltagerne ble så spurt om de gjorde noe for å få slutt på diskrimineringen, hvor mye de ble berørt av diskrimineringen og om de noen gang har tatt kontakt med Likestilling- og diskrimineringsombudet for råd eller hjelp angående diskriminering.

Gjennomsnittsskåren for jentene var 1,41 (N=160; 95% KI: 1,31-1,52), mens gjennomsnittsskåren for guttene var 1,32 (N=40; 95% KI: 1,17-1,50). Disse gjennomsnittsskårene tilsier at utvalget generelt ikke hadde opplevd mobbing i skolen den siste måneden. Disse resultatene sammenfaller med resultatene fra UngData undersøkelsen som finner at 8% generelt i Norge blir mobbet minst hver 14. dag og at mobbing er mest utbredt på barneskolen og avtar i løpet av tenårene (Bakken, 2019).

Nett-trakassering

Mange unge samer sier at de har opplevd krenkelser på sosiale medier (Hansen et al., 2016). På nettet har mange personer sterke meninger om det samiske og ikke alle meningene er positive. Spesielt i nordnorske medier kan debatter og kommentarfelt om samiske saker være utsatt for nedverdiggende kommentarer om samer. Unge samer rapporterte betydelig høyere forekomst av diskriminering og krenkelser på sosiale medier enn norsk ungdom. I en studie av unge samer i alderen 18-29 år sier mer en én av fem samer at de har opplevd nettrasisme.

Mange unge samer slutter å delta i diskusjoner der de kan oppleve å få stygge kommentarer eller ser at andre får det. Derfor er dette et demokratisk problem og samfunnsproblem vi må ta på stort alvor (Hansen et al., 2016).

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på de 7 hendelsene som målte trakassering på internett. Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 2,41 (95% KI: 2,23-2,51). Når man så på kjønn, hadde guttene den høyeste gjennomsnittsskåren på 2,60 (N=41; 95% KI: 2,39-2,81), mens jentene hadde en gjennomsnittsskåre på 2,36 (N=161, 95% KI: 2,26-2,47). Disse gjennomsnittsskårene tilsier at de fleste hadde opplevd nett-trakassering på grunn av deres samiske bakgrunn en gang eller noen ganger i året.

Hvordan mobbing og nett-trakassering ble målt i undersøkelsen

Mobbing ble målt med en skala som har blitt brukt i tidligere forskning (Holt et al., 2014). Deltagerne svarte på hvor ofte de har opplevd 7 hendelser på skolen som for eksempel «Hvor ofte har du blitt ertet eller kalt stygge ting?» Svar ble skåret på en skala fra 1 (ikke den siste måneden) til 5 (flere ganger i uken). 207 av 210 deltagere (98,6%) svarte på de 7 negative hendelsene. Nett-trakassering ble målt ved hjelp av The Online Victimization Scale for Adolescents (Tynes et al., 2010). Deltagerne svarte hvor ofte de i løpet av det siste året har opplevd 7 hendelser på nett (f.eks. «Folk på nettet har vært uhøflige eller sagt stygge ting om meg på grunn av etnisiteten min.») på en skala fra 1 (aldri) til 6 (daglig). 209 av 210 deltagere (99,5%) svarte på de syv hendelsene.

Vold i nære relasjoner

Når man tenker på vold er det fort å tenke på fysisk vold (som slåing og sparking), men det finnes også emosjonell vold (for eksempel trusler, utskjellinger og ydmykelser) og seksuell vold (for eksempel uønsket berøring og påtvunget seksuell handling). I et internasjonalt perspektiv er vold sett på som et folkehelseproblem som har en negativ innvirkning på både psykisk og fysisk helse (Verdens helseorganisasjon, 2005). Internasjonale studier indikerer at det er større hyppighet av voldsepisoder hos urbefolkninger enn hos nasjonale majoriteter. Denne overrepresentasjonen har blitt funnet hos den norske samiske befolkningen hvor samer, uavhengig av kjønn, rapporterte en høyere frekvens av vold enn den ikke-samiske befolkningen. Nesten halvparten av samiske kvinner rapporterte at de hadde opplevd noen form for vold gjennom livet, mens en av tre samiske menn rapporterte det samme (Eriksen et al., 2015). Som andre studier skiller vi mellom emosjonell/psykisk vold, fysisk vold og seksuell vold i denne rapporten.

Tabell 6 viser at 95 deltagere (45,2%) ikke hadde opplevd emosjonell vold. Av de som hadde opplevd dette foregikk det for mange som barn. Ettersom utvalget var på 210 deltagere og det var 262 svar på dette spørsmålet, tilsier det at flere av deltagerne hadde opplevd emosjonell vold i flere tidsperioder i livet.

Tabell 6: Antall samiske ungdom og unge voksne som har opplevd vold

Antall som har:	Nei, aldri	Ja, som barn	Ja, som voksen	Ja, det siste året
Opplevd emosjonell vold	95	97	46	24
Opplevd fysisk vold	150	44	22	5
Opplevd seksuell vold	145	35	37	5

Ut i fra tabellen kan man se at 150 deltagere (71,4%) aldri hadde blitt utsatt for fysisk overgrep eller mishandling. Dobbelt så mange ble utsatt for fysisk overgrep eller mishandling i barndommen enn som voksen. Ettersom utvalget var på 210 og det var 221 svar, tilsier dette at noen av deltagere krysset av for flere av svaralternativene som viser til at de hadde blitt utsatt for fysisk overgrep og/eller mishandling i flere tidsperioder i livet.

Tabell 6 viser at 145 deltagere (69%) hadde aldri blitt utsatt for seksuelle overgrep. Nesten like mange rapporterte å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep som barn og som voksen. Ettersom utvalget var på 210 deltagere og det var 222 rapporterte svar, tilsier dette at noen deltagere krysset av for flere av svaralternativene og har dermed opplevd seksuelle overgrep i flere tidsperioder i livet. Flertallet som rapporterte å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep var jenter.

Slått av en voksen i familien

Resultatene tilsier at de fleste av deltagerne (95,2%) ikke hadde blitt slått av en voksen i familien de siste 12 månedene. 2,4% svarte «ja, en gang», 1% svarte «ja, 2-4 ganger», mens 1,4% svarte «ja, 5-10 ganger».

Hvordan vold i nære relasjoner ble målt i undersøkelsen

Tre spørsmål i spørreskjemaet var knyttet til vold og overgrepserfaringer. Spørsmålene omfatter emosjonell, fysisk og seksuell vold. Spørsmålene lød som følger; «Har du opplevd at noen systematisk og over lengre tid har forsøkt å kue, fornede eller ydmyke deg?», «Er du blitt utsatt for fysisk overgrep/mishandling?» og «Er du blitt utsatt for seksuelle overgrep?». Deltagerne kunne da svare ett eller flere av svaralternativene; «Nei, aldri», «Ja, som barn», «Ja, som voksen (18 år eller eldre)» og «Ja, det siste året». Avslutningsvis ble de spurt om de hadde blitt slått med vilje av en voksen i familien de siste 12 månedene. Her kunne deltakerne velge mellom svaralternativene «nei», «ja, en gang», «ja, 2-4 ganger», «ja, 5-10 ganger», og «ja, mer enn 10 ganger».

Historiske traumer

Fra ca. 1850 og i omlag 100 år ble norske samer utsatt for en fornorskingspolitikk der målet var å assimilere samene i det norske samfunnet. Tidligere forskning finner at historiske traumer kan prege møtet med offentlig helsevesen. Bals og Turi (som referert i Halvorsen, 2014) ser at mange med røtter i samisk kultur bærer med seg stor sorg etter tap av kulturarv og kunnskaper. Mange samer har erfaringer med etnisk diskriminering i det offentlige og kan ha et vanskelig forhold til myndigheter og offentlige hjelpeinstanser. I tillegg har konsekvensene av fornorskingspolitikken i ulik grad ført til mistillit til norske myndigheter og offentlige institusjoner. Denne bevisstheten blir i noen tilfeller overført til nye generasjoner, og kan føre til at også yngre er skeptiske til å oppsøke offentlige instanser ved behov (Midtbøen & Lidén, 2015).

Gjennomsnittsskåren på 3,04 (95% KI: 2,90-3,18) viser at de unge samene månedlig tenkte på historiske traumer som fornorskingspolitikken forårsaket. Som vist i tabell 8, var tanker rundt det å miste språket og kulturen sin vanligst, fulgt av det at de mistet natur- og bruksområdene sine, og at de mistet selvrespekt på grunn av dårlig behandling fra myndighetspersoner. Det var ingen nevneverdige kjønnsforskjeller.

Tabell 7: Prosentandel som tenker på historiske traumer

	Aldri (%)	Årlig (%)	Månedlig (%)	Ukentlig (%)	Daglig (%)	Flere ganger om dagen (%)
Vi mistet areal/natur/ bruksområdene våre	3,3	26,3	29,2	22,5	11	7,7
Vi mistet språket vårt	1,9	13,8	26,2	22,9	21,4	13,8
Vi mistet åndeligheten vår	13,0	42,8	19,7	13,9	5,8	4,8
Familiebånd ble ødelagt på grunn av internatskolene	12,9	39,2	26,8	13,9	4,3	2,9
Familier ble splittet på grunn av myndighetenes tvangsflytting	12,6	44,9	23,7	10,1	7,2	1,4
Vi mistet selvrespekt på grunn av dårlig behandling fra myndighetspersoner	3,3	23,8	32,4	22,9	11,4	6,2
Vi sluttet å stole på etniske nordmenn på grunn av avtalebrudd	17,2	34,9	23	12,4	8,1	4,3
Vi mistet kulturen vår	2,4	19,6	27,8	23,4	16,7	10
For mange samer har dødd for tidlig	24,0	39,9	17,8	9,1	4,8	4,3

Midlertid virket det ikke slik at disse tankene medførte videre emosjonell reaksjon hos de unge samene. Gjennomsnittsskåren på 2,43 (95% KI: 2,33-2,52) tilsier at de unge samene sjelden eller noen ganger fikk en eller flere emosjonelle reaksjoner når de tenkte på de historiske traumene. Hvis de først rapporterte å ha emosjonelle reaksjoner, var sinne og tristhet/deprimert de vanligste emosjonelle reaksjonene.

Hvordan historiske traumer ble målt i undersøkelsen

For å måle historisk traumer ble The Historical Loss Scale og The Historical Loss Associated Symptoms Scale (Whitbeck et al., 2004) brukt. På en skala fra 1 (aldri) til 6 (flere ganger om dagen) ble deltagerne bedt om å angi hvor ofte de tenker på ni hendelser (f.eks., «Det at vi mistet åndeligheten vår»). Etter det rapporterte deltagerne hvor ofte de føler 14 emosjonelle reaksjoner (f.eks., «skam») når de tenker på dette på en skala fra 1 (aldri) til 5 (alltid).

Selvfølelse

Selvfølelse er en betingelsesløs vurdering av egen verdi, uavhengig av presentasjoner. Å ha en god selvfølelse kjennetegnes av at man er kjent med sine sterke og svake sider og kan tåle å ta og gjøre feil. Svak selvfølelse kan sees gjennom usikkerhet og selvkritikk hos personen i sosiale settinger. Forskning viser at lav selvfølelse kan henge sammen med utviklingen av psykiske lidelser under stress og belastning, og kan gjerne sees i sammenheng med for eksempel depresjon og angst (Malt, 2020).

Alle de 210 samiske ungdommene svarte på spørsmålene som målte selvfølelse. En høyere skåre tilsier høyere selvfølelse. Hele utvalget hadde en gjennomsnittlig sumskåre på 44,11 (95% KI: 42,37-45,87) av mulige 70. Guttene hadde en noe høyere gjennomsnittlig sumskåre på 48,85 (95% KI: 45,20-52,50) enn jentene med 43,33. (95% KI: 41,32-45,35). Med utgangspunkt i disse gjennomsnittlige sumskårene og de korresponderende avskjæringsverdiene hadde de samiske ungdommene en selvfølelse godt innenfor normalen.

Livstilfredshet

Livstilfredshet handler om i hvilken grad mennesker tenker og føler positivt om sine liv. Alle de 210 samiske ungdommene og unge voksne svarte på spørsmålene som målte livstilfredshet. Hele utvalget hadde en gjennomsnittlig sumskåre på 20,85 (95% KI: 19,88-21,78) av mulige 35. Jentene hadde en gjennomsnittlig sumskåre på 20,48 (N=162; 95% KI: 19,41-21,55), mens guttene hadde en noe høyere gjennomsnittlig sumskåre på 22,76 (N=41; 95% KI: 20,84-24,69). Ut i fra disse gjennomsnittlige sumskårene og de korresponderende avskjæringsverdiene (fra ekstremt misfornøyd til ekstremt fornøyd) kan man si at utvalget var middels fornøyd med livet sitt, og at guttene var noe mer fornøyd enn jentene.

Kroppsbilde

Kroppsbilde omfatter en persons forestillinger om og opplevelser av egen kropp. Kroppsbilde er nært knyttet til selvfølelse og trygghet på egen identitet. Ungdomstiden er en sentral periode for utviklingen av kroppsbildet og man ser at et negativt kroppsbilde er relatert til en rekke psykiske og fysiske helseproblemer. Tidligere forskning finner at samiske jenter er mer fornøyde med kroppen sin enn ikke-samiske jenter (Kvernmo, 2004). Dette funnet kan ha sammenheng med ulike normer, verdier og idealer om kroppsidealer i den samiske kulturen sammenlignet med den mer vestlige norske kulturen.

Alle de samiske ungdommene og unge voksne svarte på spørsmålene som målte kroppsbilde. Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 2,50 (95% KI: 2,40-2,61) av mulige 4. Jentene hadde en gjennomsnittsskåre på 2,41 (N=162; 95% KI: 2,29-2,53), mens guttene hadde en noe høyere gjennomsnittsverdi på 2,97 (N=41; 95% KI: 2,72-3,21). I tråd med tidligere forskning (Kvernmo, 2004) tilsier disse resultatene at den samiske ungdommen har et godt kroppsbilde.

Hvordan selvfølelse, livstilfredshet og kroppsbilde ble målt i undersøkelsen

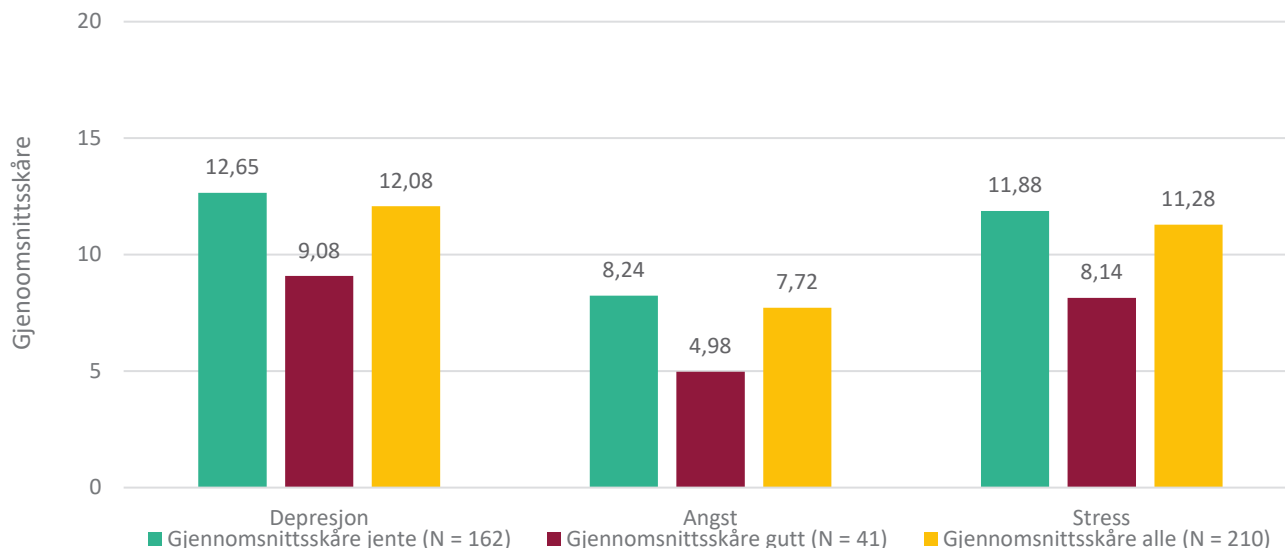
For å måle selvfølelse ble Rosenberg Self-Esteem Scale (Rosenberg, 1965) brukt i spørreundersøkelsen. Skalaen består av ti spørsmål (f.eks. «Jeg er stort sett fornøyd med meg selv») og svar skåres på en 7-punkt skala fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). Mulig sumskåre går fra 10-70, hvor en skåre under 30 regnes som lav selvfølelse. For å måle livstilfredshet ble The Satisfaction with Life Scale (Diener et al., 1985) brukt. Skalaen består av fem utsagn (f.eks. «På det fleste måter er livet mitt nær idealet mitt») og svar ble skåret på en 7-punkt skala fra 1 (helt uenig) til 7 (helt enig). Mulig sumskåre gikk fra 5 til 35, hvor avskjæringsverdier gikk fra ekstremt misfornøyd til ekstremt fornøyd. Deltagernes kroppsbilde ble målt med en skala fra UngData. Deltagerne ble bedt om å angi hvor godt seks utsagn passer til dem (f.eks. «Jeg liker utseende mitt veldig godt»). Svarene ble skåret på en skala fra 1 (passer svært dårlig) til 4 (passer svært godt).

Psykisk helse

Ungdomstiden er en sårbar periode som kjennetegnes av store omveltninger, både kroppslige og mentale. Mange ungdommer har litt tyngre psykiske perioder som for de fleste er forbigående. Generelt er depresjons- og angstsymptomer de vanligste plagene blant ungdom, hvor jenter rapporterer større plager. Det er en økende trend i forekomst av

angst- og depresjonssymptomer på tvers av kjønn og etniske grupper (Kvernmo & Bye, 2019). Tidligere forskning på psykiske vansker finner ingen statistiske forskjeller mellom samiske og ikke-samiske elever (Kvernmo, 2004; Kvernmo & Bye, 2019).

Figur 14: Gjennomsnittsskårer på depresjon, angst og stress fordelt på kjønn

Figur 14 viser gjennomsnittsskårene for jenter, gutter og hele utvalget på depresjon, angst og stress. Jo høyere skåre, jo flere symptomer på depresjon, angst og stress. Depresjon hadde den høyeste gjennomsnittsskåren ($M=12,08$; 95% KI: 10,66-13,34) og faller innenfor kategorien «mild» på skalaen. Gjennomsnittsskåren på angst ($M=7,72$; 95% KI: 6,48-8,86) og stress ($M=11,28$; 95% KI: 10,10- 12,50) faller også innenfor kategorien «mild» på skalaen. Fra figuren ser man at jentene generelt hadde et noe høyere nivå på alle tre målene på psykisk helse, og gjennomsnittsskårene tilsier at de hadde milde symptomer på både depresjon, angst og stress. Guttenes lavere gjennomsnittsskårer viser et bilde av milde symptomer på depresjon og symptomer innenfor normalen på angst og stress. Disse funnene speiler tidligere trender funnet i den generelle norske ungdomsbefolkningen (Bakken, 2019).

Hvordan psykisk helse ble målt i undersøkelsen

Psykisk helse ble målt ved Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS-21) (Henry & Crawford, 2005). Den består av 21 utsagn hvor syv av dem måler depresjon (f.eks. «Jeg hadde vanskelig for å glede meg over noe»), syv måler angst (f.eks. «Jeg var redd uten at det var noen grunn til det»), og syv måler stress (f.eks. «Jeg syntes det var vanskelig å finne roen»). Deltagerne rangerte på en skala fra 0 (passer ikke i det hele tatt) til 3 (passer veldig godt eller for mesteparten av uken) hvor ofte de opplevde hendelsene i den siste uken. Alle 210 deltagerne svarte på spørsmålene.

Kroppslige uttrykk for stress og negative følelser

Av og til kan fysiske reaksjoner i kroppen vår gjenspeile hvordan vi har det i det daglige og videre påvirke oss. Hvis vi for eksempel har en stressfull periode kan vi oppleve at vi får hodepiner og at vi sover dårligere og mindre. Derfor ønsket vi å måle de samiske ungdommene og unge voksens mer fysiske, symptomatiske symptomer. Tidligere forskning kan tyde på at det er noen kulturforskjeller hos samer og ikke-samer som gjør at de kan ha ulik hyppighet av, og ulike symptomatiske symptom. Eksempelvis har tidligere forskning vist at samer har mindre søvnproblemer og bruker halvparten så mye sovetabletter enn ikke-samer. En mulig forklaring kan kobles til oppdragelse hvor samer ikke følger klokken i like stor grad og legger seg før når de er trøtte (Bakken et al., 2006). Hele utvalget hadde en gjennomsnittsskåre på 2,25 (95% KI: 2,12-2,37) av mulige 5.

Jentene hadde en gjennomsnittsskåre på 2,35 (N=162; 95% KI: 2,21-2,49), mens guttene hadde en lavere gjennomsnittsskåre på 1,75 (N=41; 95% KI: 1,53-1,99). Disse resultatene tilsier at de samiske ungdommene og unge voksne hadde litt symptomatiske symptomer. Når deltakerne først rapporterte somatiske symptomer var det flest som opplevde tretthet (lite energi), tett fulgt av hodepine, vondt i ryggen og søvnproblemer.

Hvordan kroppslige uttrykk for stress og negative følelser ble målt i undersøkelsen

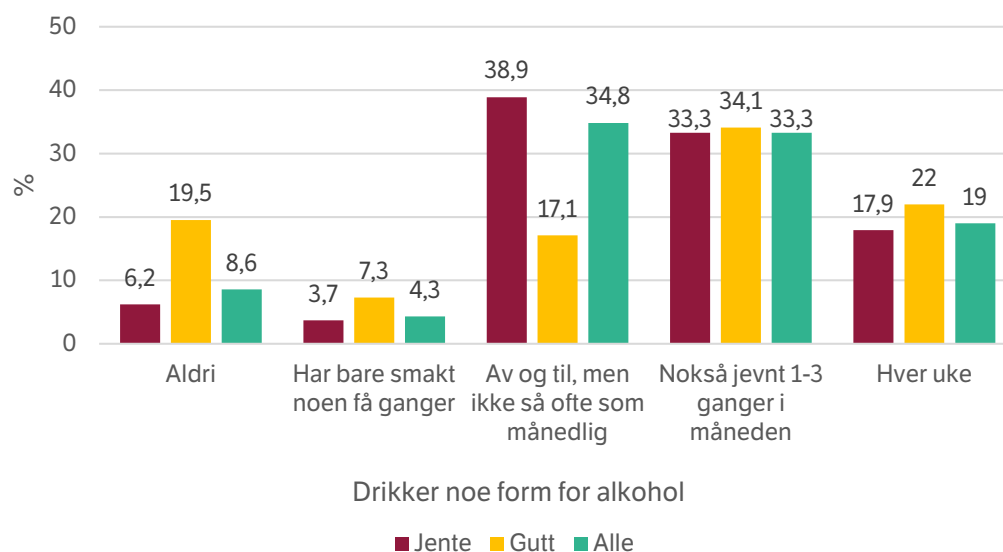
For å måle deltagerens symptomatiske symptomer ble The Somatic Symptom Scale-8 (Gierk et al., 2014) brukt. Deltagerne ble bedt om å angi hvor ofte de har opplevd åtte symptomer i løpet av de syv siste dagene (f.eks. «Tretthet, lite energi»). Svaralternativene rangerte fra 0 (ikke i det hele tatt) til 5 (Veldig mye).

Alkoholforbruk

Ungdom som drikker alkohol er ofte tilknyttet større sosiale omgangskretser med vennskap, flørting og et aktivt sosialt liv. På den andre siden kan alkoholmisbruk i ung alder føre til akutte skader og større risikotaking. Dette negative aspektet vises ofte i et atferdsmønster der ungdom som begynner å drikke tidlig, ofte begår mer kriminalitet og har en dårligere psykisk helse enn sine jevnaldrende (Bakken, 2019). Derfor er det viktig å måle alkoholforbruk og debutalder. Grunnet den religiøse-sosio-kulturelle konteksten skapt av læstadianismen og dens sterke anti-alkohol normer, drikker samisk ungdom mindre enn etnisk norske ungdom. Dette lavere alkoholforbruket sees i høyere tall av avholdenhet, mindre festdriking og lavere årlig alkoholforbruk (Spein, 2008).

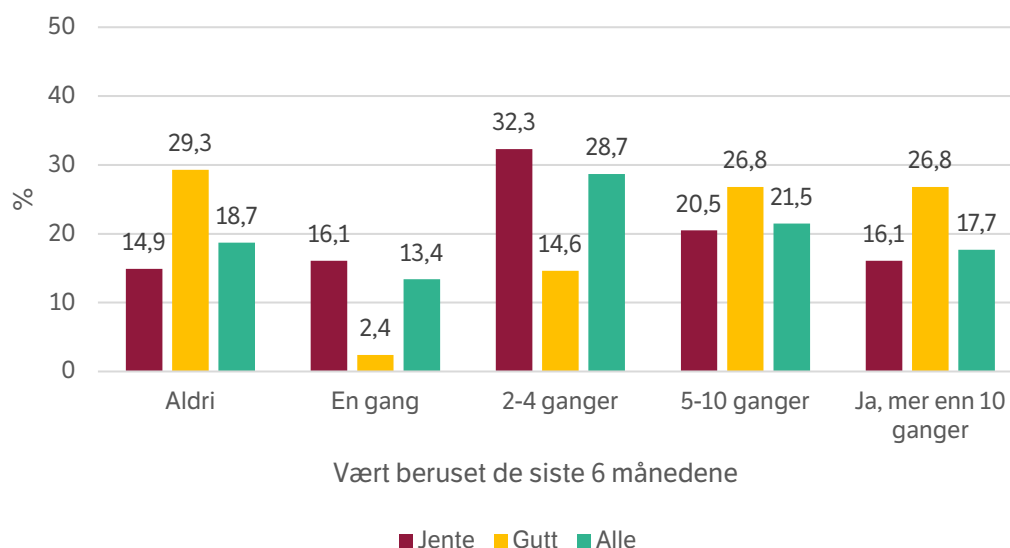
Sammenlignet med den samiske konteksten, er den norske konteksten karakterisert av lavere religiøsitet og mer alkoholdrikking av både ungdom og deres foreldre. Tidligere funn viser at unge samer som bor i den norske konteksten «imiterer» drikkeatferden til de ikke-samiske jevnaldrende ungdommene ved at det er mer drikking, fyll, og alkoholforbruk sammenlignet med unge samer i samiske majoritetsområder (Kvernmo, 2004; Spein et al., 2011). Disse funnene tilsier dermed at samiske ungdom i samiske majoritetsområder med sterke samiske kulturelle bånd har beskyttende faktorer mot bruk og misbruk av alkohol.

Figur 15: Alkoholbruk fordelt på kjønn

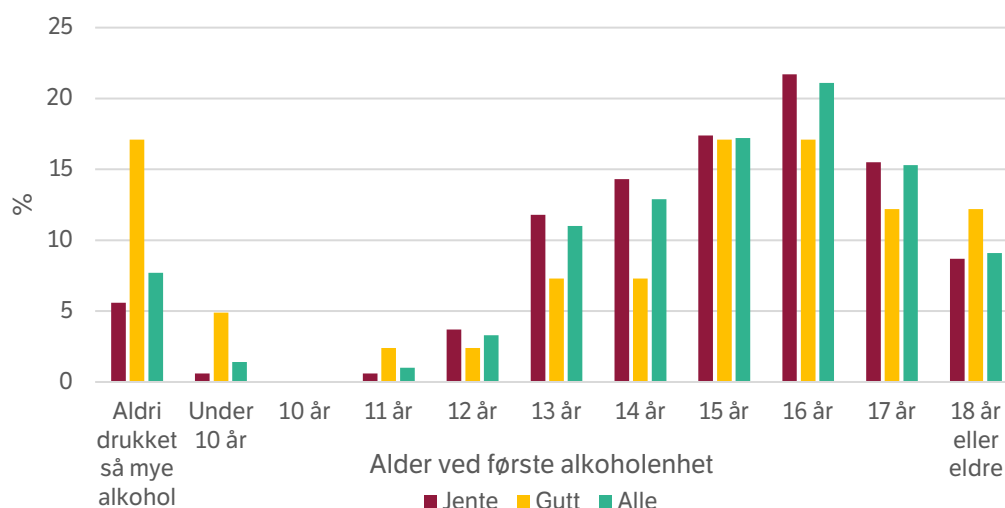

Figur 15 viser om deltagerne drikker noen form for alkohol fordelt på kjønn. En høyere prosentandel av guttene hadde aldri drukket alkohol (19,5%) eller bare smakt noen få ganger (7,3%), mens en større prosentandel av jentene drakk av og til, men ikke så ofte som månedlig (38,9%). Begge kjønn hadde en lik prosentandel som drakk nokså jevnt 1-3 ganger i måneden (33,3% og 34,1%). En noe høyere prosentandel av guttene (22%) enn jentene (17,9%) drakk hver uke. Av hele utvalget drakk 52,3 % alkohol jevnlig minst én gang i måneden.

Figur 16 viser prosentandel av hvor mange ganger deltagerne hadde kjent seg tydelig beruset de siste seks månedene fordelt på kjønn. Prosentandelen gutter var høyest på ytterpunktene av skalaen med 29,3% som ikke hadde vært beruset de siste seks månedene, 26,8% som hadde vært tydelig beruset 5-10 ganger, og 26,8% som hadde vært tydelig beruset mer enn 10 ganger de siste seks månedene. Jenter hadde høyest prosentandel ved en gang (16,1%) og ved 2-4 ganger (32,3%). Disse beruselsestallene kan henge sammen med det faktum at hoveddelen av vårt utvalg var elever/studenter og bodde i tettbygde strøk og byer, noe som er forbundet med høyere alkoholforbruk (Rossow & Bye, 2019).

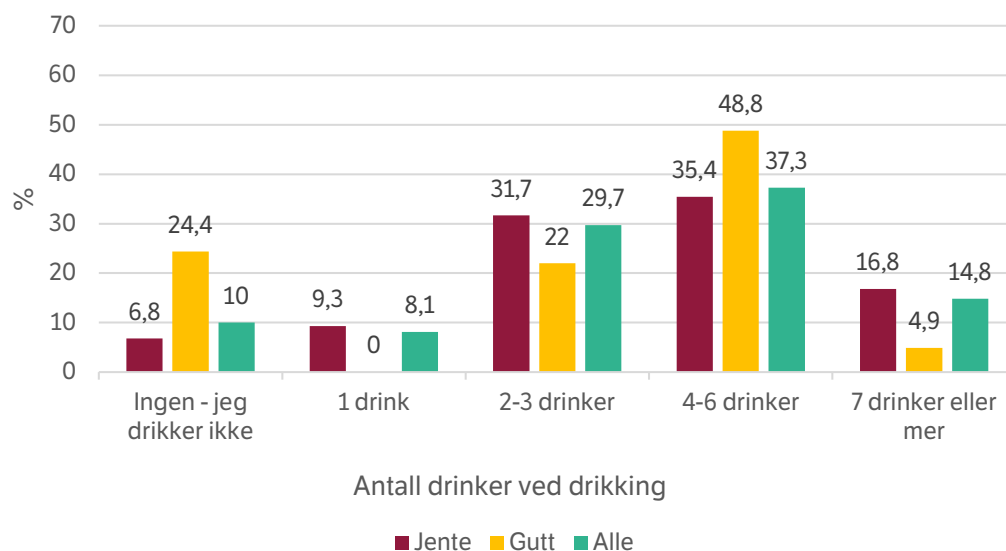
Figur 16: Vært tydelig beruset de siste seks månedene fordelt på kjønn

Figur 17 viser alderen da deltagerne drakk sin første alkoholenhet eller en drink. Frem til og med 11 år var det flest gutter som debuterte, mens flere av jentene debuterte i alderen 12 til 17 år. Flere gutter enn jenter begynte å drikke etter fylte 18 år. Høyest prosentandel begynte å drikke som 16-åring, noe som gjenspeiler den nasjonale trenden (Bakken, 2017). En større prosentandel av guttene enn jentene hadde aldri drukket alkohol. Denne spredningen sammenfaller med tidligere forskning som også finner stor variasjon i debutalder (Bakken, 2019).

Figur 17: Alder ved inntak av første alkoholenhet fordelt på kjønn

Figur 18 viser prosentandelen av hvor mange drinker deltagerne drikker når de først drikker fordelt på kjønn. Sammenlignet med guttene, drakk en høyere prosentandel av jentene 1 drink (9,3%), 2-3 drinker (31,7%) og 7 drinker eller mer (16,8%).

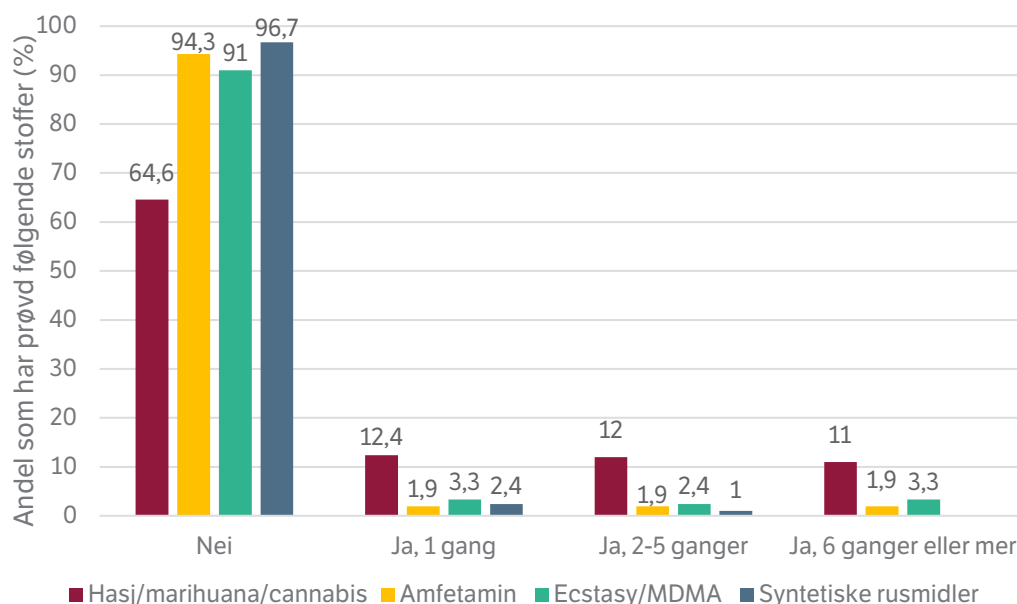
Figur 18: Antall drinker ved drikking fordelt på kjønn

Sammenlignet med jentene, drakk en høyere prosentandel av guttene 4-6 drinker (48,8%) eller drakk ikke i det hele tatt (24,4%). Et alkoholinntak på 6 enheter eller flere per gang gir en forhøyet skaderisiko, og jo oftere man drikker så mye per gang, desto mer risikofylt er drikkemønsteret (Taylor et al., 2010). Rapporteringene tilsier at rundt 15% av den samiske ungdommen hadde et risikofylt drikkemønster, samt at de samiske jentene hadde et mer risikofylt drikkemønster enn de samiske guttene. Ettersom utvalget består av så få samiske gutter, må disse kjønnsforskjellene tas med forbehold.

Narkotikaforbruk

Sammenlignet med alkohol, er narkotika ulovlig og som oftest sosialt fordømt. Dermed krysser ungdom som prøver narkotiske stoffer en ekstra grense. Sammenlignet med andre land har ungdom i Norge en lav utprøvelse og et lavt forbruk av stoffer som cannabis, ecstasy og amfetamin (Bakken, 2019). Narkotikaforbruk er mer et entydig ungdomsfenomen enn alkoholforbruk, men noen misbruksmønstre kan bli hengende igjen også i voksen alder. Målinger fra 2010 til nå viser at det er en markant økning av hasjrøyking i Norge, hvor ungdom fra høyere sosiale lag har et noe høyere forbruk. I tillegg blir flere enn tidligere tilbudt hasj eller marihuana. Langt flere enn de som selv har prøvd har blitt tilbudt (Bakken, 2019).

Figur 19: Bruk av narkotiske stoffer

Figuren viser prosentandel som har prøvd eller ikke prøvd hasj/marihuana/cannabis, amfetamin, ecstasy/MDMA eller syntetiske rusmidler og hvor mange ganger de eventuelt har brukt det. Som sett i figur 19 hadde flertallet av utvalget aldri prøvd noen av de narkotiske stoffene. Av de som har prøvd narkotiske stoffer, er det flest som har prøvd hasj/marihuana/cannabis. Det er færre i dette utvalget som ikke har prøvd hasj eller marihuana (64,6%) enn videregående-utvalget fra Ung Data (86%) (Bakken, 2019). Dette kan forklares av at dette utvalget er opp til 31 år og at flere da kan ha prøvd hasj og marihuana i senere alder enn videregående.

Hvordan alkohol- og narkotikabruk ble målt i undersøkelsen

Alkoholforbruk ble målt ved 4 spørsmål fra UngData undersøkelsen.

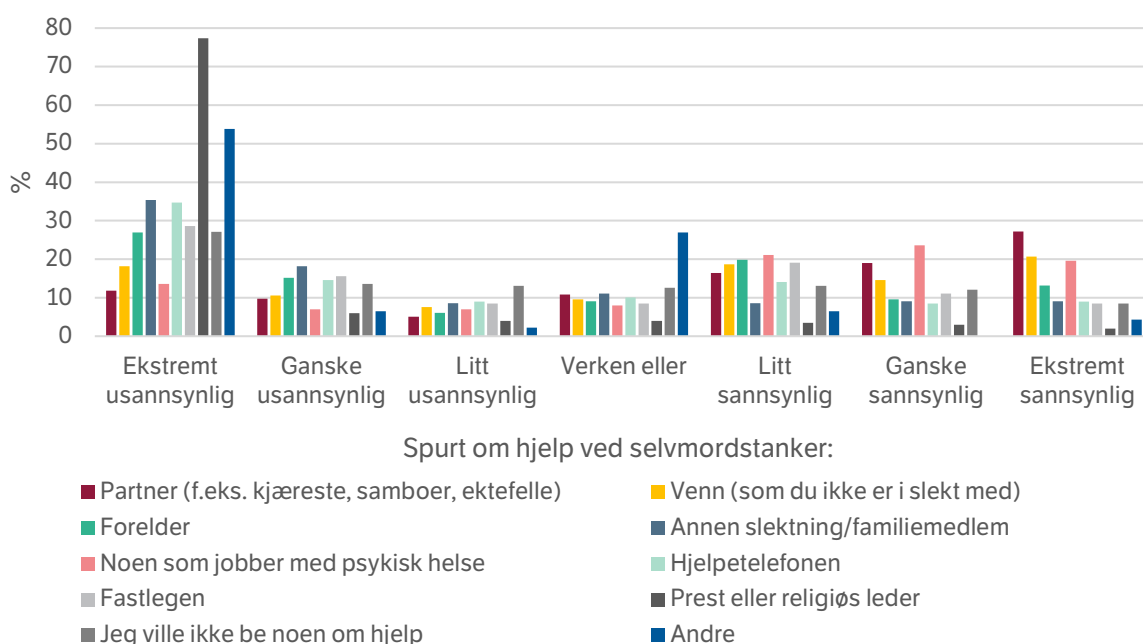
For eksempel svarte deltagerne på spørsmål som «Hvor mange drinker drikker du vanligvis når du drikker?» Svaralternativene for dette spørsmålet var (1) ingen, jeg drikker ikke, (2) 1 drink, (3) 2-3 drinker, (4) 4-6 drinker, (5) 7 drinker eller mer. 209 til alle 210 av deltakerne svarte på spørsmålene. Narkotikabruk ble målt ved et spørsmål som spurte deltagerne om de noen gang hadde brukt (a) Hasj/marihuana/cannabis, (b) Amfetamin, (c) Ecstasy/MDMA, og (d) Syntetiske rusmidler (f.eks. syntetisk hasj). Svaralternativene rangerte fra 1 (aldri) til 4 (Ja, seks ganger eller mer). Alle 210 deltakerne svarte på dette spørsmålet.

Selvordstanker og atferd

Selvord er et stort folkehelseproblem i verdens urbefolkninger. Det som karakteriserer selvmordsproblematikken blant samer er at det er særlig høye selvmordsrater blant unge menn (15-24 år), bruk av harde selvmordsmetoder (henging og skyting), stor variasjon internt i gruppen samt at det forekommer «selvmordsbølger» (Silviken et al., 2006). Selvskaing og selvmordsatferd hos samisk og ikke-samisk ungdom er assosiert med blant annet økt risiko for senere mentale problem samt langtidsarbeidsledighet (Eckhoff et al., 2020). Tidligere funn tilsier at unge samer har mer selvmordstanker enn ikke-samisk ungdom i Sverige, men at de ikke har en høyere rate av selvmordsforsøk (Omma et al., 2013). Midlertid finner annen forskning ikke en forskjell i selvmordsatferd hos samiske og ikke-samiske ungdom i Norge (Eckhoff et al., 2020; Kvernmo & Rosenvinge, 2009; Silviken & Kvernmo, 2007). Dette er i kontrast til funn hos urbefolkninger generelt. Nesten 1 av 3 ungdom og unge i Norge forteller at de har hatt selvmordstanker og mer enn 1 av 10 unge har prøvd å ta livet sitt (Norsk helseinformatikk, 2020). Som trenden for all ungdom, har den kvinnelige populasjonen høyest antall selvmordsforsøk (Kvernmo, 2004).

Tabell 9 på neste side viser prosentandel av svarene på de fire ulike bolkene som målte suicidaltet. Som sett i tabellen hadde rundt 3 av 4 ikke noen tegn på selvmordstanker. Disse tallene er noe lavere enn ungdom og unge i Norge generelt (Norsk helseinformatikk, 2020). Av de som uttrykte selvmordstanker i noen grad, var det flere som hadde prøvd å ta sitt eget liv. På spørsmål om deltakerne hadde prøvd å ta sitt eget liv noen gang, svarte 20,4% av de samiske jentene og 14,6% av guttene ja. Dette tallet er noe høyere enn unge i Norge generelt (Norsk helseinformatikk, 2020).

Figur 20: Hvem man spør om hjelp til selvmordstanker

Av de samiske ungdommene som hadde prøvd å ta livet sitt, hadde 53,6% av jentene og 25% av guttene forsøkt å ta livet sitt én gang. De øvrige hadde forsøkt å ta livet sitt to eller tre ganger. Ettersom utvalget besto av så få samiske gutter må disse kjønnsforskjellene og funnene hos guttene tas med forbehold.

Figur 20, vist på forrige side, viser sannsynligheten for at de samiske ungdommene og unge voksne ville spurt ulike personer og tjenester om hjelp til selvmordstanker. Det var ekstremt sannsynlig for deltagerne å spørre en partner (27,2%), en venn (20,7%) eller noen som jobber med psykisk helse (19,6%) om hjelp. Det at 1 av 5 unge samer hadde spurt noen som jobber med psykisk helse om hjelp ved selvmordstanker er et veldig godt tegn på at utviklingen går i riktig retning.

Tabell 8: Selvmordstanker og atferd

	Jente (%)	Gutt (%)	Alle (%)
Bolk A			
Jeg tenker ikke på å ta mitt eget liv	74,1	80,5	73,8
Noen ganger tenker jeg på å ta mitt eget liv	24,1	19,5	24,8
Jeg tenker på å ta mitt eget liv mesteparten av tiden	1,2	0	1
Jeg tenker alltid på å ta mitt eget liv	0,6	0	0,5
Bolk B			
Jeg har ikke selvmordstanker	75,3	80	75,1
Jeg har selvmordstanker, men ingen konkrete planer	19,1	12,5	18,2
Jeg har selvmordstanker, og vurderer forskjellige måter å gjøre det på	5,6	7,5	6,7
Jeg har selvmordstanker, og har tenkt ut en endelig plan	0	0	0
Bolk C			
Jeg har ikke selvmordstanker	67,9	77,5	68,4
Jeg har selvmordstanker, men jeg har full kontroll på disse tankene	23,5	17,5	23
Jeg har selvmordstanker, men jeg har til en viss grad kontroll på disse tankene	8	2,5	7,7
Jeg har selvmordstanker, og jeg har liten eller ingen kontroll på disse tankene	0,6	2,5	1
Bolk D			
Jeg får ikke plutselige tanker om å ta mitt eget liv	68,9	71,8	67,6
I noen situasjoner får jeg plutselige tanker om å ta mitt eget liv	28,6	25,6	30
Jeg får plutselige tanker om å ta mitt eget liv i de fleste situasjoner	2,5	2,6	2,4
Jeg får plutselige tanker om å ta mitt eget liv i alle situasjoner	0	0	0

Denne positive utviklingen kan være en antydning på at flere av de samiske ungdommene og unge voksne begynner å stole mer på offentlige instanser og ser på slike helsetilbud som en god mulighet til å kunne be om hjelp ved selvmordstanker. På den andre siden ville det vært ekstremt usannsynlig for deltagerne å spørre prest eller religiøs leder (77,4%), andre enn de nevnt (53,8%), annen slektning/familiemedlem (35,4%) eller hjelpetelefonen (34,7%) om hjelp.

Hvordan selvmordstanker og selvmordsforsøk ble målt i undersøkelsen.

For å måle selvmordstanker og atferd ble The Acquired Capability for Suicide Scale (Riberio, 2014) brukt. Først ble suicidalitet målt ved hjelp av fire spørsmål. For hvert spørsmål ble deltagerne bedt om å angi det som beskriver dem best med tanke på de siste to ukene. For eksempel velger de blant de følgende svaralternativene: (a) Jeg tenker ikke på å ta mitt eget liv, (b) Noen ganger tenker jeg på å ta mitt eget liv, (c) Jeg tenker på å ta mitt liv mesteparten av tiden, (d) Jeg tenker alltid på å ta mitt eget liv. 207 til alle 210 deltakerne svarte på disse spørsmålene. Etter at deltagerne besvarte disse spørsmålene, ble de spurt om de noen gang har forsøkt å ta sitt eget liv, og gitt at de svarer ja, hvor mange forsøk de har hatt. For å måle hvem deltagerne søker om hjelp ved selvmordstanker ble The General Help Seeking Questionnaire (Wilson et al., 2005) brukt. På en skala fra 1 (ekstremt usannsynlig) til 7 (ekstremt sannsynlig) svarte deltakerne hvorvidt de ville henvendt seg til 10 forskjellige personer/grupper/institusjoner som for eksempel «Partner (f.eks. kjæreste, samboer, ektefelle)» eller «Noen som jobber med psykisk helse (f.eks. psykolog, sosialarbeider, rådgiver).» 195 (92,9%) til 198 (94,3%) av deltakerne svarte på disse spørsmålene.

Oppsummering

- Formålet med studien var å kartlegge unge norske samers erfaringer og opplevelser knyttet til det å være ung og samisk i Norge i dag, samt å få mer informasjon om unge samers mentale helse og velvære. Dermed ble unge norske samer mellom 16-31 år invitert til å svare på en digital undersøkelse.
- Det digitale spørreskjemaet inneholdt blant annet spørsmål om ungdommens samiske/norske identitet, deres familierelasjoner, hvordan unge samer opplever at samfunnet forholder seg til samer i Norge, om de har opplevd etniske diskriminering, hatytringer, mobbing eller vold. I tillegg ble de spurt om deres mentale helse, deres helsevaner og velvære, hvordan de håndterer problemer og om de søker hjelp hvis de trenger det.
- Utvalget består av totalt 210 unge norske samer. Mulig generalisering av funnene må tas med noen forbehold. For det første er utvalget noe lite til å kunne generaliseres til alle unge samer. For det andre er det stor skjevfordeling i kjønn med 162 jenter og 41 gutter. For det tredje er flertallet av deltakerne fra Troms og Finnmark fylke, noe som gjør at funnene er mer representative for unge nord-samer. For det fjerde var det en overrepresentasjon av deltagere med bosted i stor og liten by grunnet elev/studentstatus. Midlertid viser undersøkelsen noen betydningsfulle og spennende funn som vil være viktige å fokusere på ved senere forskning og kartlegginger.
- Utvalget har høy samisk identifikasjon og høyere akkulturasjon ovenfor sin samiske kultur enn ovenfor den norske kulturen. Imidlertid har de også en noe god tokulturell identifikasjon. Hvordan deltakerne opprettholder disse to ulike identitetene kan like gjerne være konfliktfylt som forenelig.
- De fleste av de samiske ungdommene og unge voksne har gode samiske språkferdigheter. Flere unge samer snakker mer samisk enn sine foreldre og besteforeldre. Denne økningen kan vise til en språklig revitalisering.
- De unge samene identifiserer seg religiøs til en viss grad, men har en lite sterk religiøs identitet. Dette gjenspeiler funnene som tilsier at færre unge samer tilhører et religiøst livssyn enn sine foreldre og besteforeldre.
- De samiske ungdommene og unge voksne rapporterte høy generell motstandsdyktighet og relativt sterk tilfredshet med livet.
- Ved emosjonelle problemer er det større sannsynlighet for at de unge samene går til nære og kjente (venn/partner/familie) enn til offentlige instanser.
- Rundt 3 av 4 rapporterer å trives på skolen og flertallet får ofte skryt og oppmuntring fra lærerne. Imidlertid er det rundt 1 av 3 som ofte gruer seg til å gå på skolen og rett under halvparten rapporterer å kjede seg på skolen. De samiske ungdommene og unge voksne synes samiske verdier er veldig viktige og kan sees på som mulige beskyttelsesfaktorer, spesielt i samiske majoritetsområder.

- Rundt 3 av 4 har opplevd å bli diskriminert minst en gang i livet. De unge samene oppgir at de blir mest diskriminert grunnet etnisk bakgrunn, kjønn og geografisk tilhørighet. Diskrimineringen blir oftest utført av medelever/studenter, ukjente eller av andre fra en annen etnisk gruppe, og skjer mest på skolen/utdannelsen eller på internett. Av de som har blitt diskriminert rapporterer de fleste at det berører dem negativt.
- De fleste av de unge samene har ikke blitt mobbet i skolen den siste måneden, men de fleste har opplevd nett-trakassering på grunn av deres samiske bakgrunn en gang eller noen ganger i løpet av det siste året.
- Litt over halvparten av de unge samene rapporterer at de har opplevd emosjonell vold i løpet av livet. Rundt 1 av 4 har opplevd fysisk vold mens rundt 30% rapporterer å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep. Flertallet som rapporterte seksuelle overgrep var jenter. De aller fleste av de unge samene har ikke blitt slått av en voksen i familien det siste året.
- De fleste unge samene opplever at etniske nordmenn har høyest status både på skolen, i kommunen, i fylket og i Norge. De er litt enige i at det er et assimileringsspress i Norge.
- De unge samene tenker månedlig på historiske traumer som fornorskingspolitikken forårsaket med høyest hyppighet av tanker rundt det å miste språket og kulturen sin. Imidlertid virker det ikke som at disse tankene er forbundet med belastende emosjonelle reaksjoner hos de unge samene. Ved en emosjonell respons er høyest hyppighet emosjonelle reaksjoner av sinne og tristhet/depresjon.
- De samiske ungdommene og unge voksne har en selvfølelse og livstilfredshet innenfor normalen, hvor guttene er noe mer fornøyd enn jentene. De samiske ungdommene rapporterer et godt kroppsbilde.
- I tråd med forskning på norsk ungdom, rapporterer de samiske jentene flere symptomer på depresjon, angst og stress enn guttene. Depresjon har den høyeste gjennomsnittsskåre, tett fulgt av stress. Angst ble skåret noe lavere enn de to andre.
- De samiske ungdommene og unge voksne rapporterer i noen grad kroppslige uttrykk for stress og negative følelser med størst forekomst av tretthet (lite energi) og hodepine hvis først rapportert.
- De samiske ungdommene og unge voksne rapporterer at de av og til drikker alkohol, men ikke så ofte som månedlig. Debutalderen var spredt, men størst hyppighet var 16 år. Flertallet av utvalget har aldri prøvd noen form for narkotika før. Av de som har prøvd narkotiske stoffer før, er det flest som har prøvd hasj/marihuana.
- 3 av 4 har ikke noe tegn på suicidalitet. Av de som uttrykker selvmordstanker til noen grad, har flere prøvd å ta sitt eget liv. Av det totale utvalget har 1 av 5 av de samiske jentene og 15% av de samiske guttene prøvd å ta sitt liv.

- Ved selvmordstanker er det ekstremt sannsynlig at de unge samene spør en partner, en venn eller noen som jobber med psykisk helse om hjelp. Det er mest usannsynlig at de spør en prest eller religiøs leder, annen slektning/familiemedlem eller hjelpetelefonen om hjelp.

Konklusjon

Denne rapporten er basert på funn fra Mihá-studien om unge samers psykiske helse, hvor vi har innhentet både kvalitative og kvantitative data. Vi startet med å gjennomføre intervjuer med tolv samisk ungdommer i alderen 16-31 år, bosatt i ulike samiske områder og steder i Norge og fokusgruppeintervjuer med åtte helsearbeidere/tjenesteytere som er daglig i kontakt med samisk ungdom og unge voksne. Deretter gjennomførte vi en nettbasert spørreskjemaundersøkelse med svar fra 210 samiske ungdommer. Formålet med studien har vært å få ny forskningsbasert kunnskap om hvordan unge samer opplever sin psykiske helse og om hvilke beskyttelsesfaktorer og risikofaktorer ungdommene erfarer. Denne rapporten tar for seg utfordringene og opplevelsene knyttet til unge samers identitet, levekår og psykiske helse. Hovedformålet har vært å synliggjøre forhold av betydning som fremmer eller hemmer unge samers psykososiale helse. Studiet har hatt et særlig fokus på samisk identitet, psykisk helse og velvære.

Analysene fra dette prosjekter er basert på et omfattende datamateriale som gir et bredt bilde av unge samers erfaringer og opplevelser med å være ung same i dag. Svarene fra spørreskjemaundersøkelsen må tas med noen forbehold og er ikke statistisk representativ. Likevel har vi lyktes med å rekruttere et høyt antall samiske ungdommer som representerer et stort mangfold langs en rekke ulike dimensjoner. Vi mener det er grunn til å tro at funnene gir generell innsikt i unge samers psykososiale helse. Vi oppsummerer hovedfunnene i rapporten under seks overskrifter, med hovedfunn i kulepunkter og en diskusjon av disse hovedfunnene under.

Samisk identitet, akkulturasjon og samisk felleskap

- Samisk ungdom er stolt over sin samiske identitet.
- De fleste av de samiske ungdommene og unge voksne har gode samiske språkferdigheter. Flere unge samer snakker mer samisk enn sine foreldre og besteforeldre. Denne økningen kan vise til en språklig revitalisering.
- De samiske ungdommene og unge voksne synes samiske verdier er veldig viktige og kan sees på som mulige beskyttelsesfaktorer.
- Utvalget har høy samisk identifikasjon og høyere akkulturasjon ovenfor sin samiske kultur enn ovenfor den norske kulturen.
- At de samiske ungdommene og unge voksne er litt enig i at det er et assimileringsspress i Norge.
- De fleste unge samene opplever at etniske nordmenn har høyest status både på skolen, i kommunen, i fylket og i Norge. De er litt enige i at det er et assimileringsspress i Norge.

-
- De samiske ungdommene forteller om viktigheten av det samiske sosiale og kulturelle fellesskapet og samiske møteplasser.

Samisk ungdom er flerkulturelle i det moderne samfunnet. De har vokst opp og lever med regelmessig påvirkning fra to eller flere kulturer. De er urfolk i Sápmi i kraft av sin samiske identitet og tilhørighet, men lever også i det norske samfunnet. I tillegg kan noen av dem også tilhøre andre minoritetsgrupper (for eksempel ha kvensk eller annen bakgrunn). Samisk ungdom er stolt over sin samiske identitet, men samtidig kan det være tøft å vokse opp som ung same i et norsk majoritetssamfunn. Utfordringene kan for noen være knyttet til anerkjennelse av sin samiske identitet og kultur. Dette kan særlig være gjeldende utenfor de definerte samiske majoritetsområdene. I disse områdene har de samiske ungdommene mindre støtte for sitt samiske språk, identitet og kultur.

Utvalget har høy samisk identifikasjon og høyere akkulturasjon ovenfor sin samiske kultur enn ovenfor den norske kulturen. På linje med tidligere funn (Kvernmo, 2004), hadde jentene noe høyere akkulturasjonsskåre ovenfor både sin samiske og norske kultur enn guttene. De samiske ungdommene og unge voksne hadde en høyere skåre på akkulturasjon ovenfor sin samiske kultur, noe som tilsier at de følte sterkere på kulturelle aspekter ved deres samiske kultur enn ved deres norske kultur. Like fullt, gjennomsnittsskåren for tilknytning (akkulturasjonsskåre) ovenfor sin majoritetsgruppe var høye nok til at samiske ungdom også identifiserer seg noenlunde sterkt med den norske kulturen. Disse funnene gjenspeiler trender funnet i tidligere forskning (se Kvernmo, 2004). Som viser at har de også en noe god tokulturell identifikasjon og syntes det går fint til en viss grad å forene disse to kulturene.

Imidlertid rapporterer de fleste unge samene opplever at etniske nordmenn har høyest status både på skolen, i kommunen, i fylket og i Norge. De er litt enige i at det er et assimileringspress i Norge.

Samer har historisk erfaring med statlig diskriminering og assimileringspress som ledd i tidligere fornorskningsspolitikk. I lys av denne toveisprosessen og fornorskningstradisjonen spurte vi de unge samene om spørsmål som omhandlet assimileringspress. Disse resultatene tilsier at de samiske ungdommene og unge voksne er litt enig i at det er et assimileringspress i Norge.

De unge samene identifiserer seg religiøs til en viss grad, men har en lite sterk religiøs identitet. Dette gjenspeiler funnene som tilsier at færre unge samer tilhører et religiøst livssyn enn sine foreldre og besteforeldre.

Det er viktig at samisk ungdom får anerkjennelse for sin samiske kultur. At de får lov til å snakke sitt morsmål og utøve sin kultur, er svært viktig for dem. Anerkjennelse er også knyttet til rettighetsspørsmål til deres krav om likebehandling og like rettigheter. De samiske ungdommene forteller om viktigheten av det samiske sosiale og kulturelle fellesskapet og samiske møteplasser der de kan møte jevnaldrende samisk ungdom og bare være seg selv.

Diskriminering og samehets

- Samisk ungdoms psykiske helse og følelsesarbeid handler ikke minst om tilhørighet, tilknytning og anerkjennelse for sin urfolksidentitet. For noen samiske unge kan psykisk uhelse være knyttet til diskriminering på skolen og følelsen av å ikke være velkommen i det sosiale fellesskapet.
- Våre samiske ungdommer har ulike fortellinger om erfaringer med diskriminering, rasisme, mobbing og netthets og hatytringer. Et fellestrekk er at mange har opplevd det på bakgrunn av sin samiske identitet. Mange har opplevd krenkelser på skolen, i lokalsamfunnet og på nettet. Mobbing og etnisk diskriminering er den kulturelle faktoren som sterkest bidrar til angst- og depresjonsvansker hos samisk ungdom. Samisk ungdom må ofte stå til ansvar for hele den samiske kulturen i hatefulle ytringer i sosiale medier, og dette kan være svært mentalt belastende og ha helsemessige skadevirkninger.
- Rundt 3 av 4 har opplevd å bli diskriminert minst en gang i livet. De fleste opplever diskriminering noen ganger i året (41%), mens 9,5% opplever det noen ganger i måneden eller noen ganger i uken. Nesten alle de samiske ungdommene og unge voksne (95%) i spørreskjemaundersøkelsen har opplevd at folk har fordommer mot deres samiske gruppe. De fleste samisk ungdommene har opplevd nett-trakassering på grunn av deres samiske bakgrunn en gang eller noen ganger i året.
- De unge samene oppgir at de blir mest diskriminert grunnet etnisk bakgrunn (51%), kjønn (23%) og geografisk tilhørighet (21%). Andre årsaker til diskriminering er alder, læreversker, seksuell legning, religion og tro, sykdom og funksjonsnedsettelse.
- Diskriminering skjer oftest i skole/utdanning (37%), på internett (14%), Annet sted (14%), I møte med det offentlige (11%), i familie/slekt (9%), i lokalsamfunnet (8%) og i arbeidslivet (8%). Diskrimineringen blir oftest utført av medelever/studenter (32%), ukjente (29%), av andre fra en annen etnisk gruppe (16%), lærere/ansatte (12%) eller en eller annen fra samme etniske gruppe som seg selv (11%).
- Rundt 3 av 4 rapporterer å trives på skolen og flertallet får ofte skryt og oppmuntring fra lærerne. Imidlertid er det rundt 1 av 3 som ofte gruer seg til å gå på skolen og rett under halvparten rapporterer å kjede seg på skolen.
- Av de som har blitt diskriminert rapporterer de fleste (85%) at det berører dem negativt.

Et hovedfunn fra denne undersøkelsen er at samisk ungdom i Norge opplever fordommer, diskriminering, mobbing og netthets. Både det kvalitative og det kvantitative datamaterialet dokumenterer at samisk ungdom opplever individuell- og strukturell diskriminering på grunn av sin samiske bakgrunn. Diskriminering rammer samisk ungdom

særlig hardt og kan føre til sosial ulikhet, marginalisering, utenforskap og dårligere psykisk helsestatus.

Deltakerne i dette prosjektet rapporterer om diskriminering på en rekke ulike samfunnsarenaer, blant annet i skolen, samfunnet og på internett, i møte med det offentlige i familie/slekt, i lokalsamfunnet og i arbeidslivet. Dessverre er det slik at samehetsen lever i beste velgående i samfunnet. I media får vi til stadighet høre om at ungdom opplever å bli hetset når de går i kofte eller bruker det samiske språket i det offentlige rom. Dette kan tyde på at mobbekampanjene som skolene iverksetter ikke tar bort grunnlaget for de fordommene og holdningene som ligger under diskriminerende adferd og skaper samehets, selv om kampanjene er effektive når det gjelder å redusere mobbing.

Mange unge samer slutter å delta i diskusjoner der de kan oppleve å få stygge kommentarer eller ser at andre får det på sosiale medier. Derfor er dette et demokratisk problem og samfunnsproblem vi må ta på stort alvor.

Det er grunn til bekymring når det gjelder omfanget av diskriminering og hets mot unge samer. Negative effekter av opplevd diskriminering er blant annet opplevelsen av usynliggjøring, utenforskap og marginalisering, ensomhet, annerledeshet, skam og mindreverdighetsfølelse. Det bør gjøres en større innsats mot etnisk diskriminering og samehets mot samisk ungdom. Man bør legge opp til en større samfunnsforståelse av hatefulle ytringer mot samer og hvilke konsekvenser disse ytringene kan ha for psykiske helse til samisk ungdom.

Psykisk helse

- I tråd med forskning på norsk ungdom, rapporterer de samiske jentene flere symptomer på depresjon, angst og stress enn guttene. Depresjon har den høyeste gjennomsnittsskåre, tett fulgt av stress. Angst ble skåret noe lavere enn de to andre.
- De samiske ungdommene og unge voksne har en selvfølelse og livstilfredshet innenfor normalen, hvor guttene er noe mer fornøyd enn jentene. De samiske ungdommene rapporterer et godt kroppsbilde.
- De samiske ungdommene og unge voksne rapporterer i noen grad kroppslige uttrykk for stress og negative følelser med størst forekomst av tretthet (lite energi) og hodepine hvis først rapportert.
- De unge samene tenker månedlig på historiske traumer som fornorskingspolitikken forårsaket med høyest hyppighet av tanker rundt det å miste språket og kulturen sin. Imidlertid virker det ikke som at disse tankene er forbundet med belastende emosjonelle reaksjoner hos de unge samene. Ved en emosjonell respons er høyest hyppighet emosjonelle reaksjoner av sinne og tristhet/depresjon.
- Ved emosjonelle problemer er det større sannsynlighet for at de unge samene går til nære og kjente (venn/partner/familie) enn til offentlige instanser.

- Litt over halvparten av de unge samene rapporterer at de har opplevd emosjonell vold i løpet av livet. Rundt 1 av 4 har opplevd fysisk vold mens rundt 30% rapporterer å ha blitt utsatt for seksuelle overgrep. Flertallet som rapporterte seksuelle overgrep var jenter. De aller fleste av de unge samene har ikke blitt slått av en voksen i familien det siste året.
- 3 av 4 har ikke noe tegn på suicidalitet. Av de som uttrykker selvmordstanker til noen grad, har flere prøvd å ta sitt eget liv. Av det totale utvalget har 1 av 5 av de samiske jentene og 15% av de samiske guttene prøvd å ta sitt liv.
- Ved selvmordstanker er det ekstremt sannsynlig at de unge samene spør en partner, en venn eller noen som jobber med psykisk helse om hjelp. Det er mest usannsynlig at de spør en prest eller religiøs leder, annen slektning/familiemedlem eller hjelpetelefonen om hjelp.
- De unge samene skårer høyere på egne, personlige resiliensfaktorer enn på støtte fra familien og samfunnet.

Generelt er depresjons- og angstsymptomer de vanligste plagene blant ungdom, hvor jenter rapporterer større plager. Det er en økende trend i forekomst av angst- og depresjonssymptomer på tvers av kjønn og etniske grupper. Samiske jenter hadde generelt et noe høyere nivå på alle tre målene på psykisk helse (depresjon, angst og stress), men at det ikke var veldig store forskjeller. Depresjon hadde den høyeste gjennomsnittsskåren, tett fulgt av stress. Angst var noe lavere enn de to andre. Disse funnene speiler tidligere trender funnet i den generelle norske ungdomsbefolkningen.

De samiske ungdommene og unge voksne har en selvfølelse, kroppsilde og livstilfredshet innenfor normalen, hvor guttene er noe mer fornøyd enn jentene. Dette er i tråd med tidligere forskning blant samisk ungdom.

Av og til kan fysiske reaksjoner i kroppen vår gjenspeile hvordan vi har det i det daglige og videre påvirke oss. Hvis vi for eksempel har en stressfull periode kan vi oppleve at vi får hodepiner og at vi sover dårligere og mindre. De samiske ungdommene og unge voksne rapporterer i noen grad kroppslige uttrykk for stress og negative følelser med forekomst av tretthet (lite energi) og hodepine, vondt i ryggen og søvnproblemer hvis først rapportert.

På grunn av fornorskningen kan samisk ungdom bære med seg sorg etter tap av språk, kulturarv og kunnskaper. De kan føle skam eller mindreverdighetsfølelse over sin samiske etnisitet. Disse historiske traumene kan påvirke dem i møte med skole, samfunn og helsevesen.

Mange samiske ungdommer forteller om vold og seksuelle overgrep. Storfamilien og tette familiebånd kan fungere som en barriere og føre til at vold og overgrep ikke blir anmeldt.

Selv mord og selvmordstanker er et alvorlig problem blant samisk ungdom. Og det gjelder særlig blant unge samiske menn. Flere samiske ungdommer forteller om selvmord i nær familie og vennekrets.

Det å være motstandsdyktig tilsier at man har flere faktorer som gjør at man beholder en psykisk styrke og helse til tross for stress og påkjenninger. Resiliensfaktorer bygger motstandsdyktigheten vår og kan blant annet være god selvfølelse og støttende nettverk. Tidligere forskning finner at personlige egenskaper og støtte fra familien og samfunnet er viktige faktorer hva gjelder motstandsdyktighet hos samer.

Alkohol og rusbruk blant samisk ungdom

- 15% av de samiske ungdommene i spørreskjemaundersøkelsen hadde et risikofyllt drikkemønster.

De samiske ungdommene og unge voksne rapporterer at de av og til drikker alkohol, men ikke så ofte som månedlig. Debutalderen var spredt, men størst hyppighet var 16 år. Basert på antall alkoholenheter ved drikking har rundt 15% av den samiske ungdommen et risikofyllt drikkemønster. Flertallet av utvalget har aldri prøvd noen form for narkotika før. Av de som har prøvd narkotiske stoffer før, er det flest som har prøvd hasj/marihuana.

Likeverdige helsetjenester for samisk ungdom

- Kunnskap og kompetanse om samisk språk og kultur er avgjørende for gode helsetjenester for samisk ungdom.

Kunnskap og kompetanse om samisk språk og kultur i helsesektoren er helt avgjørende for å kunne tilby likeverdige helsetjenester til samisk ungdom. Noen av de samiske ungdommene forteller om barrierer i møte med psykisk helsevern, fordi terapeutene ikke har tilstrekkelig kunnskap i samisk språk og kultur. Det å skape tillit i terapirommet er viktig.

I intervjuene med samisk ungdom kommer det tydelig frem at når institusjon eller terapeut har kulturell kompetanse i samisk språk, identitet og/eller kultur, eller «kunnskap» om det samiske perspektivet, blir terapien god og de samiske ungdommene er mer fornøyd med terapien.

Helsepersonell/tjenesteyteres erfaringer

- Samisk ungdom har ulike psykiske vansker og utfordringer-
- Det kan være utfordrende for samisk ungdom å bo i samiske minoritetsområder
- God psykisk helse blant samisk ungdom handler om å kunne utvikle en sterk samisk identitet.

Helsepersonell forteller at de samiske ungdommene henvender seg til hjelpeapparatet om ulike psykiske vansker og utfordringer. Det kan være depresjon og angst. Ofte handler det også om identitetsproblematikk og minoritetsstress, som er knyttet til det å være en minoritet i majoriteten.

Flere av helsearbeiderne påpeker at i noen av de samiske områdene der samisk ungdom bor i mindretall, er det tøft å vokse opp som same, fordi det er lite kunnskap generelt i samfunnet om det samiske samfunnet, og mange føler seg marginalisert som same og usynliggjort i hverdagen.

Helsearbeiderne sier at psykisk helse blant samisk ungdom og unge voksne blant annet handler om deres mulighet til å kunne utvikle en sterk samisk identitet, ha god selvtillit og selvfølelse, få annerkjennelse for sin urfolkskultur, tilgang til kultursensitive helsetjenester som tar hensyn til samisk språk- og kulturkompetanse, historiske traumer, rasisme og diskriminering, vold, selvmord, selvskading, nærhet til naturen, mulighet til å kunne ha en fremtid på samiske premisser hva gjelder for eksempel å kunne praktisere samiske tradisjonelle næringer som reindrift og fiske eller leve som samisk ungdom i urbane strøk. Disse spørsmålene berører ikke bare samisk ungdoms psykiske helse og velvære, men også helt eksistensielle spørsmål om samisk ungdoms plass i samfunnet og deres rettigheter som urfolk i Norge.

Framtidstro blant de samiske ungdommene

- Samisk ungdom har høy motstandsdyktighet.
- Samisk ungdom er tilfreds med livet.
- Samisk ungdom har sterk tro på fremtiden.

De samiske ungdommene og unge voksne rapporterte høy generell motstandsdyktighet og relativt sterk tilfredshet med livet. De samiske unge søker bånd og trygghet. De ønsker og trenger tilknytning til egen identitet, morsmål og kultur. Flere forteller om at de ønsker å etablere seg og stifte familie, og at denne fremtiden skal være samisk. Det vil si at samisk språk, kultur og identitet står sentralt i familieplanleggingen.

Mange av de samiske ungdommene forteller at de har et aktivt forhold til naturen, og at det å være ute i naturen gir dem bedre fysisk og mental helse. Den gode tilknytningen til naturen har de fått ved at foreldrene og familien har lært dem å utforske naturen i barndommen. Men natur kan også være en kilde til stress for

samisk ungdom på grunn av ny industri (som gruvedrift og vindmølleparker) i tradisjonelle samiske områder for reindrift. Press mot samisk leveste oppleves for mange som sterkt belastende, og mange unge mister troen på fremtiden.

Forslag til tiltak

Vi presenterer her noen forslag til tiltak. Disse forslagene er forankret i analysene i rapporten og annen relevant kunnskap. Vi har valgt å presentere disse forslagene som noen hovedanbefalinger, anbefalinger til helsesektoren, skole- og oppvekstsektoren, organisasjoner, media og aktører i offentligheten, og aktører med ansvar for likestilling og diskriminering. Aller først presenterer vi noen hovedanbefalinger.

Hovedanbefalinger

- Vi må synliggjøre og styrke samisk identitet, språk og kultur i alle samfunnsområder i samfunnet hvor samisk ungdom befinner seg.
- Grunnleggende kunnskap og forståelse om samisk identitet, kultur og kjennskap til og bruk av samisk språk er viktig for å kunne gi helse- og omsorgstjenester av god kvalitet til samisk ungdom. Vi anbefaler at helse- og sosialtjenestenes kompetanse om samisk ungdom og psykisk helse styrkes, slik at samisk ungdom får likeverdige helse- og sosialtjenester.
- Vi anbefaler et aktivt og systematisk arbeid for å hindre at samisk ungdom opplever diskriminering og samehets. Dette arbeidet krever kompetanse, tydelig plassering av ansvar, og effektiv håndheving.
- Vi anbefaler at det lages en handlingsplan mot diskriminering av og hat mot samer.
- Man bør legge opp til en større samfunnsforståelse av hatefulle ytringer mot samer og hvilke konsekvenser disse ytringene kan ha for helsen til samisk ungdom.
- Styrke psykisk helsevern for samisk ungdom.
- Selvmordsforebyggende arbeid blant samisk ungdom må styrkes.
- Samfunnet må styrke sin innsats for å forebygge og avverge vold og overgrep mot den samiske voldsutsatte.
- Det er viktig at samiske barn og unge får lære sitt eget språk, lære på sitt eget språk, lære om samisk samfunnsliv, historie og tradisjoner gjennom hele

skoleløpet (grunnskole og videregående skole). Dette er med på å styrke deres samiske identitet, gi de trygg forankring i egen kultur, og forståelse av å være del av en større sammenheng som samer og urfolk.

- Vi anbefaler at det satset på samiske møteplasser eller «samisk hus» i byer og kommuner der samisk ungdom bor.

Helse og omsorg

Disse anbefalingene går til alle nivå i helse- og omsorgssektoren, med særlig vekt på helsesykepleiere og andre i førstelinjetjenesten, fastleger, psykologer og andre som jobber med helsehjelp for samisk ungdom, andre i relevant spesialisthelsetjeneste, voldtekts- og overgrepsmottak, ansatte i psykiatrisk helsetjeneste, m.m.

- Det er helt avgjørende at helse- og omsorgssektoren har kunnskap og kompetanse om samisk språk og kultur for å kunne tilby likeverdige helsetjenester til samisk ungdom. Helsetjenestene til den samiske ungdomsbefolkningen må ta høyde for samisk kultur, morsmål, bosted, (lokal)historie og levesett. Helsetjenestene må samtidig være oppmerksomme på at samisk ungdom kan ha ulike behov, fordi de ikke er en homogen gruppe, men har ulike morsmål, kulturer og bosteder (land og by). Derfor vil én type tilpasning av helsetjenestene ikke være svaret på alle utfordringene samisk ungdom kan ha. I områder der samisk ungdom bor i majoritetsposisjon, vil det være naturlig å ha en annen type tilbud enn i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon.
- Depresjon og angst, identitetsproblemer, minoritetsstress og ensomhet er vanlige problemer blant samisk ungdom, som søker hjelp for sine psykiske helseproblemer. Samisk ungdom kan bære med seg sorg etter tap av språk, kulturarv og kunnskaper. Disse historiske traumene kan påvirke dem i møte med helsevesenet. Ensomhet er en risikofaktor for psykisk uhelse, særlig for samisk ungdom som bor i områder hvor samer blir marginalisert. Psykiske helseplager knyttet til egen samisk identitet, selvfølelse og det «å være god nok same» er problematikk som mange unge samer sliter med. Det er viktig å styrke samisk ungdoms selvfølelse og selvtilit i tilknytning til egen etnisitet for at gruppen skal ivareta god psykisk helse.
- Anerkjennelse for sin samiske identitet og bakgrunn er svært viktig for å ha en god psykisk helse. Samisk ungdom sier at det er viktig å bli både språklig og kulturelt forstått i terapirommet, det forutsetter et helsevesen med god kompetanse om samisk språk og kultur. Dette vil sikre høyest mulig helsestandard.
- Det kan se ut til at samiske jenter/kvinner har lettere for å snakke om sine psykiske helseplager. Flere av helsepersonene sier at samiske jenter oftere søker hjelp enn samiske gutter. Det kan se ut som det er en høyere barriere blant samiske gutter for å spørre om hjelp for psykiske helseplager. Det bør derfor vurderes å iverksettes tiltak

for å nå samiske gutter i større grad i helsetjenestene.

- Mange samiske ungdommer opplever mobbing og etnisk diskriminering. Forskning har vist at mobbing og etnisk diskriminering er den kulturelle faktoren som sterkest bidrar til angst og depresjonsvansker hos samisk ungdom. Helsepersonell må ha kunnskap om hvordan faktorer som individuell- og strukturell diskriminering og rasisme påvirker folkehelsen til den samiske ungdomsbefolkningen.
- Helsepersonell som arbeider med samisk ungdom, må ha god kulturforståelse for å kunne gi et likeverdig helsetilbud. Forskning viser at samisk ungdom foretrekker å bruke morsmålet sitt i møtet med helsevesenet.
- Helsepersonell må styrke sin innsats for å forebygge, avverge og etterforske vold og overgrep mot den samiske voldsutsatte.
- Selvmord og selvmordstanker er et alvorlig folkehelseproblem, særlig blant unge samiske gutter/menn. Selvmordstanker og selvmord blant samer er ikke alltid knyttet til psykiske lidelser, men kan heller være knyttet til sosiale og kontekstuelle problemer. Selvmordsforebygging blant samisk ungdom må ha et urfolksperspektiv.
- Fjernkonsultasjon i både primærhelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten bør brukes mer effektivt i områder der samisk ungdom bor i minoritetsposisjon. Kompetansebygging blant helsepersonell om samisk helse må settes i system innenfor utdanning av helsepersonell samt opplæring i kommuner og på sykehus. Dette for å benytte samisk helsepersonell mye mer effektivt enn vi gjør i dag. Bruk av mer fjernkonsultasjon vil passe det samiske samfunnet godt.
- Utdanningsinstitusjonene som utdanner helse- og omsorgspersonell må ta et større ansvar for at utdanningene gir studentene kunnskap om samisk språk og kultur, slik at samisk ungdom i fremtiden får likeverdige helse- og omsorgstjenester.

Skole og oppvekst

Disse anbefalingene retter seg mot oppvekst- og utdanningssektoren, andre nasjonale og lokale myndigheter, samt ansatte i grunnskolen og videregående opplæring.

- Det er viktig at skolen og lærerne har tilstrekkelig kompetanse til å møte samiske elever på en måte som anerkjenner deres samiske identitet og kultur.
- Det er viktig at det tilrettelegges for god samisk språkopplæring i skolen utenfor de samiske kjerneområdene.
- Ansatte i oppvekst- og utdanningssektoren bør få større bevissthet om individuell og strukturell diskriminering av samisk ungdom. Dette inkluderer bevissthet rundt at samisk ungdom kan være særlig utsatt for etnisk diskriminering.

- Det må igangsettes og synliggjøres skoletiltak for toleranse og mot individuell og strukturell diskriminering av samer. Denne rapporten tyder på at utdanningssektoren mangler kunnskap om rasisme og diskriminering om den samiske minoriteten, og at en vedvarende usynliggjøring av problematikken kan få alvorlige konsekvenser.
- Det bør etableres kultursensitive antimobbeprogrammer som fanger opp individuell og strukturell diskriminering av samisk ungdom. Disse programmene må iverksetter tiltak som tar bort grunnlaget for de fordommene og holdningene som ligger under diskriminerende adferd og samehetsen i samfunnet.
- Risikoen for ensomhet er større for samisk ungdom som opplever diskriminering eller marginalisering. Det er viktig at disse ungdommene føler seg inkludert og ivaretatt på skolen.

Organisasjoner

Disse anbefalingene går til det offentlige, private, ideelle organisasjoner, frivilligheten, idretten og kultur som har samisk ungdom som medlemmer.

- Organisasjoner, idretten og kultur bør arbeide aktivt for å motarbeide stereotypier, fordommer og alle former for diskriminering og samehets som samisk ungdom opplever. Dette innebærer nulltoleranse for rasisme, diskriminering og hatefulle ytringer på arrangementer og i offentlig kommunikasjon, inkludert på internett.

Media og aktører i offentligheten

- Det er behov for flere rollemodeller i offentligheten med samisk bakgrunn.
- Det må gjøres et systematisk arbeid for å motvirke samehets og hatytringer på internett.
- Media må løfte frem saker som angår det samiske, skape konstruktiv debattskikk. Slik at flere samiske ungdommer ønsker å delta i samfunnsdebattene.
- Unngå at påstander som virker støtende og trakasserende for samer som folkegruppe ikke er en del av mediehverdagen.
- Formidle et mangfold av erfaringer blant samisk ungdom og hjelpe til å løfte frem ressurser og ulike stemmer.

Aktører med ansvar for likestilling og diskriminering

- Få samisk ungdom melder fra om diskriminering til myndighetene. Det må settes inn tiltak som gjør at samisk ungdom tar kontakt med Likestilling- og diskrimineringsombudet når de trenger hjelp med spørsmål som omhandler diskriminering og samehets.
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet som er fagdirektoratet for likestilling og ikke-diskriminering, bør ta initiativ til å arbeid aktivt for å motvirke diskriminering og samehets blant samisk barn, ungdom og unge voksne.
- Helsedirektoratet bør ta initiativ til å arbeid aktivt for å motvirke diskriminering og samehets blant samisk barn, ungdom og unge voksne. Diskriminering kan gi alvorlige konsekvenser for samisk unges livskvalitet og helse. Et bredt anlagt diskrimineringsvern vil kunne styrke folkehelsearbeidet, og være et viktig bidrag for å redusere sosiale ulikheter i helse for denne gruppen.

Referanser Del 1

Azzopardi, P. S., S. M. Sawyer, J. B. Carlin, L. Degenhardt, N. Brown, A. D. Brown and G. C. Patton. 2018. "Health and Wellbeing of Indigenous Adolescents in Australia: A Systematic Synthesis of Population Data." *Lancet* 391(10122):766-82. doi: 10.1016/S0140-6736(17)32141-4.

Bakken, Anders. 2020. "Ungdata 2020. Nasjonale Resultater. Nova Rapport 16/20 (Hioa. No).

Bals, M., A. L. Turi, I. Skre and S. Kvernmo. 2010. "Internalization Symptoms, Perceived Discrimination, and Ethnic Identity in Indigenous Sami and Non-Sami Youth in Arctic Norway." *Ethn Health* 15(2):165-79. doi: 10.1080/13557851003615545.

Bals, Margrethe and Ingunn Skre. 2011. "Risk and Protective Factors Associated with Internalizing Symptoms in Sami and Non-Sami Adolescents in Arctic Norway."

Beyer Broch, Tuva. 2020. *Urbant Ungdomsliv : Natur Og Følelser*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Bongo, Berit Andersdatter. 2012. "Samer Snakker Ikke Om Helse Og Sykdom". *Samisk Forståelseshorisont Og Kommunikasjon Om Helse Og Sykdom. En Kvalitativ Undersøkelse I Samisk Kultur*.

Bufdir. 2020, "Ungdom Og Psykiske Vansker". Retrieved 17 Oktober, 2020 (https://bufdir.no/Foreldrehverdag/Ungdom/Ungdom_og_psykiske_vansker/).

Buljo, Ellen Sara Eira and Ellen Bull Jonassen. 2019. *Sámi Logut Mitalit 12 : Čielggaduvvon Sámi Statistihkka 2019, Vol. 1/2019* \$x1891-1005. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Chandler, M. 2011. "The "Mental" Health of Canada's Indigenous Children and Youth: Finding New Ways Forward." *Healthc Q 14 Spec No 2*:50-7. doi: 10.12927/hcq.2011.22363.

Clark, T. C., J. Le Grice, E. Moselen, T. Fleming, S. Crengle, J. Tiatia-Seath and S. Lewycka. 2018. "Health and Wellbeing of Maori Secondary School Students in New Zealand: Trends between 2001, 2007 and 2012." *Aust N Z J Public Health* 42(6):553-61. doi: 10.1111/1753-6405.12839.

Dankertsen, Astri and Christina Åhrén. 2018. "Er En Bysamisk Fremtid Mulig? Møter, Moro Og Ubehag I En Bysamisk Ungdomshverdag."

Dankertsen, Astri. ; Åhrén, Christina. 2018. "Er En Bysamisk Fremtid Mulig?". *Norsk sosiologisk tidsskrift* 2(06):447-63. doi: 10.18261/issn.2535-2512-2018-06-01.

Eckhoff, C., M. T. Sorvold and S. Kvernmo. 2020. "Adolescent Self-Harm and Suicidal Behavior and Young Adult Outcomes in Indigenous and Non-Indigenous People." *Eur Child Adolesc Psychiatry* 29(7):917-27. doi: 10.1007/s00787-019-01406-5.

Eggebo, Helga and Elisabeth Stubberud. 2016. "Hatefulle Ytringer. Delrapport 2: Forskning På Hat Og Diskriminering." *Institutt for samfunnsforskning*.

Eriksen, A. M., K. L. Hansen, C. Javo and B. Schei. 2015. "Emotional, Physical and Sexual Violence among Sami and Non-Sami Populations in Norway: The Saminor 2 Questionnaire Study." *Scand J Public Health*. doi: 10.1177/1403494815585936.

Eriksen, A. M., B. Schei, K. L. Hansen, T. Sorlie, N. Fleten and C. Javo. 2016. "Childhood Violence and Adult Chronic Pain among Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: A Saminor 2 Questionnaire Study." *Int J Circumpolar Health* 75:32798. doi: 10.3402/ijch.v75.32798.

Eriksen AMA, Hansen KL, Schei B, Sørli T, Stigum H, Bjertness E and Javo C. 2018. "Childhood Violence and Mental Health among Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: A Saminor 2 Questionnaire Study." *INT J Circumpolar Health* (In press).

Eriksen, Astrid Margrethe Anette. 2020. "Omfang Av Vold Og Seksuelle Overgrep Blant Samer Og Ikke-Samer I Boken Vold I Nære Relasjoner I Et Mangfoldig Norge.

Bredal A., Eggebø, H. Og Eriksen, A. (Red)." Cappelen Damm Akademisk/NOASP Nordic Open Access Scholarly Publishing. Retrieved.

Erikson, Erik H. 1992. *Identitet : Ungdom Og Kriser*. København: Reitzel.

Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures : Selected Essays*, Vol. 5043. New York: Basic Books.

Hafstad, G. S.; Augusti, E. M. 2019. "Ungdoms Erfaringer Med Vold Og Overgrep I Oppveksten. En Nasjonal Undersøkelse Av Ungdom I Alderen 12 Til 16 År. Rapport Nr 4, 2019. Nasjonalt Kunnskapssenter Om Vold Og Traumatisk Stress (Nkvts).

Hansen, K. L. 2011. *Ethnic Discrimination and Bullying in Relation to Self-Reported Physical and Mental Health in Sami Settlement Areas in Norway: The Saminor Study*, Vol. nr. 115. Tromsø: Universitetet i Tromsø, Institutt for samfunnsmedisin.

Hansen, K. L. and T. Sørli. 2012. "Ethnic Discrimination and Psychological Distress: A Study of Sami and Non-Sami Populations in Norway." *Transcult Psychiatry* 49(1):26-50. doi: 10.1177/1363461511433944.

Hansen, K. L. 2015. "Ethnic Discrimination and Health: The Relationship between Experienced Ethnic Discrimination and Multiple Health Domains in Norway's Rural Sami Population." *Int J Circumpolar Health* 74:25125. doi: 10.3402/ijch.v74.25125.

Hansen, K. L. . 2008. "Ethnic Discrimination and Bullying in the Sami and Non-Sami Populations in Norway: The Saminor Study." *Int J Circumpolar Health* 67(1):97-113.

Hansen, K.L. 2012. "Samehets, Fordommer Og Helse." Pp. S. 71-79 : diagr.

Hansen, K.L., S.T. Minton, O. Friberg and T. Sørli. 2017. "Discrimination Amongst Arctic Indigenous Sami and Non-Indigenous Populations in Norway - the Saminor 2 Questionnaire Study." *Journal of Northern Studies* 10(2/2016):45-84. (<http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1105936/FULLTEXT01.pdf>).

Hansen, K.L. 2018. "Educational Policy and Boarding Schools for Indigenous Sami Children in Norway from 1700 to the Present." in *Nordic Childhoods 1700-1960*, edited by R. Aasgaard, M. Bunge and M. Ross. Oxford: Routledge Taylor & Francis Group.

Hansen, Ketil Lenert. 2016. "Selvopplevd Diskriminering Av Samer I Norge I Samiske Tall Forteller 9 : Kommentert Samisk Statistikk 2016." Vol. 1/2016. Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Hansen, Ketil Lenert, Asle Høgmo and Eiliv Lund. 2016. "Value Patterns in Four Dimensions among the Indigenous Sami Population in Norway: A Population-Based Survey." *Journal of Northern Studies* 10(1):39-66.

Hansen, Ketil Lenert, James Minton Minton, Oddgeir Friberg and Tore Sørli. 2016. "Discrimination Amongst Arctic Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The Saminor 2 Questionnaire Study." *Journal of Northern Studies* 10(2):45-84.

Haugen, Vivian D. and Gerd Stølen. 2017. *Pedagogisk Mangfold : I Et Samfunnsperspektiv*. Oslo: Universitetsforl.

Høgmo, Asle. 1986. "Det Tredje Alternativ : Barns Læring Av Identitetsforvaltning I Samisk-Norske Samfunn Preget Av Identitetsskifte [the Third Alternative. Children's Learning of Identity Management in Sami-Norwegian Communities Characterised by Identity Change]." *Tidsskrift for samfunnsforskning* 27(1986) 27(1986)nr 5.

Kaiser, Niclas. 2011. "Mental Health Problems among the Swedish Reindeer-Herding Sami Population: In Perspective of Intersectionality, Organisational Culture and Acculturation." PhD, Umeå University medical dissertations, ISSN 0346-6612 ; 1430, Umeå University.

Kirkengen, A.L. and A. B. Næss. 2015. *Hvordan Krenkede Barn Blir Syke Voksne*. Oslo: Universitetsforl.

Kirmayer, L. J., J. P. Gone and J. Moses. 2014. "Rethinking Historical Trauma." *Transcult Psychiatry* 51(3):299-319. doi: 10.1177/1363461514536358.

Kuokkanen, Rauna. 2007. "Myths and Realities of Sami Women : A Post-Colonial Feminist Analysis for the Decolonization and Transformation of Sami Society." Pp. 72-92. Black Point, N.S.London: Fernwood Publ. : Zed Books, cop. 2007.

Kvernmo, S. 2004. "Mental Health of Sami Youth." *Int J Circumpolar Health* 63(3):221-34.

Kvernmo, S. 2018. "Ungdomstiden – En Livsfase Som Setter Spor." in *Nordlys*. Tromsø.

Kvernmo, Siv. 2002. "Selvmord Og Akkulturasjon : Minoriteter I Kulturell Endring." *Suicidologi Årg. 7, nr 2 (2002):13-14, 23*.

Kvernmo, Siv and Ronja Sæterhaug Bye. 2019. "Forekomsten Av Angst- Og Depresjonssymptomer Hos Samiske Og Ikke-Samiske Elever I Videregående Skole I Finnmark I 1994 Og 2014. [the Prevalence of Anxiety- and Depression Symptoms in Sami and Non-Sami High School Students in Finnmark County in 1994 and 2014]." doi: 10.5324/nje.v28i1-2.3047.

- Kvernmo, Siv Eli. 1999. "North Norwegian Adolescents in a Multiethnic Context : A Study of Emotional and Behavioural Problems, Ethnic Identity and Acculturation Attitudes in Sami, Kven and Norwegian Adolescents." Department of Child and Adolescent Psychiatry, Faculty of Medicine, University of Tromsø, Tromsø.
- Lile, Hadi Strømmen. 2011. "Fns Barnekonvensjon Artikkel 29 (1) Om Formålet Med Opplæring : En Rettssosiologisk Studie Om Hva Barn Lærer Om Det Samiske Folk." nr. 45, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Lo, H. T. and K. P. Fung. 2003. "Culturally Competent Psychotherapy." *Can J Psychiatry* 48(3):161-70. doi: 10.1177/070674370304800304.
- Marrone, S. 2007. "Understanding Barriers to Health Care: A Review of Disparities in Health Care Services among Indigenous Populations." *Int J Circumpolar Health* 66(3):188-98.
- Mikton, C. R., A. Butchart, L. L. Dahlberg and E. G. Krug. 2016. "Global Status Report on Violence Prevention 2014." *Am J Prev Med* 50(5):652-59. doi: 10.1016/j.amepre.2015.10.007.
- Minde, Henry. 2005. *Assimilation of the Sami: Implementation and Consequences*, Vol. nr 3/2005. [Kautokeino]: Resource Centre for the Rights of Indigenous Peoples.
- Møllersen, S., H. C. Sexton and A. Holte. 2009. "Effects of Client and Therapist Ethnicity and Ethnic Matching: A Prospective Naturalistic Study of Outpatient Mental Health Treatment in Northern Norway." *Nord J Psychiatry* 63(3):246-55. doi: 10.1080/08039480802576043.
- Mossige, S and K. Stefansen. 2016. "Vold Og Overgrep Mot Barn Og Unge. Omfang Og Utviklingstrekk 2007-2015." Vol. Nr. 5. NOVA Rapport Oslo: Norsk institutt for forskning på oppvekst, aldring og veldferd.
- Mossige, S.; Stefansen, K. 2007. "Vold Og Overgrep Mot Barn Og Unge : En Selvrapporteringsstudie Blant Avgangselever I Videregående Skole." Vol. 20/2007, NOVA-rapport (online). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- NDLA. 2020, "Fagstoff Minoritetsstress", Nasjonal digital læringsarena. Retrieved 17. oktober, 2020.
- Nergård, Jens-Ivar. 2011. "Når Slutter En Koloniprosess?" Pp. s. 119-28.
- Nergård, Jens-Ivar. 2019. *Dialoger Med Naturen : Etnografiske Skisser Fra Sápmi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nergård, Jens-Ivar and Piers Vitebsky. 2019. *Kulturen Som Pasient : Uvanlige Møter for Vanlige Folk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norbakken, Ellen. 2012. "Når Ord Mangler. Om Seksuelle Overgrep I Luthersk-Læstadianske Miljøer."

NRK. 2020. "Urbi - Bare Gjør Det!". (<https://tv.nrk.no/serie/urbi/sesong/1/episode/2/avspiller>).

Nystad, Kristine. 2016. "Sámi Adolescents' Pathways to Adulthood." Department of Community Medicine, Institute of Health and Society, Faculty of Medicine, University of Oslo, Oslo.

Nystad, Tove, Marita Melhus and Eiliv Lund. 2006. "Samisktalende Er Mindre Fornøyd Med Legetjenestene." *Tidsskrift for Den norske legeforening* 126(6):738-40.

Omma, L., M. Sandlund and L. Jacobsson. 2013. "Suicidal Expressions in Young Swedish Sami, a Cross-Sectional Study." *Int J Circumpolar Health* 72. doi: 10.3402/ijch.v72i0.19862.

Øverli, I. T., S. Bergman and AK. Finstad. 2017a. "Om Du Tør Å Spørre, Tør Folk Å Svare" : Hjelpeapparatets Og Politiets Erfaringer Med Vold I Nære Relasjoner I Samiske Samfunn, Vol. nr. 2/2017. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Øverli, Ingvil Thallaug, Solveig Bergman and Ann-Kristin Finstad. 2017b. "Om Du Tør Å Spørre, Tør Folk Å Svare" : Hjelpeapparatets Og Politiets Erfaringer Med Vold I Nære Relasjoner I Samiske Samfunn, Vol. 2/2017. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Øverli, Ingvil Thallaug, Solveig Bergman, Ann-Kristin Finstad and stress Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk. 2017. "Om Du Tør Å Spørre, Tør Folk Å Svare" : Hjelpeapparatets Og Politiets Erfaringer Med Vold I Nære Relasjoner I Samiske Samfunn, Vol. nr. 2/2017. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.

Paradies, Y., J. Ben, N. Denson, A. Elias, N. Priest, A. Pieterse, A. Gupta, M. Kelaher and G. Gee. 2015. "Racism as a Determinant of Health: A Systematic Review and Meta-Analysis." *PLoS One* 10(9):e0138511. doi: 10.1371/journal.pone.0138511.

Pedersen, Paul and Torill Nyseth. 2015. *City-Saami : Same I Byen Eller Bysame? : Skandinaviske Byer I Et Samisk Perspektiv. Kárášjohka: ČálliidLágádus.*

Salole, Lill. 2018. *Identitet Og Tilhørighet : Om Ressurser Og Dilemmaer I En Krysskulturell Oppvekst.* Oslo: Gyldendal akademisk.

Sawyer, M. G., M. Guidolin, K. L. Schulz, B. McGinnes, S. R. Zubrick and P. A. Baghurst. 2010. "The Mental Health and Wellbeing of Adolescents on Remand in Australia." *Aust N Z J Psychiatry* 44(6):551-9. doi: 10.3109/00048671003601418.

Sexton, R. and T. Sørli. 2008. "Use of Traditional Healing among Sami Psychiatric Patients in the North of Norway." *Int J Circumpolar Health* 67(1):135-46.

Silviken, A., T. Haldorsen and S. Kvernmo. 2006. "Suicide among Indigenous Sami in Arctic Norway, 1970-1998." *Eur J Epidemiol* 21(9):707-13. doi: 10.1007/s10654-006-9052-7.

Silviken, Anne, Gro Berntsen and Kari Dyregrov. 2014. "Etterlattes Erfaringer Med Lokalt Hjelpeapparat I Samiske Områder I Nord-Norge." *Sykepleien forskning (Oslo)* 9(1):36-42. doi: 10.4220/sykepleienf.2014.0026.

Skårland, Trine. 2017. "Pasienters Erfaringer Med Behandlingsmetoden «Meahcceterapiija» Ved Sanks – Familieavdelingen." UiT Norges arktiske universitet.

Sørli, T. and J. I. Nergard. 2005. "Treatment Satisfaction and Recovery in Saami and Norwegian Patients Following Psychiatric Hospital Treatment: A Comparative Study." *Transcult Psychiatry* 42(2):295-316.

Stoor, J. P. 2016. "Kunskapssammanställning Om Samers Psykosociala Ohälsa." Vol. sametinget.se.

Stubberud, Elisabeth, Lin Prøitz and Hasti Hamidiasl. 2018. "Den Eneste Skeive I Bygda? Unge Lhbt-Personers Bruk Av Kommunale Helsetjenester." Forlaget Nora.

Sue, S., N. Zane, G. C. Nagayama Hall and L. K. Berger. 2009. "The Case for Cultural Competency in Psychotherapeutic Interventions." *Annu Rev Psychol* 60:525-48. doi: 10.1146/annurev.psych.60.110707.163651.

Turi, Anne Lene, Margrethe Bals, Ingunn B. Skre and Siv Kvernmo. 2009. "Health Service Use in Indigenous Sami and Non-Indigenous Youth in North Norway: A Population Based Survey." *BMC Public Health* 9(1):378-78. doi: 10.1186/1471-2458-9-378.

Wasvik, M.; Linløkken, M. K.; Berglund Steen, R.;. 2017. "«Vi Vil Ikke Leke Med Deg Fordi Du Er Brun» – En Undersøkelse Av Opplevd Rasisme Blant Ungdom»." Vol.: ANTIRASISTISK SENTER.

Young, T. K., B. Revich and L. Soininen. 2015. "Suicide in Circumpolar Regions: An Introduction and Overview." *Int J Circumpolar Health* 74:27349. doi: 10.3402/ijch.v74.27349.

Referanser Del 2

Bakken, A. (2017). Ungdata. Nasjonale resultater 2017, NOVA Rapport 9/19. Oslo: NOVA, OsloMet

Bakken, A. (2019). Ungdata. Nasjonale resultater 2019, NOVA Rapport 9/19. Oslo: NOVA, OsloMet.

Bakken, K., Melhus, M., & Lund, E. (2006). Use of hypnotics in Sámi and non-Sámi populations in northern Norway. *International Journal of Circumpolar Health*, 65(3), 261-270. <https://doi.org/10.3402/ijch.v65i3.18098>

Bals, M., Turi, A. L., Vitterso, J., Skre, I., & Kvernmo, S. (2011). Self-reported internalization symptoms and family factors in indigenous Sami and non-Sami adolescents in North Norway. *Journal of Adolescence*, 34(4), 759-766. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.08.005>

Chilisa, B. (2012). *Indigenous Research Methodologies*. US: Sage
Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4901_13

Eckhoff, C., Sørvoid, M. T., & Kvernmo, S. (2020). Adolescent self-harm and suicidal behavior and young adult outcomes in indigenous and non-indigenous people. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 29, 917-927. <https://doi.org/10.1007/s00787-019-01406-5>

Eriksen, A. M. A., Hansen, K. L., Javo, C., & Schei, B. (2015). Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 43(6), 588-596. <https://doi.org/10.1177/1403494815585936>

Flores, E., Tschann, J. M., Dimas, J. M., Bachen, E. A., Pasch, L. A., & de Groat, C. L. (2008). Perceived discrimination, perceived stress, and mental and psychical health among Mexican-origin adults. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 30(4), 401-424. <https://doi.org/10.1177/0739986308323056>

Friborg, O., Sørli, T., & Hansen, K. L. (2017). Resilience to Discrimination Among Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR2 Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(7), 1009-1027. <https://doi.org/10.1177/0022022117719159>

Gierk, B., Kohlmann, S., Kroenke, K., Spangenberg, L., Zenger, M., Brähler, E., & Löwe, B. The somatic symptom scale-8 (sss-8): A brief measure of somatic symptom burden. *JAMA Internal Medicine*, 174(3), 399-407. <https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2013.12179>

Hacker, K. (2013). *Community-Based Participatory Research*. Sage.

Halvorsen, P. (2014, 6. juli). Advarer mot blindflekker i møte med samisk kultur. Norsk psykologforening. <https://www.psykologforeningen.no/foreningen/aktuelt/aktuelt/advarer-mot-blindflekker-i-moete-med-samisk-kultur>

Hansen, K. L. (2015). Ethnic discrimination and health: the relationship between experienced ethnic discrimination and multiple health domains in Norway's rural Sami population. *International Journal of Circumpolar Health*, 74. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.25125>

Hansen, K. L. (2016). Selvopplevd diskriminering av Samer i Norge (Samiske tall forteller 9). <https://www.regjeringen.no/contentassets/22052f2375b74ae29e0bf2fee69ce7ba/samiske-tall-9---norsk.pdf>

Hansen, K. L., Minton, S., Friberg, O., Sørli, T. (2017). Discrimination amongst Arctic Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway – the SAMINOR 2 Questionnaire Study. *Journal of Northern Studies*, 10(2), 45-84. ISSN 1654-5915

Hansen, K. L., Høgmo, A. M., & Lund, E. (2016). Value Patterns in Four Dimensions among the Indigenous Sami Population in Norway. A population-based survey. *Journal of Northern studies*, 10, 39-66. ISSN 1654-5915

Henry, J. D., & Crawford, J. R. (2005). The short-form version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Construct validity and normative data in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 44(2), 227-239. <https://doi.org/10.1348/014466505X29657>

Holt, M. K., Green, J. G., Reid, G., DiMeo, A., Espelage, D. I., Felix, E. D., Furlong, M. J., Poteat, V. P., & Sharkey, J. D. (2013). Associations between past bullying experiences and psychosocial and academic functioning among college students. *Journal of American College Health*, 1(28), 552-560. <https://doi.org/10.1080/07448481.2014.947990>

Huber, S., & Huber, O. W. (2012). The Centrality of Religiosity Scale (CRS). *Religions*, 3(3), 710-724. <https://doi.org/10.3390/rel3030710>

Huynh, Q. -L., Benet-Martínez, V., & Nguyen, A. -M. D. (2018). Measuring variations in bicultural identity across U.S. ethnic and generational groups: Development and validation of the Bicultural Identity Integration Scale – Version 2 (BIIS-2). *Psychological Assessment*, 30(12), 1581-1596. <https://doi.org/10.1037/pas0000606>

Ikdahl, I. (2018, 3. August). Diskriminering. Store norske leksikon. <https://snl.no/diskriminering>

Kunst, J. R., & Sam, D. L. (2013). Relationship between perceived acculturation expectations and Muslim minority youth's acculturation and adaption. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(4), 477-490. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2013.04.007>

Kunst, J. R., Tajamal, H., Sam D. L., & Ulleberg, P. (2012). Coping with Islamophobia: The effects of religious stigma on Muslim minorities' identity formation. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(4), 518-532. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.12.014>

Kvernmo, S. (2002). Selvmord og akkulturasjon – minoriteter i kulturell endring. *Suicidologi*, 7(2), 13-14.

Kvernmo, S. (2004). Mental health of Sami Youth. *International Journal of Circumpolar Health*, 63(3), 221-232. <https://doi.org/10.3402/ijch.v63i3.17716>

Kvernmo, S., & Bye, R. S. (2019). Forekomsten av angst- og depresjonssymptomer hos samiske og ikke-samiske elever i videregående skole i Finnmark i 1994 og 2014. *Norsk Epidemiologi*, 28(1-2), 15-25. <https://doi.org/10.5324/nje.v28i1-2.3047>

Kvernmo, S., & Rosenvinge, J. H. (2009). Self-mutilation and suicidal behavior in Sami and Norwegian adolescents: prevalence and correlates. *International Journal of Circumpolar Health*, 68(3), 235-248. <https://doi.org/10.3402/ijch.v68i3.18331>

Liebenberg, L., Ungar, M., & Leblanc, J. C. (2013). THE CYRM-12: A brief measure of resilience. *Canadian Journal of Public Health*, 104(2), 131.135.

Malt, U. (2020, 14. august). Kroppsbilde. Store norske leksikon. <https://snl.no/kroppsbilde>

Malt, U. (2020, 8. mai). Selvfølelse. Store norske leksikon. <https://snl.no/selvfoelse>

Melhus, M., & Broderstad, A. R. (2020). Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark. Tilleggsrapport om samisk og kvensk/norskfinsk befolkning. Senter for Samisk helseforskning. https://fido.nrk.no/a638cb7368b1ee2631e368cf24b8c9023bd15439e595e90697f07b43cf369a4e/Rapport_Troms_Finnmark_SSHF_redigert_april2020.pdf

Midtbøen, A. H., & Lidén, H. (2015). Diskriminering av samer, nasjonale minoriteter og innvandrere i Norge. (Rapport 2015:01). https://samfunnsforskning.brage.unit.no/samfunnsforskning-xmlui/bitstream/handle/11250/2440432/ISF-rapport_2015_1_v3_endret.pdf?sequence=3&isAllowed=y

Norsk helseinformatikk. (2020, 17. april). Selvmordsforsøk hos barn og ungdom. <https://nhi.no/sykdommer/barn/barnpsykiatri/selvmondsforsok-hos-barn-og-ungdom/>
Nystad, K. (2016). Sami adolescents pathways to adulthood [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.

Nystad, K., Spein, A. R., Balto, A. M., & Ingstad, B. (2017). Ethnic identity negotiation among Sami youth in a majority Sami community in Norway. *International Journal of Circumpolar Health*, 76. <https://doi.org/10.1080/22423982.2017.1316939>

Nystad, K., Spein, A. R., Ingstad, B. (2014). Community resilience factors among indigenous Sámi adolescents: A qualitative study in Northern Norway. *Transcultural Psychiatry*, 51(5), 651-672. <https://doi.org/10.1177/1363461514532511>

Omma, L., Sandlund, M., & Jacobsson, L. (2013). Suicidal expressions in young Swedish Sami, a cross-sectional study. *International Journal of Circumpolar Health*, 72, 19862 <https://doi.org/10.3402/ijch.v72i0.19862>.

Phinney, J. S., & Ong, A. D. (2007). Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of Counseling Psychology*, 54(3), 271-281. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.271>

- Ribeiro, J. D., Witter, T. K., Van Orden, K. A., Selby, E. A., Gorden, K. H., Bender, T. W., & Joiner, T. E., Jr. (2014). Fearlessness about death: The psychometric properties and construct validity of the revision to the Acquired Capability for Suicide Scale. *Psychological Assessment*, 26, 115-126. <https://doi.org/10.1037/a0034858>
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton University Press
- Rossow, I. M., & Bye, E. K. (2019, 5. desember). Alkoholbruk i den voksne befolkningen. Folkehelseinstituttet. <https://www.fhi.no/nettpub/alkoholinorge/omsetning-og-bruk/alkoholbruk-i-den-voksne-befolkningen/>
- Scheier, M. F., Wrosch, C., Baum, A., Cohen, S., Martire, L. M., Matthews, K. A., Schulz, R., & Zdaniuk, B. (2006). The Life Engagement Test: Assessing Purpose in Life. *Journal of Behavioral Medicine*, 29(3), 291-298. <https://doi.org/10.1007/s10865-005-9044-1>
- Silviken, A., & Kvernmo, S. (2007). Suicide attempts among indigenous Sami adolescents and majority peers in Arctic Norway: Prevalence and associated risk factors. *Journal of Adolescence*, 30(4), 613-626. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2006.06.004>
- Silviken, A., Haldorsen, T., & Kvernmo, S. (2006). Suicide among Indigenous Sami in Arctic Norway, 1970-1998. *European Journal of Epidemiology*, 21, 707-713. <https://doi.org/10.1007/s10654-006-9052-7>
- Siri, S. R. A. (2015). Bruk av samisk etnisitet i forskningsdatabaser og helseregistre. Senter for samisk helseforskning. https://uit.no/Content/417918/Rapport_BrukAvEtnisitetIForskningsdatabaserOgHelseregistre_NETT.pdf%20%20I%20Norge%20definerer%20man%20samiskhet%20med%20både%20objektive%20og%20subjektive%20kriterier
- Smith, L. T. (2012) *Decolonizing Methodologies*. US: Zed Books
- Sommerfelt, A., & Schackt, J. (2020, 3. august). Etnisk gruppe. https://snl.no/etnisk_gruppe
- Spein, A. R. (2008). Substance use among young indigenous Sami – a summary of findings from the North Norwegian Youth Study. *International Journal of Circumpolar Health*, 67, 122-134. <https://doi.org/10.3402/ijch.v67i1.18248>
- Spein, A. R., Melhus, M., Kristiansen, R. E., & Kvernmo, S. E. (2011). The Influence of Religious Factors on Drinking Behavior Among Young Indigenous Sami and Non-Sami Peers in Northern Norway. *Journal of Religion and Health*, 50, 1024-1039. <https://doi.org/10.1007/s10943-010-9335-x>
- Statistisk sentralbyrå (2020, 17. juni). Den norske kirke. https://www.ssb.no/kirke_koetra
- Statistisk sentralbyrå (2018, 6. februar). Samisk statistikk 2018. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/samisk-statistikk-2018>
- Strand, B. H., Dalgard, O. S., Tambs, K., & Rognerud, M. (2003). Measuring the mental health status of the Norwegian population: A comparison of the instruments SCL-25, SCL-10, SCL-10, SCL-5 and MHI-5 (SF-36). *Nordic Journal of Psychiatry*, 57(2), 113-118. <https://doi.org/10.1080/08039480310000932>
- Sørli, T., Hansen, K. L., & Friberg, O. Do Norwegian Sami and non-indigenous individuals understand questions about mental health similarly? A SAMINOR 2 study. *International Journal of Circumpolar Health*, 77. <https://doi.org/10.1080/22423982.2018.1481325>

Taylor, B., Irving, H. M., Kanteres, F., Room, R., Borges, G., Cherpitel, C., Greenfield, T., & Rehm, J. (2010). The more you drink, the harder you fall: a systematic review and meta-analysis of how acute alcohol consumption and injury or collision risk increase together. *Drug and Alcohol Dependence*, 110(2), 108-116. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2010.02.011>

Thomsen, L., Green, E. G. T., & Sidanius, J. (2008). We will hunt them down: How social dominance orientation and right-wing authoritarianism fuel ethnic persecution of immigrants in fundamentally different ways. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(6), 1455-1464. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2008.06.011>

Tjora, A. (2018, 20. februar). Akkulturasjon. Store norske leksikon. <https://snl.no/akkulturasjon>

Turi, A. L., Bals, M., Skre, I. B., & Kvernmo, S. (2009). Health service use in Indigenous Sami and non-indigenous youth in North Norway: A population based survey. *BMC Public Health*, 9(), 378. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-9-378>

Tynes, B. M., Rose, C. A., & Williams, D. R. (2010). The Development and Validation of the Online Victimization Scale for Adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 4(2), article 2. Hentet fra <https://cyberpsychology.eu/article/view/4237/3282>

Verdens helseorganisasjon. (2005). WHO multi-country study on women's health and domestic violence against women: Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses (ISBN: 92 41 59358 X). <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/24159358X/en/>

Whitbeck, L. B., Adams, G. W., Hoyt, D. R., & Chen, X. (2004). Conceptualizing and Measuring Historical Trauma Among American Indian People. *American Journal of Community Psychology*, 33(3-4), 119-130. <https://doi.org/10.1023/B:AJCP.00000027000.77357.31>

Wilson, C. J., Deane, F. P., Ciarrochi, J. V., & Rickwood, D. (2005). Measuring help seeking intentions: Properties of the General Help Seeking Questionnaire. *Canadian Journal of Counselling*, 39, 15-28.

Øverli, I. T., Berman, S. H., & Finstad, A. K. (2017). «Om du tør å spørre, tør folk å svare»: Hjelpeapparatets og politiets erfaringer med vold i nære relasjoner i samiske samfunn. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress. (Rapport 2/2017). https://www.nkvts.no/content/uploads/2017/03/NKVTS_Rapport_2_2017_samiske_samfunn.pdf

